

JÉ **2**
LEN
KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1967

ABSZTRAKT

Számunk szerzői:

ARATÓ KÁROLY
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
CSÁNYI LÁSZLÓ
DANKÓ IMRE
DÁVID KATALIN
DEMÉNY OTTÓ
HALLAMA ERZSÉBET
HÁRS ÉVA
JENKEI JÁNOS
KÁTAY ANTAL
KERESZTURY DEZSŐ
KISS TAMÁS
KONDOR LÁSZLÓ
LÁZÁR ERVIN
LORÁND IMRE
MAJOROS JÓZSEF
ORDAS IVÁN
RÓNAY LÁSZLÓ
SELYMES FERENC
SERES JÓZSEF
STETKA ÉVA
SZEDERKÉNYI ERVIN
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÍMÁR MÁTÉ
TOLDALAGI PÁL
TOMPA KÁLMÁN
VÁRNAI ZSENI

Képek:

CSONTVÁRY
KOSZTKA TIVADAR
DOMBAY GYÖZŐ
EGRY JÓZSEF
GELLÉR ISTVÁN
KOVÁTS ÉVA
RIPPL-RÓNAI JÓZSEF
SZÓNYI ISTVÁN
SWIERKIEWICZ RÓBERT
VIGH ISTVÁN
ZÁGON BERTALAN

Pákolitz István új kötete tizenhárom Mátyás királyról szóló népmonda verses epikai feldolgozását tartalmazza. Elsősorban a tiatalok érdeklődésére tarthat számot, nekik érdemes telfrissíteni ezeket a tiszta eszmeiségű, vidám hangulatú történeteket.

A verses elbeszélések híver követik a mondák alapvonalát, nem törekedett a költő erőszakos aktualizálásra, de a túlzó archaizálás veszélyeit is elkerülte. A hagyományos és a korszerű egészséges ötvözetét valószínűleg meg a szemléletben és a formában egyaránt. A mondai alapszövegbe észrevétlenül simulnak bele a mai szemléletből fakadó lelemények, módosítások, a hagyományos zártabb elbeszélő forma könnyed, játékos ritmusú formákká oldódik.

Az Igazságos Mátyás a Jelenkor-Magvető kiadásában jelent meg, izléses külsőben, Reich Károly kitűnő színes illusztrációival.

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

X. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

BERTHA BULCSU: A Búvár és a Katona (elbeszélés) - - - - -	99
KERESZTURY DEZSŐ: Képek: jelenések (vers) - - - - -	109
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Tör- vény, Anyánkról is szóljon, Kérelem vég- ső jóért - - - - -	111
CSÁNYI LÁSZLÓ: Firenzei virradat (vers)	112
STETKA ÉVA versei: Elmentél, Lám el sem búcsúztál - - - - -	113
HALLAMA ERZSÉBET: Petúniák (elbeszé- lés) - - - - -	115
ARATÓ KÁROLY versei: Kérdések, Homo sapiens - - - - -	120
TOLDALAGI PÁL: Átalakuló korban (vers)	121
DEMÉNY OTTÓ: Kötetlen napló (vers) -	122
LÁZÁR ERVIN: A doktor vikendje (elbe- szélés) - - - - -	124
KISS TAMÁS versei: Egy darab ég, Az idő húz - - - - -	135
VÁRNAI ZSENI: Gondolatok a létezésről (vers) - - - - -	136
KÁTAY ANTAL versei: Hószinű délután, A nap nem azért - - - - -	138

ÉLET ÉS KULTÚRA

ORDAS IVÁN: Mesterberek (I. rész) - -	139
---------------------------------------	-----

Irodalom

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Simone de Beau- voir, avagy a boldog élet művészete -	145
LORÁND IMRE: Rejtő, az álponyva - -	149
SELYMES FERENC: A költő halála - -	152

Képzőművészet

DÁVID KATALIN: A mai magyar festészet irányzatai - - - - -	159
TOMPA KÁLMÁN: Vallomás és búcsú -	164
HÁRS ÉVA: A képzőművészet útján - -	166

Színház

MAJOROS JÓZSEF: Torz kísérletek ko- runk színpadán - - - - -	170
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről	172

MÉRLEGEN

RÓNAY LÁSZLÓ: „Úgy látszik, az egész földön éltem” - - - - -	177
SERES JÓZSEF: Illés Lajos: Tizenkét portré	183
TÍMÁR MÁTÉ: Várnai Zseni: Egy asszony a milliók közül - - - - -	184
JENKEI JÁNOS: Rákosy Gergely: Mondok mást... - - - - -	186
KONDOR LÁSZLÓ: Bárány Tamás: Tenger- parti nyár - - - - -	187
DANKÓ IMRE: Mario Pei: Szabálytalan nyelvtörténet - - - - -	188
<hr/>	
SZEDERKÉNYI ERVIN: Folyóiratszemle	189
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle - - -	190

K É P E K

DOMBAY GYŐZŐ rajzai - - -	105, 144
VIGH ISTVÁN rajza - - -	114
ZÁGON BERTALAN rajzai - - -	123, 138
KOVÁTS ÉVA rajzai - - -	163, 166
GELLÉR ISTVÁN rajza - - -	168
SWIERKIEWICZ RÓBERT rajza - - -	169

Műmellékleten

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Park aktokkal	
SZŐNYI ISTVÁN: Dunapart szekérrel	
CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR: Római híd Mostarban	
EGRY JÓZSEF: Balatoni halász	

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hirlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára

67-5101 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

A Búvár és a Katona

1.

Káro Katona megállt a kocsmá előtt és benézett az ajtón. Senkit sem látott. Az asztalok magányos szigetei felett bágyadtan köröztek az őszi légyecsapatok. Átlépett a küszöbön és a söntésre meredt. A pult szélére akasztott csőszerkezetből állott sör csöpögött. Bámulta a kónuszos rézcsapot, aztán az olajos sötét hajópaplót, melynek réseiben nekilódult néhány sörpatak. A lakáshoz vezető folyosóról dongák zaja és a kocsmáros lihegése hallatszott. A függöny félrelibbent és begördült egy hordó. A kocsmáros a talpára állította, aztán felegyenesedett.

– Jó napot, Káro Katona, mi szél hozta erre...?

– Jó napot – mondta a sovány férfi és nézte, hogy a kocsmáros miként lóbálja meg a kónuszos rézcsapot? A csap kluttyanva vágódott a hordóba, és a sör hirtelen kibuggyant a csavarmentet körül.

– Jókor nézett be, friss söröm van – mondta a kocsmáros és ügyes mozdulatokkal hajlongott a hordó körül, fogantyúkat csavargatott, csöveket igazított.

– Friss sör?

– Friss csapolás... Nézze hogy táncol ebben a szénsav.

Káro Katona előtt aransárga sör habzott néhány vastagfalú krigliben. A kocsmáros gyorsabban dolgozott, mint egy hivatásos szemfényvesztő. A poharak alján források eredtek, hidegen fénylő apró buborékok sisteregtek fel, s a hab a bádogra ömlött.

– Elsőnek iszunk a friss sörből – mondta a kocsmáros, aztán megmarkolt egy korsót és széles arcával a habzó ital fölé hajolt.

– Köszönöm – mondta a sovány férfi, de nem nyúlt a sör után, csak nézte a poharakat, a vendéglős vöröslő kezét ahogy letette az üres kriglit, és a sörtöcsákat, melyek egyesülni készültek poharakon innen és túl.

– Hej, Katona az árgyélusát – bólogatott a széles arcú kocsmáros, és a legyek dünyyögve szállkostak a feje körül.

– Mondja – hajolt előre a sovány férfi –, ismeri a Búvárt?

– A Búvárt...?

– Azt beszéljük, itt szokott üldögélni a maga kocsmájában.

– Ezek a roncskiemelők mind ide járnak... Ott, annál a kerek sörasztalnál, amelyik még a Kalmárek idejéből maradt vissza, a hajósok ülnek. Mindent isznak. Emitt az ajtó mellett két asztalnál a munkásaik. Boroznak. Ott a kép alatt egy úrforma kedvetlen ember, egyedül. Csak konyak. És itt a söntés mellett egy zömök, pulóveros. Olyan fakó gyapjúpulóverja van. Egy deci rumot szokott kérni, de többet nem... Ha tudná, hogy mit iszik a Búvár...? – mondta a kocsmáros, és Káro Katona sovány arcára bámult, melyen elég nehéz volt eligazodni. Ritkás, szőke szemöldöke fél méterről már alig látszott. Csak a csontok szögletei árnyékolták az arcát, így mindig volt rajta valamilyen szomorú bizonytalanság. Az emberek azt hitték, hogy Káro Katona naphosszat tépelődik valamin, emészti magát a sorsa, vagy a világ miatt.

– Beszélni akarok ezzel a Búvárral – mondta a sovány férfi és rákönykölt a bádoggpultra.

– Az is lehet, hogy nem jár ide a Búvár...

– Látták itt... Nem tudom, melyik lehet az itala... – mondta a sovány férfi, és a pillantását végighordozta a falhoz simuló barna, üveges polcon.

A kocsmáros figyelte Káro Katonát. Szürke keménységet látott a szemében. „Ba-

zaltos nézésű” – gondolta. Ez, maga sem tudta miért, nem tetszett neki. Odább lépett, felemelte az egyik borostégely tetejét.

– Micsoda moslékot adnak... Reggelre mindegyik megpimpósodik. Kiönthetem – mondta, aztán beleszagolt a tégelybe.

– Ecetes – állapította meg kedvetlenül, és újra csak a sovány férfit nézte, aki fokozatosan visszaereszkedett eredeti tartásába, és magába mélyedt.

– Mit akar a Búvártól?

– Beszelnék vele...

– A hajósok szürkülettel jönnek, előbb nem.

– Este kellene jönnöm – mondta a sovány férfi, aztán lassan elszakadt a pultról és kifelé indult. Nézte az asztalokat, a kék kockás abroszok sorát, aztán az ajtóban megfordult és köszönt a kocsmárosnak.

Kint szemerlélt az eső. A felhők szürkén a tájra nehezedtek, és alig lehetett érezni, merre kanyarog a folyó, merre terülnek el a falu földjei, s a szűk bekötőút hol csatlakozik az ország belsejébe vezető széles autópályához...

2.

A kopaszodó, kedvetlen Vezető körüljárta a széles búvárhajó fedélzetét, és ahol rendetlenséget, vagy szabálytalanságot látott, megállt és maga elé mutatott:

– Mi ez?! – kérdezte rideg, éles hangon és addig nem ment tovább, amíg a hajósok, vagy a munkások el nem rendezték a köteleket, helyre nem rakták a csáklákat, le nem szedték a levegőt vezető vastag gumicsövekről a sebtében ledobott létrát, vagy tuskóékeket.

Amikor a Vezető megpillantotta a hajóhoz közeledő katonai motorcsónakot, melynek orrában összefont karral a határőr Parancsnok állt, abbahagyta az ellenőrzést. Előhúzta a horpadozott ezüst tárcáját, aztán rágyújtott egy sajátkezüleg töltött könnyű cigarettára.

– Jó napot, Parancsnok – mondta, amikor a katonai motorcsónak a hajó oldalához simult, és nézte, hogyan lép át a tiszt az alacsony fedélzetre.

A Parancsnok tisztelgett, aztán mosolygós, polgári tartásba zötytyent és megszólalt:

– Jó napot, Maróti... Látom, kedvetlen...

A Vezető szájában megbillent a cigaretta, és határozatlan vonalú vékony ráncok hálózta be az arcát.

– Huszonöt éve matatok a víz alatt...

– Mit szeretne csinálni?

– Már semmit.

– Közös a sorsunk... Én tizenöt éve őrzöm ezt a határszakaszt – mondta a Parancsnok és a folyó felett meglendítette a karját.

A Vezetőnek keserű mosolyra húzódott a szája és megszólalt:

– Közös, persze... Maguk aknákat telepítenek a vízbe és hidroncsokkal zárják el a folyó medrét. Én pedig követem magukat, és az aknákat, hidroncsokat kiszedem a vízből.

– Ezt a hidat a németek robbantották fel... Az aknazárral pedig a magyar határt védelmeztük. Tizenöt éve itt még géppisztolygolyók repkedtek a folyó felett, maga is tudja... Most meg itt állunk, és egyszerre látjuk a folyó mindkét partján az öröket...

– Úgy értettem, hogy a katonák... Általánosságban gondoltam a katonákra...

A Parancsnok a folyó déli partján álló idegen katonákat nézte, aztán megszólalt:

– Ezek tudják, hogy ma robbantunk?

– Tudják... Reggel átszóltam nekik. Ha elindulunk a búvárhajóval felfelé, fedezékbe húzódnak.

- Nálunk már lezártuk a partot... Mennyi dinamitot vitt le a Búvár?
- Negyven kilót.
- Sokára jön...

A búvár-telefon mellett álló hajós befogta a kagylót és odaszólt a Parancsnoknak:

- Már felkötözte... Elindult visszafelé, csak nehezen jön, mert felsértette a kezét.

A Parancsnok letörölt egy esőcseppet a homlokáról és a szürke, alacsony felhőkre nézett. A Vezető pedig a Parancsnok napbarnított arcát, öszülő, se fekete se fehér haját vizsgálta.

- Magának, ugye, vannak itt földjei meg állatai...?
- Vannak. Majd meghívom – mondta a Parancsnok, és hirtelen megsajnálta a világcsavargó Vezetőt és embereit, akik örökké tanyahajókon laknak, idegen folyók mélyében kutatnak rozsdás aknákn és roncsok után.

A víz alá vezető vaslétra megzördült. Ahogy nehéz ólombakancsával a Búvár egyik fokról a másikra lépett, folyamatosan erősödtek a zajok.

A Vezető és a Parancsnok abbahagyták a beszélgetést. Mindenki a búvár-inasokat nézte, akik már elhelyezkedtek a fedélzetbe vágott akna mellett, közvetlenül a vaslétra felső végénél. Az egyik búvár-inas öreg volt, a másik fiatal. Az öreg a hajósok egyenruháját viselte, és a kezében szerelő kulcsot tartott. A fiatal még hajadonfőtt és civilben volt, csak a lábaszárán díszelgett egy piros színű vállalati csizma. Mivel a Vezető közvetlenül mellettük állt, az öreg búvár-inas állandóan okította a fiatalat:

- Először a fejét szabadítjuk ki, azután a lábát...
- Öhüm – mondta ilyenkor a fiatal és vakarózva beleturkált szőke, összegubancolódott hajába. Ahogy mozdult, nyers halszag terjengett körülötte, és megülte a levegőt.

A Búvár rézfeje kibukkant a vízből. Szlottyogva, vízcsobogásba mosódó fémes zajokkal érkezett. Vonszolta a légzőkábelokat, telefondrótoakat, biztonsági köteleket, s a létráról csak akkor lépett a fedélzetre, amikor a lábai egy szintbe kerültek a padozattal. Csorgott róla a víz. Üvegszemei hirtelen bepárasodtak, így az arca még pillanatokig láthatatlan maradt.

- A Búvárnak vérzik a keze – mondta az öregebb inas, s közben boszorkányos gyorsasággal dolgozott a rézcsavarokon. A szerelőkulcs néha megcsúszott és neki-csattant a harangnak.

A Búvárnak csakhamar kiszabadult a feje. Szuszogva állt a szemerkélő esőben. Szürkére vált arcán végigcsorogtak a kövérebb esőcseppek.

Az inasok lekapcsolták róla az ólom mellényt, aztán megszabadították ólomtalpú bakancsaitól is. Amikor egy kicsit már magához tért, megszólalt:

- Cigaretta...

Az egyik hajós meggyújtott egy Kossuthot és a szájába tette. A Búvár szippantott belőle néhányat, aztán a kezére nézett.

- Áradás jön... A sodrás rányomott a roncsra – mondta, aztán beleszívott még egyet a cigarettájába és elhajította. Felemelte a karját, megfeszítette izmait. Az inasok megmarkolták a gumírozott ruha széleit és erőlködve, nyögve lefejtették róla. A Búvár megtapogatta gyapjúharisnyáit, aztán a gépház előtt leült a padra.

- Átázik ez a ruha – mondta és felnézett a Vezetőre.

- Hogy állunk? – kérdezte a Parancsnok.
- Ma nem merülök többet... Ezt felrobbantjuk és kész... Majd holnap lemegek és megnézem, mi történt?

- Ronda, mi...?

- Az – mondta a Búvár és sérült kezét a térdére fektette.

A kormányos matatott egy ideig a segélydobozban, aztán megszólalt:

- Csak jó van.

- Hát akkor jó – bólintott a Búvár és egy kicsit megemelte a kezét, hogy a kormányos kenhesse, kötözhesse.

– Akkor holnap – mondta a Parancsnok.
– Holnap...
– Erőt, egészséget – mondta a Parancsnok, aztán barátságosan intett a Vezetőnek is, és beszállt a csónakjába. A határőr katona berántotta a motort, aztán elcsobogtak. A Parancsnok most is a csónak orrában állt összefont karokkal.

Amikor a katonai csónak eltávolodott a búvárhajótól, a Vezető halk, mégis éles, késlekedést nem tűrő hangon odaszólt a kormányosnak:

– Megkezdeni...

A búvárhajónak felbúgtak a motorjai, dübörgésüktől rázkódott a fedélzet. A matrózok a csörlőkhöz rohantak, aztán ahogy meglazultak a kötelek, forgatni kezdték a vaskarokat. Felszakítottak minden horgonyt, s amikor azok már hínárszalagosan a víz felett lengtek, a búvárhajó elindult a folyón felfelé. A kísérőhajók, ladikok, motorcsónakok is mozgásba jöttek mind. A Búvár magára húzkodta civil ruháját, aztán a gépház falának dőlt és figyelte, hogyan tűnik el a hídpillér tetejéről a magyar határőr, a folyó másik partjáról hogyan húzódnak az ártéri erdők mélyére az idegen katonák.

Amikor elérték a tanyahajók magasságát, leeresztették a horgonyokat. A búvárhajó vaskarmai belekapaszkodtak a fővénybe.

– Na végre – mondta a Vezető, aztán megállt a Búvár mellett és a folyó piszkos hátát bámulta, melyen korhadt faágak úsztak, át az aknákon, hidroncsokon, s eltűntek a folyókanyar örvényeiben. Öt-hat perc múlva nagy detonáció rázta meg a környéket. Vízölcsér emelkedett a levegőbe, és a kettéhasadt folyó kicsapott a medréből. A hídpillér kiálló foka leszakadt, a part megrepedezett a folyón innen és túl is.

– Mennyit kötöttél fel? – szólalt meg a Vezető.

– Negyven kilót – mondta a Búvár, s még mindig a folyót bámulta, ami nem bírt megnyugodni.

– Legalább ötszörös erejű volt a robbanás...

– Ami itt a víz alatt van, az maga a pokol. Félek lemenni. Páncélöklől, ágyúlövedék, akna, és bontatlan lőszeres ládák... Jól elültek a homokba... – mondta a Búvár és kifejezéstelen arccal nézett maga elé.

– Visszavonulás, utóvédharcok – szólalt meg a Vezető –, amit nem tudtak magukkal vinni, azt a folyóba dobálták. A hídról belökték a lőszeres kocsikat, aztán a hidat is felrobbantották.

– Szép híd lehetett – mondta a Búvár, és felállt.

– Nem mész le? – kérdezte a Vezető.

– Nem... Majd holnap – mondta a Búvár, aztán az alacsony fedélzetről egy kátránnyal átitatott ladikba lépett. Átevezett a tanyahajóra.

A cellájában már félhomály volt. Felgyújtotta a villanyt, aztán egy zománcos kannából vizet öntött a bádoglavórba. Beszappanozta a kezét, arcát, hűvös kútvizet locsolt a nyakára. Megtörölközött, aztán leült a vaságy szélére. Cigaretára gyújtott és nézte a kabin repedezett falát és a falra rajzszegezett fekete nőket. Black Pearl egy neorealista istálló, vagy félszer szalmáján hevert, szakadt ing alól sötétlő combokkal. Odább Wilma Lindamar ülve, állva, szabadon hagyott combokkal és félig takart mellekkel. Aztán egy néger balett. Két fekete táncosnő egy fehér esernyő alatt. És más fekete nők, szomorú szép arcokkal, hosszú hajjal... Josephine Baker arcképe külön falat kapott, a folyóra nyíló ablak és az üvegekkel, dohányos dobozokkal telelakott asztal közelében.

A vízen motorcsónak közeledett. Zúgását letompította a párafelhőkkel közeledő alkonyat. A Búvár hallotta, hogy a csónak a tanyahajó oldalához simul, aztán egy puha, nehéz tárgyat a fedélzetre dobnak. Csoszogva közeledett valaki a cellák mentén. Padlóra zötytyent valamilyen csomag az ajtaja előtt, aztán bekopogtak. A Búvár még mindig a fekete nőket nézte.

– Mit akarnak? – kérdezte. A hangja erőtlenül mosódott a félhomályba. Kint talán hallani sem lehetett.

– Búvár...

– Na... – szólalt meg újra, de most már idegesebb, keményebb hangon.

– A halak...

Feltápáskodott és kitérte az ajtót. A szőke, piros csizmás fiú állt a szobája előtt. Egy vesszőkosár volt mellette, tele hallal.

– Egyszer ottveszel... Vannak elkésett robbanások is – mondta a Búvár és a halakat nézte, melyek kezdtek magukhoz térni.

– Süssük ezeket, vagy...?

– Az anyját, egy kecsge... Beszélj a kormányossal. Nekem mindegy...

A Búvár visszament a szobájába. Megállt az asztala előtt, aztán a szunyoghálós ablakon át kibámult az örvénylő folyóra. A szürkületbe már alámerültek a túlparti fák. A folyó végtelennek tűnt.

Néhány apróbb tárgyat felemelt az asztaláról és zsebregyúrte. Meggyújtott egy cigarettát, becsukódott, aztán a hajlékony deszkapallókon át elindult a partra. A be-rekfák, fűzfák nedves csoportjairól vízecseppek hullottak a nyakába.

A kacskaringós gyalogúton eljutott a csatorna partjára, majd egy rövid, széles állatjáráson át elérte a faluba vezető országutat. Az alacsonyan úszó felhőkből nedvesség szitált, olyan se köd, se eső őszi nyirkosság. A Búvár érezte, hogy minden lépésnél tompán recsennek a térdei, az évtizedes reuma megkezdte esti kinzásait.

A csatorna homályba vesző partjáról vadludak rebbentek fel, és gágogva szálltak a folyó felé, vagy a folyón is túl, a szomszédos országba. A Búvár felnézett az égre, de a ludakat nem lehetett látni, csak a hangjuk kalimpált lefelé a cseperkésző esővel. Sötétedett. A fák és a csatornaparti bokrok rezzenetlen némasággal álltak a felhők alatt.

A faluban már égtek a villanyok. A Búvár beleszimatolt a házak között úszó esti keményfüstbe, aztán befordult a kocsmajátón. Néhány hajós már megelőzte, de a munkások java és a Vezető még nem érkezett meg. „Ha megered az eső, nem is jönnek” – gondolta a Búvár, aztán leült a söntés közelében tarkálló asztalhoz.

A kocsmáros megkerülte a frissen csapolt söröshordót, és odakacsázott gyapjú-pulóveros vendégéhez.

– Jóestét...

– Rumot kérek.

– Igen, egy deci Portorico – mondta a kocsmáros, aztán visszament a söntésbe. Megtöltött egy poharat és közben két oldalpillantással felmérte az összes vendéget, különösen a gyapjúpulóverost. Tűnődő arccal tette eléje az italt, s a hangedlival végzett néhány rutinmozdulatot. Amikor a szalvéta lendületét veszítette, megszólalt:

– Azt mondják, maga a Búvár...

– Ki mondja?

A kocsmáros tanácstalanul oldalra fordult, aztán az ablakra mutatott. A Búvár követte a mozdulatát. Az üveg másik oldalán néhány gyanakvó asszonyarc látszott. Éppen hogy csak kiváltak a sötétségből, arcuk, szemük, kendőjük kontúrja látszott.

– Igen, én vagyok a Búvár – mondta, aztán felemelte a poharát és a torkába öntötte a rumot. Amikor letette a poharat, várakozva a kocsmárosra nézett, aki egy széktámlába fogózva még mindig az asztala mellett állt.

– Délelőtt kereste magát a Katona... – szólalt meg a kocsmáros.

– Ki?

– A leszerelt Katona. Mi csak úgy hívjuk, hogy Káro Katona.

– Mit akart az a Katona?

– Nem tudom... Olyan kenderhajú semilyen emberke, de a nézése nem mindig tetszik a lakosoknak.

– Miért mondja ezt nekem? – kérdezte a Búvár mogorva, reszelős hangon.

A kocsmáros a mennyezetre pillantott, megköszöri a torkát és elődalgott a Búvár asztalától. Összeszedte az üres üvegeket, váltott néhány szót a hajósokkal, aztán az ajtóból kipillantott az utcára. Később a söntéspult mögül többször szemügyre vette a Búvart, s miközben poharakat mosogatott és burogatott a lyukacsos bádogra, egy rövid mondatot billegtetett a nyelve felett: „Mifélék ezek... Mifélék ezek...”

A Búvár pedig csak ült az asztalánál, némán, moccsatlanul, nem nézett sem jobbra, sem balra. A kocsmáros hordta a maflás üvegeket a hajósok elé, sört eregetett a parasztasszonyok cserép kancsóiba, savanyú fröccsöket csúsztatott saját napszámó-sainak. Tette a dolgát, de a Búvár nyugtalanította. Bánta az egész kérdezősködést, de ami kicsúszott a száján, az már bizony kicsúszott... A pufajkás vállak, az avétt parasztkendők fölött oda-oda sandított az első asztalra. A Búvár még mindig mozdulatlanul ült, mintha nem élne.

A kocsmáros sorbarakta a mosott poharakat, aztán az ablakra nézett. Az asszonyfejek még ott piroslottak a légyszáros, barna ráma mögött. Figyelték a Búvárt. A kocsmáros megfordult, és a polcra leemelte a rumosüveget. Teleöntött egy poharat, aztán odalépett a Búvár asztalához.

- Minek ez? - kérdezte a Búvár.
- Legyen most az én vendégem - mondta a kocsmáros.
- A maga vendége?
- Úgy értem, személyesen... Mifélek, mifélek mondom magamban, olyan csöndben ülnek... Magukat megeszi a folyó - mondta a kocsmáros és nagy busa fejével a háta mögé intett, jelezve a pontos irányt.
- Már megevett bennünket, kocsmáros... Nem is ez, hanem a régi folyók, a feneketlen osztrák tavak... A Duna... Hát akkor igyon velem...
- Sörös vagyok...
- Rumot igyon.

A kocsmáros visszament a söntéshez, kiszolgált néhány helybeli embert, aztán saját magának is töltött a Portoricóból.

- Így már kinéz valahogyan - mondta a Búvár és koccintott a csapossal.
- Nyakunkon az ősz - mondta a kocsmáros, és jelentőségteljesen bólogatott a Búvár felé. De az már újra visszazökkent mozdulatlanágába, és nem szólt többet a poharat szorongató széles arcú férfihoz.

A hajósok már hadonásztak a Kalmáréktól visszamaradt kerek asztal mellett. A szélesarcú kocsmáros újabb üvegeket tett a matrózok elé, s azok reszelős, elakadós nótába kezdtek.

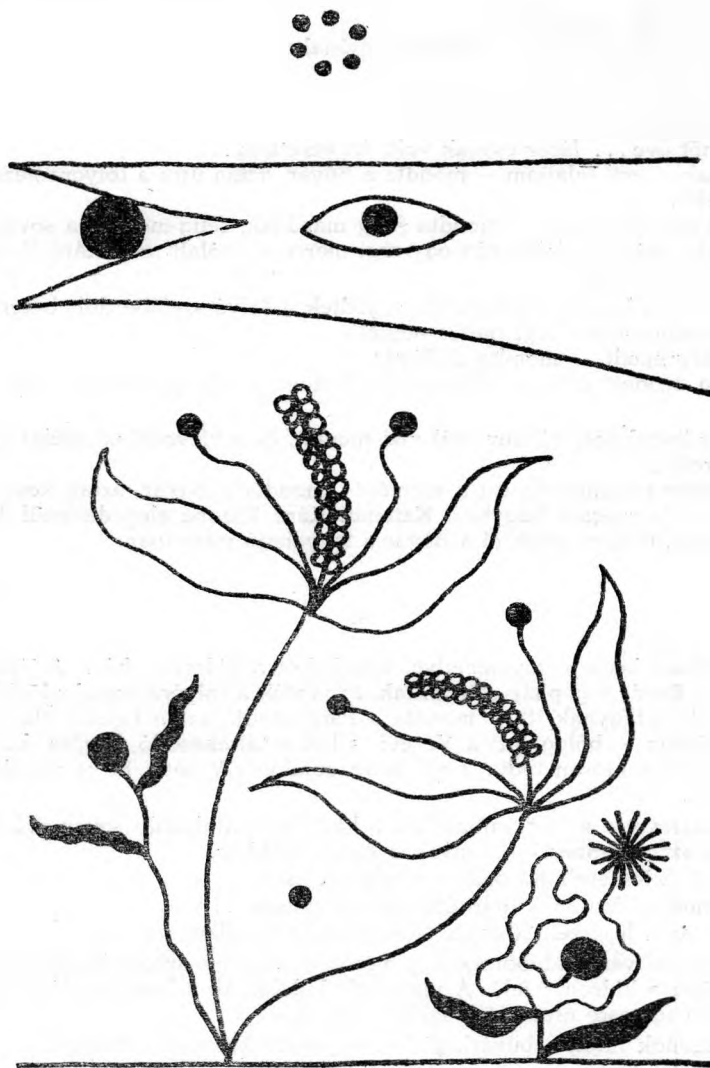
A Búvár este nyolc óra tájban felállt, kifizette a rumot és szótlanul elindult a kijárat felé. A kocsmáros látta, hogy a hajósok egy pillanatra elhallgatnak, és némán bámulnak a gyapjúpulóveros férfi után. Amikor becsukódott mögötte az ajtó, a kormányos megemelte a sapkáját, aztán a pohárért nyúlt.

3.

A hajnali szürkület után az ártéri erdők mélyéről felszakadt egy sóhajtás. Meglibbent néhány levél, aztán a délnyugati szél a nedves fatörzsek és bokorszigetek között lassan kikacsaringózott a vízre. Észrevétlenül feszültek meg a horgonyok, a fákhoz erősített vastag drótkötelek. A hajnali szél hol délre, hol nyugatra fordult, aztán napkeltével beállt az egy hetes északnyugati. A tanyahajó himbálózva tocsogott a fodrozódó vízben, s mozgásával figyelmeztette a hajósokat.

A Búvár mosdatlanul állt a parton és nézte a folyót. Néhány méterre tőle a régi hidfő szétroncsolt betonfalai meredeztek, bent a víz közepén pedig a középső pillér maradványai. A folyó örvényeket kanyarított köréje, s a tölcésrégekben sorra eltűntek a gazcsomók, gerendavégek, az ártéri fák korhadó ágai. A Búvárnak nem tetszett a folyó. Nézte az elszínesedő vizet, aztán az égboltra pillantott és megsóválta a fejét. Az északnyugati szél bizony nem szaggatta fel az alacsony esőfelhőket, csak megkeverte az égi mezőt, újabb sötét felhőcsapatokat hajszolt a folyó fölé. A mozdulatlan, paradús horizont felé kutyafejű nyugtalan felhők rohantak, és szennyesen végigkenődtek a falvak felett.

A parton lépések nesze hallatszott. A Búvár megfordult és egy jelentéktelen sóvány férfit látott a bokorcsoportok felől közeledni. Érdeklődve ránézett, de nem találta ismerősnek, inkább lépésről lépésre idegenebbnek tűnt. A hidfő mögött emelkedő

DOMBAY GYŐZŐ rajza

dombra pillantott, és a csonka, villámsújtotta fák között az őrt kereste. Amikor megpillantotta, meglengette a karját, aztán kérdően a közeledő férfire mutatott. A határőr kilépett a fák alól és lekiáltott a Búvárnak:

– Mehet! Ez a leszerelt Katona.

A Búvár a folyóra nézett és rosszkedvűen izlelgette a reggelt.

– Azt hiszem, maga a Búvár – mondta Káro Katona és megállt a gyajjúpulóveros férfi mellett.

– Igen... Mit akar tőlem?

– Nem talált a fenéken egy katonai csónakot?

– Nem találtam.

– Elsüllyedt itt egy katonai motorcsónak...

– Mikor volt ez?

– Tizenöt éve... Járőr csónak volt, én vezettem...

– Csónakot nem találtam – mondta a Búvár, aztán újra a folyóra nézett, és megcsóválta a fejét.

– Árad ez, úgy látom – mondta félig magának, félig-meddig a sovány férfinak.

– A hídfő másik oldalán van egy régi mérce – szólalt meg Káro Katona, s a kezével mutatta az irányt.

A Búvár és a leszerelt Katona átvergődtek a folyó szélébe dőlt betonsziclák között, aztán leguggoltak a régi mérce mellett.

– Ez megrepedt – mondta a Búvár.

– A jég beadott neki – bólogatott a Katona –, de a beosztás még jól látszik rajta.

A Búvár leszakított néhány szál vízi mentát, és a vízvonalnál széles zöld vonalat festett a mércére.

– Jó, hogy megmutatta ezt a mércét – mondta a Búvár, aztán köszönésfélét intett a kezével, és magára hagyta a Katonát. Káro Katona elégedetlenül állt a mérce mellett és nézte, miként tűnik el a Búvár a tanyahajó irányában.

4.

A búvárhajó lassú völgyemenetben közeledett a hidroncs felé. A Vezető, a Parancsnok és a Búvár a gépház előtt álltak, és nézték a folyóra ereszkedő felhőket.

– Maguk befagynak itt – mondta a Parancsnok, aztán beleköpött a vízbe.

– Januárban – bólogatott a Vezető, s hol a tajtékosodó folyóra, hol a Búvárra nézett. A Búvár pontosan tudta, hogy mire gondol a Vezető. Ki is mondta:

– Árad...

Ekkor észrevette a szétrombolt hídfő közelében álldogáló sovány férfit.

– Látja azt az embert? – fordult a Parancsnokhoz.

– Az ott, a leszerelt Katona – mondta a tiszti.

– Valamilyen őrcsónak után érdeklődött nálam...

– Igen, az a leszerelt Katona. Nálam szolgált valamikor...

A gépház mélyén feldübörögtek a motorok, és a búvárhajó hirtelen megállt, nem csúszott tovább a hidroncs felé. A matrózok kidobálták a horgonyokat, aztán a nagy kikötőbikákon feszesre csomóztak minden kötelet.

A Parancsnok intett a búvárhajó körül cirkáló katonai motorosnak:

– Örvezető, hozza be azt az embert a partról!

A Vezető érdeklődve a Parancsnokra nézett.

– Tizenöt éve – szólalt meg a Parancsnok – éppen ez a fiú volt szolgálatban, amikor kitört egy határincidens. A motorcsónakkal kifutottak a csatornából, aztán ezen a folyószakaszon indultak a parthoz simulva lefelé. Amikor a hidroncs közelébe érkeztek, váratlanul süllyedni kezdett a csónak. Hátranézett a motort kezelő katonára, de az eltűnt. A motorhoz ugrott, és hasravágta magát az úszó fenékdeszkákon. Golyók süvöltöttek körülötte, aztán egy sorozat oldalba találta a csónakot. A süllyedő

csónakból viszonozta a tüzet, ami aztán pillanatok alatt elmerült. A Katona úszva, majd lábálva érte el a partot. Látják a víz szélén azt a betonkockát? Odáig kúszott el a Katona... Meghúzódtott mögötte, figyelt és várákozott. A másik partról akkor már nem a Katonára lövöldöztek, hanem föl a dombra és a domb mögé. Ahogyan mondani szokás, elszabadult a pokol... A kis Katona feje felett löttük egymást. Az egész határszakaszon riadó volt. Tudtuk, hogy erre a pontra akarják lekötni minden figyelmünket, hogy valahol odább nyugodtan átdobhassanak valakit, vagy... Annyi minden történt akkoriban... – mondta a Parancsnok, aztán öszülő haján megigazította a sapkáját.

– És a Katona? – szólalt meg a Vezető.

– A Katona úgy gondolta, hogy róla megfelejtkeztek, talán észre sem vették a fedezékét. Elhatározta, hogy lassú kúszással eltávolodik a parttól, majd a bokrok és a fák takarásában a domb mögé kerül. Óvatosságból néhány arasznyira kidugta a kezét a betonkocka mögül. Abban a pillanatban keresztüllöttek a tenyerét. Vizes köpenyében sötétedésig vacogott a betonkocka védelmében. Seblázat kapott, aztán tüdőgyulladást. Amikor felgyógyult, leszereltük. Itt maradt a faluban, feleségül vette a szeretőjét.

A Búvár leült a gépház elé és cigarettára gyújtott. A bűvár-inasok már előkészítették a gumirozott ruhát, az ólomtalpú bakancsokat, az ólomköpenyeket, az üveg-eleű vörösrézburát... A fedélzetbe nyíló aknán át, már éppen a vaslétrát eresztették le a munkások, amikor a katonai motoros a bűvárhajóhoz simult.

– Erőt, egészséget – köszönt a csónakból Káro Katona, aztán a fedélzetre lépett.

– Erőt, egészséget, Katona – mondta a Parancsnok – mutassa meg a tenyerét...

A Katona bizonytalanul állt a Parancsnok, a Vezető és a Búvár előtt. Nézte az arcukat, aztán szótlanul szétnyitotta a tenyerét és a Búvár elé tartotta.

– Az ujjaim nem egyenesednek ki egészen, de fogni tudok vele – mondta később.

A Búvár mereven nézte a leszerelt Katona átlőtt kezét, aztán megszólalt:

– Mit akar azzal a csónakkal?

– Látni. – mondta a Katona – A találatok helyét... Olyan hirtelen kezdett süllyedni... És akkor még lövést sem hallottam... Ha nem tudnám, hogy az örvető meghalt, azt gondolnám, valaki lyukat fúrt arra a csónakra...

– Nem láttam semmi csónak formát... Ha nem akadt meg a hidroncsban, akkor hiába minden. Ez sebes folyású víz, messzire sodorja a könnyebb tárgyakat. Majd tapogatózom – mondta a Búvár, aztán kicsatolta a nadrágszíját, és vetkőzni kezdett. Az inasai gyapjúharisnyákat húztak a lábára, és két nevetséges nylonzacskót.

– Folyat a ruhám – mondta a Búvár, és öltözött tovább, gondosan, kedvetlenül. Amikor az ólombakancsok is a lábán voltak, leült a padra, cigarettára gyújtott. A folyó piszkos vizét bámulta, melyen ladik magasságú habtoronyok, tajtékmasszák úsztak.

– Árad – mondta.

A Vezető is a folyót nézte, majd a Búvárhoz fordult:

– Mértük... Több mint tíz kilométerrel folyik lefelé... Nem kötelező merülnöd...

– Nem – mondta a Búvár, aztán felállt, letekerte a kezéről a tegnapi kötést, és a cigaretta csikkel együtt bedobta a vízbe. Az inasokra nézett és várta, hogy a fejére illesszék a vörösréz burát. Amikor a szája elé is felcsavarozták az átlátszó zárólapot, az oxigénpumpát már ütemesen hajtották a matrózok. A Búvár cammogva a létrához lépkedett, aztán leereszkedett. A víz harsogott, örvénylett körülötte, aztán elnyelte. A kormányos fülére illesztette a bűvár-telefont és nézte a folyót. Percekig állt némán, aztán odaszólt a Vezetőnek:

– Leért...

– Mit mond...? – kérdezte a Vezető és előkotorta horpadozott ezüst tárcáját.

– Azt mondja, öklömnyi köveket hord a folyó. Állni nem tud...

– Nem?

– Nem. Négykézláb megy a roncs felé.

A Parancsnok a folyó másik partján mozgó öröket figyelte. Lassan cirkáltak a bokrok és fák takarásában. Néha megálltak a parton és távcsöveztek.

– Látja, Maróti, változnak az idők... Csak állunk itt a szeles folyó felett, és ezek nem lőnek.

A Vezető az idegen örökre pillantott, aztán a fákat, majd a messzeségben előbukkanó templomtornyokat vette szemügyre. Végül csak ennyit mondott:

– Rend van.

A kormányos átadta a bűvár-telefont a leszerelt Katonának.

– Magával akar beszélni – mondta.

– Halló, én vagyok – mondta Káró Katona, aztán hallgatott egy darabig. Amikor újra megszólalt, mindenki ránézett, még a matrózok is.

– A roncs felett történt... Mennyivel... Úgy húsz-huszonöt méterrel... Annyit kúszhattam a parton a betonköig... Motoros katonai csónak... Csak a bizonyosság miatt...

– Nincs? – kérdezte a Parancsnok.

– Nem találja – mondta Káró Katona és visszaadta a telefont a kormányosnak.

A Vezető megbillentette a cigarettát a szája sarkában, aztán legyintett:

– Nem lesz meg... Ha csak nyolc kilométeres sebességgel áramlott a víz lefele, akkor is átsodorta a roncsra. Összel magas a vízállás.

– Azt hiszem meglesz. Néhány méterre voltam a parttól, amikor elmerült – mondta Káró Katona.

A Vezető kesernyésen mosolygott, de nem szólt többet. Figyelte a folyót, melynek minden loccsanása veszélyeztette a Búvárt és a kiemelés munkálatait. A víz egyre tajtékosabb lett. A sodrásban vastag fatörzsek jelentek meg, melyeket a duzzadó folyó az ártéri szigetekről ragadott magával.

Fél óra is beletelt, mire a kormányos újra a Vezetőhöz fordult:

– Elindult vissza...

A Vezető ekkor odaszólt a matrózoknak:

– Fogjanak csákyát. Ha fatörzs jön, térítsék el, mert leütheti a Búvárt.

A csákyások kiálltak a hajó elejére, a bűvárinasok elhelyezkedtek az akna szájánál. A beszélgetés abbamaradt az egész hajón, de a Búvár még messze járt. Ár ellen kapaszkodott, minden méterért meg kellett dolgoznia. Amikor nehéz ólombakancsai alatt megzördült a vaslétra, mindenki az aknára meredt várakozva. A Búvár nehezen vonszolódott fölfelé. Nyomta a vizet, az ólom, húzták saját bakancsai. Aztán előbukkant, mint egy viziszörny, és kimászott a fedélzetre. Tócsák gyűltek körülötte, aztán kis csermelyek indultak vissza az akna felé. Az öreg bűvár-inas csattogva forgatta a szerelőkulcsot, aztán a halszagú szőke újonccal óvatosan megemelték a védőburát.

A Búvár zihálva szívtá a levegőt. A kezén felszakadtak a sérülések, de észre sem vette. Csak állt, értetlenül bámulta az alacsony felhők alatt kanyargó folyót.

Leszedték róla az ólomköpenyeket, aztán a bakancsoktól is megszabadították. Lépett egyet, és a gépház falának dőlve leereszkedett a padra.

– Megtalálta? – kérdezte Káró Katona.

A Búvár némán megingatta a fejét, aztán a kormányos kezéből átvette az égő Kossuthot.

5.

A Búvár naponta magára vette súlyait és a vaslétrán elindult a mélybe. Mielőtt alámerült, vetett egy-egy pillantást a magyar partra. A hídfő roncsai mellett mindig ott látta a leszerelt Katonát. A Katona figyelte minden mozdulatát és várta, egyre várta, hogy a Búvár szerez majd valamilyen bizonyosságot. Az öregedő Búvár pedig járta a folyó medrét, dinamitot kötözött a roncsokra, daruk kampóit igazgatta, és közben figyelt, kutatott, de a Katona csónakját nem találta. Amikor megszabadították az ólom szorításától, mindig intett a Katonának, s az szomorúan tűnt el a dombhát mögött. Néha nekieredt, és a tartós esők után kitisztult az ég. A hideg őszi napfény már nem használható a Búvár reumájának.

KÉPEK: JELENÉSEK

UTAK

Ösvény vitt sűrükön, tisztásokon át a vizekhez;
szálfa hanyatlott át a folyón s híd már: szakadékok
örvény mélye fölött ivelő diadal; vadat üző
s pásztor törzs taposott utakat, földet kereső nép
nyájakkal, szekerekkel; s lett ország ügye, felség
birtoka, árusok álma-csalétke az út; birodalmak
épültek vele s általa; rónák, alpesi ormok,
földrészek s égtájak közt, mint testben az ér, nőtt
hálós rendszere; rónán, tengereken, levegőben
nyomtalan is szerződés, törvény szabta uton jár,
árad a Föld körein túl a végtelen Égbe kilépő
emberiség . . . Óh Róma! te építetted az első
kőutakat, hidakat; sok városod élt s lehanyatlott
dült tereinken; törvényedre nevelted a pannón
lankák termékeny mezeit, s hány horda, sereg, nép
vásította kövük, hány dúlta-temette csaták vad
színterein; s mindújra megépült mégis a sűrűn
indázó szövevény: pusztába, mocsárba merült és
újra magaslik a töltés, híd; bő lombu eperfák,
kőris, gesztenye, mandula, hárs közt futnak a fényes
kőszalagok; (Jegyenék!: tél szálkás karmai, varjak
vára, szelek zöld kürtjei, színarany oszlopok ősszel:
tűnt korom isteni őrei!) . . . Száguldoznak a gépek,
fúrge, okos szolgálaink: szomszéd lett a hetedhét
ország, egy suhanás, ami járőföld volt. Mért csak a szivből
szívbe igyekvők útjai úttalanabbak a nyíló
Űr pályáit felderítő szondák vadonánál?!

ALKONY ÉS HAJNAL KÖZÖTT

Láng alkony gyúl
havasok szűz jegén;
a völgybe ömlő
árnyék mind feketébb.
Őszi harmat
permetez fűre, virágra,
s romfalak pár tört köve rémlik
a vér-zöld tarka bozótból:
málló csont iszamos-hűvösen.
Szűz jég-lángba,

árnyékfekete földbe
hullott régen,
hull ma is, holnap is még
mind, mit a lét
elvétett, elhasznált, visszavesz.
A végtelen ágbogain zizegő lomb:
ennyi az emberi nem;
a világ-máglya
pernyéje a hullt levél;

Kopár félálomban
sejlik az aggfű s a meztelen
kert, de kigyújtja
virág-fáklyáit
a mandula karcsú fája;
hószagú fény
ébredéz: ifjú derengés
még csak, alig-kikelet.
S milyen vihar lesz
ebből a csendből csakhamar!
Lángoszlopok erdeje
csörtet alá az egekből,
vad szél tépi cafatra
a levegő vitorláit;
a vágyakozás nyers
táncába kereng, ami él,
és ítéletnap harsonái
szavával a holtakat is
felkelti az új tavasz.

AGYÜCSÖVEK

Rézagyucsövek békés glédában: döglött csatakigyók.
Valaha az volt a rangjuk, hogy ők az ultima ratio regum; –
de hova lettek a hadvezető királyok, hova a tavalyi hó?
Már a forradalom fia, Napoleon ágyukkal verte szét a párizsi népet,
s rég nem hívják felséges úrnak az ágyuval uralkodókat.

Jobb így nézni őket, amint némán sorakoznak
terek díszeként, múzeumudvarokon, esőben, hóban, napsütésben;
jobb, ha attól szépek, hogy kivénültek, díszesek, patinásak, és ha
erejüket csak a rend sugallja: célszerű formák lüktető egymásutánja,
ha magukat őrzik ők is, mint a munkában, nézelődésben kifáradt
emberek parkok padjain, rétek fűszőnyegén, ligetek árnyán,

ahol szépség, jövő, ígélet a szerelmesek álmodozása
s derék, tiszta erő a megpihenő sokaság.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

TÖRVÉNY

Helyre kell tenni a világ dolgait,
a dolga-végezetlent meginteni,
szárnyat adni a Gondolatnak,
szétszórni a szegények alom-szalmáját
hogy ne szennyeződjék be a Föld –
tudni a tudnivalót,
ember lenni minden iszonyatban,
de cselekedni érte,
munkára, áldozatra készen,
szabadon szólni ezekről,
téggy úgy,
hogy izgass másokat is rá –
ne félj,
a félelem szüli a gyávaságot,
a gyávaság pedig bűn,
én már látom lengni a zászlót,
melyre az igazság szava van írva:
nem préda az ember,
senki soha
nem foghat fegyvert ellene!

ANYÁNKRÓL IS SZÓLJON

Anyánkról is szóljon dicsőítő dal,
zarándok-arcú szegény anyánkról,
ki beleroskadt a sok szülésbe,
mosásba, tengernyi gondba.

Komoly gyöngyházfényű mosolya
most is világol a sötétben,
eltévedt családi nyáját összefogván
reánk tekint a messzi múltból.

Iskolába viszi kis öcsénket,
imádkozik a betegágnál,
rémüldözik a háborúban,
temeti-síratja szeretteit.

S fiatalságáról úgy beszél,
mintha mese volna, hogy a báróék
tengerre akarták vinni egyszer,
de paraszti nagyapánk féltette a cápáktól.

Legyen a sirja apánkéval együtt
örökké virággal fedett,
zsálya és szarkaláb benne,
de leginkább a könnyüktől égő pipacs.

KÉRELEM VÉGSŐ JÓÉRT

Az öregség hamujában ülni
hamuvá válni nem akarok,
esettnek, kítaszítottnak,
kegyelemkenyéren élőnek
még a sugaras nap is megaláztatás,
a munka nemesítsen holtig,
hogy élni-tudó legyek,
rímeim csillagszórós-fénye
fussa be este az eget,
szánnitudoán élni nem tudnék,
se betegség, se inség,
se más nyavalya ne bántson,
inkább a szálfahalál,
a villámsujtásos rettenet
az törje ketté derekamat,
ha már az élőnek
el kell esni az útban.

CSÁNYI LÁSZLÓ

FIRENZEI VIRRADAT

Köd volt, eső volt. Lucskos hajnal
seszinű, szürke ég,
mintha az éj ott hagyta volna
mindenen jelét,

a házak testetlen meredtek
esőn és ködön át,
meztelen nővel lobogott a szélben
egy rekedt plakát.

És váratlanul a reménytelenből,
mint kit egy kéz emel,
s osztozik rajta kő, idő és emlék,
bár tudja, nem vegyülhet el,

mert mindegyik és egyik sem. A mennybolt
megnyílt fölötte és
kő, idő, emlék egybefolyt az éggel,
hogy mint egy jelenés

lobogjon a februári reggel
függönyén és a Nap
fényt szórt rá, hogy végre a harangok
megkondulhassanak.

ELMENTÉL

Elmentél fekete hajú barátom,
Ki tudja, mikor látlak.
Látod, ilyen a bánat,
Késő virág az ágon.
Elmentél mit se szólva,
Hősi s megvert szíveddel.
Sírni szeretnék s szállni
Fényes emlékeinkkel.

Elmentél mit se szólva,
Fekete hajú barátom,
Első virág az ágon,
Könnyeink csitítója.
Az önzetlenség teljes
Kései sugarában
Megkeresem a lelked
És szégyenlem, hogy kellek
Neked, akire vártam.

Ó nem a szerelemnek,
A testvéri szíveknek.
Talán az igazságnak,
A halk emlékezetnek.

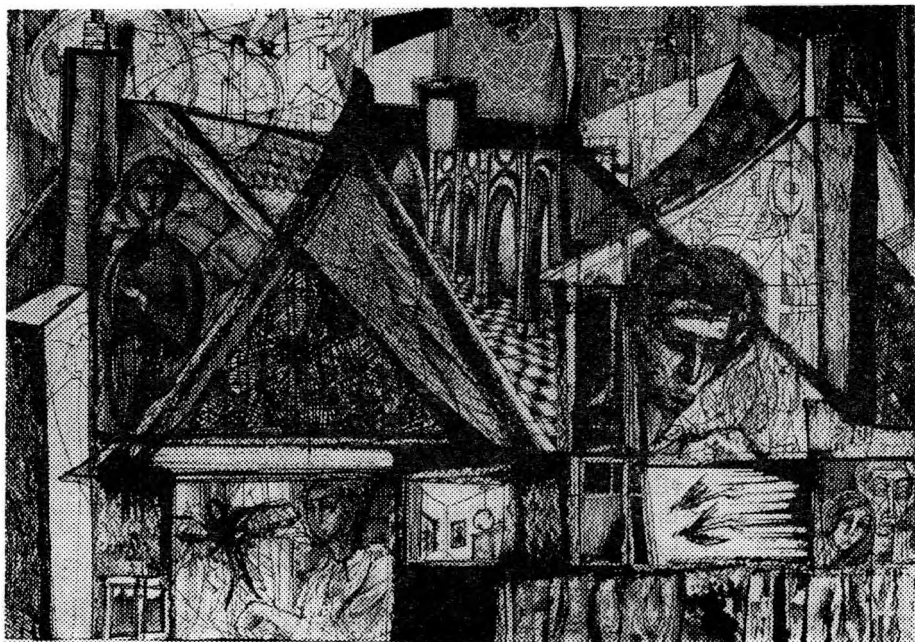
LÁM, EL SEM BÚCSÚZTÁL...

Lám, el sem búcsúztál attól, akit szeretsz,
S most nekem fáj.
Miért nem figyelmeztettelek
Egy év előtt még oldódott volna
Beszédese szókra e száj.
Nem is tudom, mi van velem,
Üres a szívem, itt az ősz.
Napfény játszik a muskátli leveleken,
A hangom könnyezőbb.

Hidd el, nem a gög figyelmeztetett
Erre a hosszú hallgatásra,
Látod, mily hamar este lett,
Vallanék s nincs ki megbocsássa.
Ó gyere, gyere közelebb,
Az alacsony ablakokon még besötétlik a régi nyárfa
Fodrosak és illatosak a levelek,
Gondolj egy másik, igen, egy másik utazásra.

Ó én nem engedtem el a kezed,
Csupán szívemen lett úrrá
Valami névtelen félelem.
Ringasd el gyermekeid,
Maradj velem.
Gondolj rám egyszer s megtalálsz
Háládatlan és hűtlen perceinkben
A lángot, amely elbocsájtott
S fölizzik félnék és gyermeteg
Félelmeinkben.

Gondolj arra, akit szeretsz,
Térj vissza hozzánk s könnyedén
Vibrálnak majd a nyárfalevelek,
Szájon csókol a fény.
Mert ősz van, ó Kedves, csendes ősz,
S kilenczúró muzsika lüktet bennünk.
Gyarlók vagyunk, de megelőz
És mindent, mindent felold és megbocsájt
Az, aki eljövendett,
Aki életre keltett,
A rózsaszál, virág:
Szerelmünk.

VIGH ISTVÁN rajza

Petúniák

- Hé! - Török Pisti kurjantása végigszállt a poros utcán. Keresztülzaladt a roskadozó gyümölcsfák között, aztán letért a patakpartra és aprót örvénylett a fűszálak közt pihető szöcskék feje felett. De nem halt el egészen, hanem patakcsobogássá és a lepkék szárnyának alig hallható surrogásává változott. Török Pisti tüdejét feszegette az öröm, és amikor kikiabálta, mindenütt megértésre talált.

Szép volt a nyár, s talán csak arra való, hogy Török Pisti mezítláb tapodhassa a meleg port, apró rákokra vadászhasson és ha kimelegedett, tenyeréből forrásvizet ihasson.

És Török Pisti elkiáltotta magát: hé! és a fiúk felkapták fejüket a tyúkudvarok kerítése mellett vagy a fák alacsony ágain, és visszaordítottak, és a kiáltások mind eljutottak a patakig, összemosódtak a nyár fényes, zümmögő zajaival.

És gyerekek húztak el a kerítések mellett, az iskolaudvar mellett, rátértek az ösvényre és eltűntek az erdőben. Az iskolaudvaron gyíkok sütkéreztek és pár telhetetlen csirke kapirgált, a lefüggönyözött, süppedt ajtó mögött csend volt, és a gyerekek mindig úgy húztak el az erdő felé, hogy nem néztek balra. A nyár szép volt és hosszú.

Kós Brigitta kezdetben úgy érezte magát, mint egy vízbedobott macska. Aztán, mikor a sörösládák mögül lemászott, az alkalmi jármű vezetője lágyan megszorította a kezét, ettől Kós Brigitta kissé megnyugodott. Úgy látszik, a világ alapvető dolgai itt is ugyanazok, gondolta, és rámosolygott a sofőrre. A sofőr erre hosszú és hézagos fogakat villantott elő, megragadta a sarokvassal ellátott koffert és becipelte. A koffert, melyet Kós Brigitta anyja még lánykorából őrzött meg, egy pár fűzős barna félcipő, egy táskarádió és Shakespeare királydrámáinak 1928-as kiadása lapult. A fűzős cipő gyakorlati érzékre vallott, a királydrámák viszont némi külön hajlamra. Kós Brigittát tragikus lelkiállapota nem akadályozta meg abban, hogy felkészüljön élete legnehezebb telére, amelyet, heti egynapos megszakításokkal, a világvégén fog elöltetni.

Különc hajlamai, amelyeket alig titkolt büszkeséggel viselt, mint valami előkelő rangjelzést, megvédték a legtöbb kellemetlenségtől. A sörösládák tetején való utazás után két héttel piros paprikafűzerekkel díszítette fel a szobáját, spanyol nyelvkönyvet vásárolt és megkezdett egy keresztöltéses ágyterítőt, amelyet karácsonykor szándékozott anyjának átnyújtani.

Kós Brigitta huszonegy éves volt, hatvankét kiló, se nem kövér, se nem sovány, egyizben járt külföldön, és az útlevelébe azt írták: különös ismertetőjele nincs. Testvérei nem voltak, a gyakorlóban a gyerekek „az a helyes kistanító néni”-nek hívták, egy kislányt nagyon megszeretett, és aranyszalaggal átkötött bonbont vett neki búcsúzásul. A kislány megcsókolta, amitől Kós Brigitta anyjára elérzékenyedett, hogy elszaladt a mellékhelyiségbe sírni, és nem értette magát. Aztán megkapta az állást. Előtte volt az élet, mint többen is mondták, ezt ő nem tartotta sem nyomasztónak, sem érdekesnek, becsomagolta a királydrámákat és három napig járt a félcipő után.

Pakucs József igazgató-tanítót hamar megszokta, sokszor kedve lett volna vihogni a háta mögött, mintha ott ülne a padban, de enyhe megdöbbenéssel rájött, hogy erre nincs többé lehetősége. Anyja tanácsára két alkalommal bement a tanítónéhoz beszélgetni, aki gyermektelen volt, kitűnően főzött, apró fekete bajuszt viselt és súlya meghaladta a mázsát. Mindkét alkalommal jóleső megkönnyebbülést érzett, amikor elhagyta a tanítólakást. A lakásban nehéz ételek szaga kavargott, az ajtó erősen le volt függönyözve és Pakucs József a konyhaasztalnál javította a dolgozatokat.

– Ezen is túl volnánk – mondta Kós Brigitta az ablak mellett, amikor Pakucsá odalépett.

– Túl – morogta Pakucsá, de sarkonfordult, és Brigitta nyomban megbánta fölösleges udvariaskodását.

A járásiak szürke kocsija fölberregett, faráról vastag füstfelhő szállt fel, a tyúkok kiugrottak az árokból és rémült szárnycsapkodással átfutottak a kocsi előtt. A két ember sokáig fészkelődött az ülésen, aztán a börmellényes lecsavarta az ablakot és kidugta a fejét. Az árok satnya fűvére bámult, pedig Brigitta nem bánta volna, ha visszanéz. Szimpatikus volt neki a börmellényes.

Roszkedvű lett, mikor a kocsi eltűnt a kanyarban, maga elé húzta a tintát és forgatni kezdte a tolla kupakját.

Nyilván afféle kötelességszerű ellenőrzés volt az egész, gondolta, nem valószínű, hogy más oka legyen. Ámbár a felszerelés pocsék, az osztatlan iskola idejétmúlt, a falakról pereg a vakolat... Az öregebbik járási a körme alatt kaparászott nagy figyelemmel, mikor a kis Orsós kivágta a rezet. Senkinek nem tűnt föl, hogy a kis Orsós hibátlanul ír, senki sem kérdezte, hogy Kós Brigitta itt tartotta-e hetente kétszer a kis Orsóst, a saját albérleti szobájában, adott-e neki süteményt, megvette-e neki az olvasókönyvet a saját pénzéből. Hogy Pakucsá úgy tett, mintha nem vett volna észre semmit, ez érthető. De a járásiaknak feltűnhetett volna, hogy a kis Orsós hibátlanul ír. A kis Orsós kivágta a rezet és kivételesen az orrában sem túrkált, az ember azt hinné, hogy van értelme ennek a sok... Egy nyavalyát. Mikor a börmellényes belépett, Kós Brigitta azonnal megbánta, hogy mégse vette meg a kockás anyagot és továbbra is a vacak barna szoknyájában jár. Most viszont úgy látta, nincs ennek semmi jelentősége, Kós Brigitta így is, úgy is semmi kis tanítónő ennek a börmellényesnek a szemében. Marad a Kálmán, akivel kedvesnek kell lenni, az anyja ezt megköveteli, édes fiam, kell valaki, akivel elmehetsz ide-oda, mikor itthon vagy, vénkisasszony akarsz tán maradni, milyen lusta vagy, ésatöbbi, ésatöbbi... Édes jó istenkém, ki ismeri itt ki magát?

Arra riadt, hogy a frissen töltött tollal telifirkálta az osztálynapló borítóját. Rezet, rezet, rezet – sorakozott szép kerek betűivel ez az értelmetlenség. Hát ez mi? Miért pont rezet?

Nyugtalanság fogta el, óvatosan letakarta a borítót, majd bekötöm újra, gondolta, s eszébe jutott, hogy olvasta valahol: a szellemi munkát sokkal nehezebben lehet kipihenni, mint a fizikait.

– Pakucsá kartárs – szólalt meg, hogy megtörje a csendet – maga is szórakozott mostanában? Mert én...

Pakucsá fölneézett az irkákból, szemüvege, mint két túlnagy, kerek szem, kifejezéstelenül meredt rá.

– Szórakozott? – mondta, olyan „mit óhajt” hangon.

– Úgy értettem – Kós Brigitta zavarba jött. – Hiszen tudja, a szellemi munkát lassabban lehet...

Pakucsá szó nélkül visszacsuklott az irkák közé. Mikor ülő helyzetben felnézett, mindig ki is egyenesedett hozzá, aztán visszacsuklott, s a háta, mint a teknősbéka páncélja, emelkedett a feje fölé. A feje is vízszintesen mozgott olykor, mint a teknősbékaé. Kós Brigitta mostanában már nem érzett nevetethnéket, ha erre a felfedezésére újból rájött. Különösen most nem érzett nevetethnéket, csak ült a krétaszagban, kiélegítetlenül, és csinálni szeretett volna valamit.

A hátsó ablakhoz ballagott, az iskola mögött ment az ösvény a mező felé. Távolabb emelkedett a domb. A piszkoszöld fűvön már ott rohangált néhány gyerek. Brigitta kinyitotta az ablakot és beszippantott egy kis friss levegőt. Pakucsá nem szerette a nyitott ablakokat.

Az ösvényen öregasszony tűnt fel, nagyon lassan, de egyenletesen lépkedett. Brigitta követte a szemével.

Pakucsá hirtelen kirúgta maga alól a széket, nagy csattanással levágta a füzeteket és az ablakhoz ment. Szemüvege vésztijszólan megvillant, nézte a kiabáló gyerekeket. Felsőteste rágörbült a párkányra.

A gyerekek, úgy látszik, azonnal észrevették. Brigitta titokzatos emberi viszonylatokat érzett, láthatatlan sugarak cikázását, és beleborzongott. Valamilyik gyerek elordította az ősrégi rigmüst:

Pakucs –
felesége papucs!

A teknősbéka arc ijesztően sárgállott. Brigitta nem mert megmoccanni. Aztán Pakucs örjítő lassúsággal visszament a helyére, és fejének vízszintes, rángatózó mozdulatával azt mondta:

- Kartársnő, csukja be az ablakot, kérem. Itt nem lehet dolgozni.
- Igen.
- Ezek alsósok.
- Azok.

Kós Brigitta szívét előntötte a keserűség. Disznó kölykek, kiadja értük a lelkét, és ez a köszönet. Disznó kölykek, könnyű nekik onnan a rétről. Nézte Pakucs hátnak domborulatát, olyan megingathatatlan volt, mint egy teknőc-alakú szikla. Pakucs József negyven éve tanít és jó pedagógusnak tartják.

– De sokat tudnak – mondta ki eltökélten –, a járásiak is kijelentették, hogy sokat tudnak.

A két kerek, hideg üveg feléje fordult.

- Sokat tudnak – mondta mégegyszer Kós Brigitta, pedig abba akarta hagyni.
- Az alsósok?
- Az alsósok.

Súlyos csend ült közük, Pakucs púpja volt ennek a csendnek a határán, azontúl nem várt az emberre semmi. Itt meg valami vészes mélység, amibe nem jó beleesni.

Kós Brigittának eszébe jutott az anyja, légy fiam óvatos, meglendül a zsebkendő, Terka néni áldást mormog, anyja cinkosan feléje kacsint, aztán megint elkomolyodik: tényleg légy óvatos – és Kós Brigitta azt mondta:

- Amellett valami olyat mondtak, hogy Pakucs kartárs negyven év alatt...
- Negyvenegy.
- Negyvenegy év alatt megteremtette a kiváló nevelési körülményeket a községben. Nem csodálkoznék, ha valami kitüntetést akarnának adni.

A csend roppant még egyet, aztán elenyészett.

- Nekem?
- Miért is ne? Igazán...
- Kitüntetést?
- Megérdemelné, ha egyszer...
- Mit gondol, érdekel engem egy ilyen plecsni? Ezekről a senkiháziaktól?
- Úgy tudom – mondta szerényen Kós Brigitta, és könnyű sóhajjal a börmellényes mosolyára gondolt – annak a fiatalabbiknak még doktorátusa is van.
- Látta a saját szemével? – csapott le rá a pápaszem.
- Nem, de...
- Na látja. Eh, nem érdemes, hagyjuk. Kérem, hagyjon dolgozni.

Brigitta odalesett, látta hogy Pakucs kezében sokáig egyhelyben áll a toll. Megmozdult, erre a toll is megrezzent, leírta a nagy, kanyargós L betűt, és utána – mint negyvenegy éven át mindig – beledöfött egy pontot a papírba.

Lassan múlt a hét, s mikor Pakucs másodszor is benézett az alsósokhoz, Kós Brigitta rájött, hogy a túske átbökte a teknősbéka páncélt. Pakucs zárkózottabb is volt, mint egyébként, de inkább szemüvegének hideg villanása borzongatta meg Kós Brigittát, ahogyan belenézett az osztálynaplóba és végigmérte a gyerekeket.

Majd elmúlik, gondolta Kós Brigitta, mert nem szerette a tartós kétségbeesést. A keresztöltéses terítőhöz vonult vissza, szorgalmasan böködött, közeledik a karácsony, figyelmzettette magát, és a karácsony gondolata még fel is derítette.

Csütörtökön a kis Orsós nem jött iskolába, s a gyerekek, akit kiküldött érte, azt mondta:

– Az Orsós anyját bevitték a kórházba, és az Orsós most főz.

A gyerekek vihogtak, Kós Brigitta rájukripakodott és mondott néhány banális mondatot a kötelességtudásról meg a sorscsapásokról. Viszont csöppet sem érezte jól magát.

Pénteken délután könyvtári órát tartott a falusiaknak, de nem jött senki. Körülötte szű percegett az öreg polcokban, aztán elaludt az asztalra borulva, és azt álmodta, hogy derekán ropogós fehér köténnyel sürgött-forgott egy napsütötte konyhában, hatalmas fazékban tyúklevest főzött és várt valakit. Aztán ez a valaki bejött. a börmellényes volt, és mosolygott, és egyre csak jött feléje, és amikor már odaért volna, az arca a Kálmáné lett, és a Kálmán kidülledő bivaly szemével bámult rá és azt mondta: most az Orsós fog főzni. Ő futni kezdett az ajtó felé, de az ajtóban Pakucska állt, vésztjósloán és némán, mögötte Török Pisti csúfondáros hangja visitotta: Pakucska – felesége papucska, sokszor egymás után, és akkor Pakucska kinyújtotta feléje begörbített ujjait...

Fürdött a verejtékben, mikor felébredt, sokáig azt se tudta, hol van. Hideg vízzel hűtötte le az arcát.

Kós Brigitta megállt a földbesüppedt ajtó mellett és a falhoz húzódott. Megállt, mert elfogta a gyakori érzés, a váratlan helyzetek velejárója, amikor elmulasztotta a cselekvés lehetőségét. Mindig az első pillanatban tudta: ez az az érzés, de az érzés kezdettől fogva a tehetetlen gátlás puha és tapadós burkában jelent meg. Utólag mindig kiderült, mit tett volna az a lény, aki – Kós Brigitta meggyőződése szerint – voltaképpen benne lakozott, csak megfélemlítve és eltévedve a lehetőségek végtelen dzsungeljében.

El akart menekülni, de ott maradt.

Mert az ajtó mögül meghallotta a tompa, semmihez sem hasonlítható puffanásokat és a vastag, zsíros lihegést. A gyerek meg se nyikkant.

Kós Brigitta tudta, miért. Egyszer őt is elverték vesszővel, pontosan látta most megint az ablakon besütő napfényt, a konyha vörös kockaköveit, a csöpögő vízcsapot, érezte sajátmagát a hatalmas sakktábla közepén, piszkosan és csapzottan, a játék édes utóízeivel a szájában, amint váratlanul lecsap rá ez az elképesztő puffogás, a fájdalomra nem is emlékezett, csak a vízcsap ütemes csöpögésére, túl a lármán, túl a dühödten, kéjes lihegésen, és érezte szája szélén a fogai élet, és az enyhítő, sós melegséget. A végtelenségig tartott ez a gyötrelém. Kós Brigitta addig ugyanolyan volt, mint a többi gyerek, de ez a dolog megfagyasztott benne valamit. Pontosán tudta, hogy így volt, attól kezdve apró kérdésekben következetesen és gyakorlatiasan hazudni kezdett, figyelte a felnőtteket, és látta, hogy ettől megnyugszanak.

Az ajtó előtt vásott lábtörő hevert, egészen közönséges lábtörő, prózai és köznapian vidám lábtörő, ferde szögben a küszöbvel, s a szög hajlatában most tűnt el a gyorsmozgású, fényes fekete bogár.

Kós Brigitta beszívta a levegőt, mint egy fuldokló, és ráeszmélt a petúniákra. Ott álltak a hosszú zöld ládákban, burjánoztak, elégedettek és jóllakottak voltak, eltelve a terjeszkedés vágyával. A petúniák kizárólag nőni és terebélyesedni kívántak, továbbá szaporodni és kidagadni a ládákban, majd újabb ládákat bekebelezni. Kós Brigitta szerette a virágokat, szerette odaadásukat, ahogyan árasztották magukból a sokféle tiszta illatot. De a petúniák átható és semmitmondó szagát gyűlöletesnek érezte. A petúniák pedig vadul illatoztak körülötte, s Kós Brigittának az a kísérteties gondolata támadt, hogy ezek az elégedett és terebélyesedő virágok az életére törnek, kidagadnak, kinyomulnak a ládákban, körülfonják és megfojtják a szagukkal.

De a puffogás hirtelen abbamaradt, a zsíros lihegés elégedett ritmusba csendesült, jóllakott ritmusba, Kós Brigitta valami olyasmit gondolt, hogy a gyűlölet éhség és jól kell lakatni, de a gondolat elfutott, mielőtt egészen megértette volna, mert nyílt az ajtó, és egészen be kellett lapulnia a falba, nehogy észrevegyék. A kis Török arcán égtek a szeplők és égtek a szemek, a pillák nedvesen remegtek, de a kis arc lázas keménységét sugárzott, a jólformált kis koponya is keményen ült a vékony nyakon.

A kis Török kinőtt csikos trikóban volt, balkarján friss, karmolt sebhely piroslott, s válla keskeny volt és lefelé forduló, mint a törött madárszárny. A magányos, törött kis vállak eltávolodtak, míg Kós Brigitta utánuk nézett, apróra zsugorodtak a hosszú udvar végében és eltűntek.

Kós Brigitta a petúniák közé ékelődve, ijedten, tehetetlenül és reménytelenül sirvafakadt. Utóbb rájött, hogy ez a második eset, hogy idegen gyerek miatt sír, megrotta magát, hogy túl lágy szíve van, sírni azért nem kéne mindig, gondolta, mindig utáltam a sírást, s mikor hazafelé kattogott vele a vonat, merőn bámulta a folyvást eltűnő s újra kibukkanó magasvezetékeket, egyenesek és mégis hullámzanak – sem azokat nem értette, sem saját magát.

Kós Brigitta hazaérve kádfürdőt vett, fejbübján színes szalaggal átkötötte a haját, majd belebújt fürdőköpenyébe.

– Hoztam neked franciasalátát – közölte az anyja. – Szerdán még szebb volt, gondoltam rád. Mi bajod?

– Kijötték a járástól a héten, ketten is. Pakucsá...

– De hülye neve van – dűnnyögte közbe az anyja, merő megszokásból.

– Kiderült, hogy pofozkodik.

– Na ne mondd. Ámbár ha meggondolom, azelőtt...

– Hagyd ezeket. Vesszővel verte.

– Disznó – mondta az anyja –, és miért? Legalább...

– A gyerekek azt mondták, a Török zsebéből csigák másztak ki óra alatt, tele-máskálták az egész termet, és a gyerekek röhögtek, ő meg elkezdett üvölni, erre a Török azt mondta, a csiga tiszta állat. Szerintem nem ezért. Általában...

– Hát?

Brigitta vállat vont, nem felelt. Kis idő múlva azt mondta:

– Előadást tartott nekem: a fegyelem a nevelés fundamentuma. Némi éllel. Különben meg kifejtette, hogy a háborút még meg akarja érni. Aszondja, összeomlanak a hegyek és megolvadnak a betonházak. Mindenki megdöglik.

– Kivéve őt – mondta az anyja undorral.

– Persze, kivéve őt. Vagy talán minket. Szerinte a falvak megmaradnak. Oda nem dobnak...

– Kérsz sört a vacsorához? Van.

Brigitta bólintott, szórákozottan. Az anyja aggódalmasan nézte, aztán behozta a franciasalátát meg a sört, gusztusosan elhelyezte a világoskék abroszon, majd ráparancsolt, hogy egyék.

– Nem hoztál tojást?

– Nem, akkor volt az a...

– Nem baj, közben szereztem. – Az anyja kenyeret vágott, majd azt mondta:

– Azt hiszem, sürgősen behozlak a faluból. Rémesen unom.

– Utálom a petúniákat – dűnnyögte Brigitta.

– A te dolgod – mondta idegesen az anyja – hajlandó vagy végre eljönni velem Orlandusz bácsihoz? Mégiscsak furcsa lenne, ha én egyedül...

Brigitta összeráncolta a homlokát.

– Megvegyem azt a kockás anyagot vagy ne vegyem meg?

– Ez most a legfontosabb problémád?

– Ha eljövök, akkor pláne meg kell venni – folytatta Brigitta ugyanazon a fahangon, és kipiszkált egy zellerkockát a salátából. Csend ereszkedett közéjük, a sörös-poharakban halk pattogással lohadt a hab.

– Azt mondta, a falvak megmaradnak? – kérdezte kisvártatva az anyja. – Nem lehetetlen. Mit gondolsz?

– Semmit – mondta Kós Brigitta, teljesen őszintén.

KÉRDÉSEK

Számolom: mit kell még nevén neveznem?
Ha már halandó vagyok, mindent kell szeretnem!
Kiben ennyire elvadult a szeretet,
tünődöm: nem élek valaki más helyett?
Ágközökben, villámok cserjéi mögött, zománcos égen
nem mást idéz ingatag jelenlétem?

E kikopott lapú, megvénült tölgyfaasztal
suttogva hozzám szól-e,
vagy fejszék alatt nyögő tölgyfákat vigasztal?
Nem lenne több a nagyvárosok álma,
mint bozótok mélyén az éjben
heverő vadállatok horkanása?

Vagy apám, anyám, feleségem
nem érezné-e minden képkeret
mezőiből rásugárzó visszfényemet?
A kénsárga villamos egy darab nyár,
érkezik s eltűnik örökkön –
nem azért indul el velem,
hogyan valaki szívéig eldöcögjön?

Az idő, mely változatlan él
elmúlt és eljövő korokban,
nem üszkös várfalak nyelvén beszél vajon?
„Tanuljatok s okuljatok!
Hát csináljátok jobban!”

Kik odalent talpunk alatt
sirjukban mint dobozban alszanak:
a vonásait elhagyó sereg
nekünk sózza a nyirkot, agyagot,
hogyan növesse, ami megadatott:
a ronthatatlan életet.

HOMO SAPIENS

Fürkészem folyton – csodálom magamban.
Szárnyas lábbal lépked az utcazajban,
körülnéz, töpreng, kémlel
és gomolygó lehelletével
acél-, vas- és üvegcsodákat
fúj a
gazverte grundra.

De nem varázsló mégse!

Vájja, fúrja a föld alatt
a döngő alagutakat,
szerszáma kalapács,
véső, gyalu.
Néha kipillant:
sáros és fáradságszagú
és lábai oly nehezek,
mintha nem is lábak lennének,
hanem bazaltkövek.

Maga sem tudja: mily erős!
Nem csodalény, nem mesehős
e hasonmás: arca, füle és orra van –
de tudása határtalan!
Tervez, alkot, építkezik,
gabonát érlel, érceket hevit,
hol felhők közt matat, hol
tengerfenéken –

De néhanap mégis borzadva nézem:
a karja csupa vér
• kőbalta van kezében.

TOLDALAGI PÁL

ÁTALAKULÓ KORBAN

Ez a század sokat ad, sokat elvesz,
de közel áll öregedő szívemhez:
mindenütt forr és át is alakul
minden régi és elavulttá váltott,
egy nagy gubancba rántva a világot,
mi nyugtalanná tesz, amíg az új,

egésszé válva és tündöklő tisztán,
a dajkától magát elszakítván,
előttünk nem fog állni. Várni kell.
S ez a nehéz. Hiába van a égbe-
nyúló sok felhőcirkáló: a béke
még nincs itt áldott törvényeivel,

s a megszelidült ember is kevés még.
Erőszak kell, harácsolás. A szépség
számára köztünk oly sokan vakok.
Néznek, s nem látnak mást, csupán a morzsát.
Ők a rettentő és ijesztő hordák,
akik miatt oly nyugtalan vagyok.

DEMÉNY OTTÓ

KÖTETLEN NAPLÓ

Részletek egy ciklusból

Hanyatt esett az ablakostót
ahogy szokás egy dinnyehéjon
de rögvést föl pattant nevetve
mert nem maradt cserép utána
hátikáját rég sutba vágta
- Ó a KTSZ elnöke.

Nem divatos a lilium
fogynak az elsőáldozók
Mi legyen a sok liliummal?
filmrendezők vad ötlete
szajhák cemendek rossz lotyók
összekulcsolt kezébe dugva
együtt kell eladni a kettőt.

Furcsa népség a gazdagok
ne hagyd elöttük fénylő holmidat
Szórakozottan zsebrevágják
s utána kínos visszakérni.

Akik útjaim keresztezték
ma már mind esettebbek nálam
Mázlista vagy mondják borongón
s lassan sajnálni kezdem őket
Igen
meg kellett volna döglennem
a kedvükért
s furdal a büntudat
Mért nem kötöttem rég föl magamat?

„Az is bolond ki poétává”
idézte a kis költő a nagyot
s hogy végetért az ötperces szereplés
elviharzott a kassza ablakához
átvenni a honoráriumot.

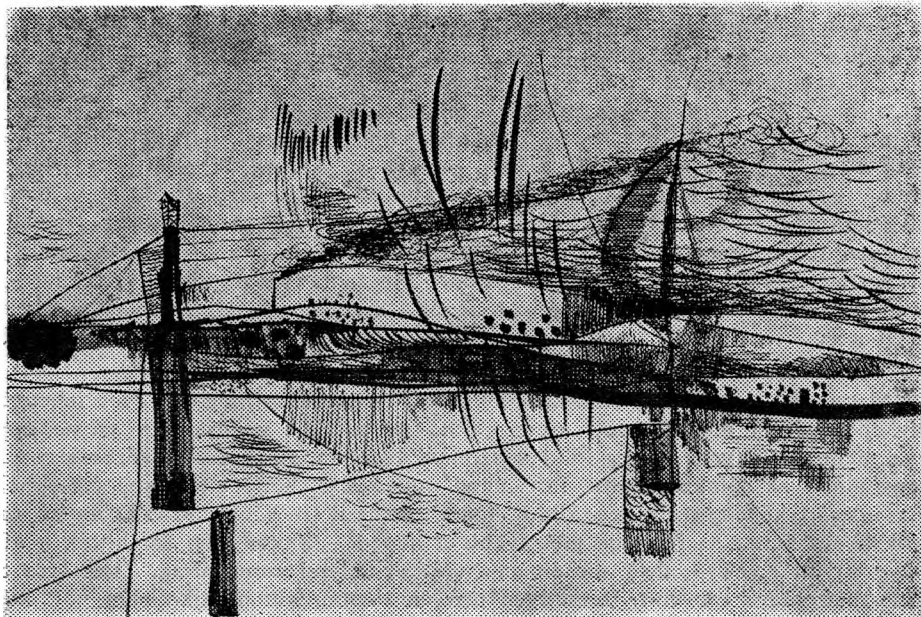
Egy Shakespeare-dráma
merő képtelenség
fejreállított logika
Ha lesz egyszer egy szabályos világ
hol minden úgy lesz
ahogy lenni kell
e költészetnek befellegzik ám!

Apu mit hoztál?
mit hoztam volna
cukrot ceruzát bélyeget
Nem mindig papsajt édes lányom
és hagyj békén fáradt vagyok
Ugyan Apu ha nem megy nem megy
én is kaptam egy kettest főciből.

Holtig emlékszem két pofonra
a legelsőre
amit adtam
s amit kaptam
az utolsóra.

Azt mondja X
hagyjam őt békiben
mért kritizálom verseit
Igaza van tapintatlan vagyok
azért mutatja hogy dicsérjem őket.

Elég volt már a trotlik uralmából!
kiáltott föl egy vérmes fiatal
be is vették nyomban a buliba
s lám azóta már több mint bizonyos
hogy egész jól ért az uralkodáshoz.

ZÁGON BERTALAN rajza

A doktor víkendje

Hirtelen ébredt, mintha valamilyen elmulasztott feladat riasztotta volna föl. Felült, végignézett a szobán. Az arca eltorzult, jó erősen lehunyta a szemét, fejét felhúzott térdéhez szorította, a takaró alatt görcsösen mozgatta a lábujjait. Reggel nyolc óra lehetett, az ablakon besütött a nap. Lerúgta magáról a plédet, a heverő szélére ült. Fázott. Ruhái az ágy elé szórva heverték – nem emlékezett rá, hogyan vetkőzött le – odébb rúgta a nadrágját, egy darabig görnyedten ült, mint aki képtelen minden további mozgásra, aztán automatikusan rágyújtott, bár az első szívás előtt érezte; a füsttől fölkeveredik a gyomra. Nem is a füstre, inkább a cigarettával meg a gyufával való bibelődésre volt szüksége. Fölállt, bekapcsolta a rádiót. A szétszórt üvegek, felborult székek között az ablakhoz botorkált, kinyitotta, kihajolt, hosszan bámulta a gazzal és elvadult bokrokkal benőtt udvart, jóleső langyosan áradt köréje a kinti levegő. Közben a kinyitott ablakszárnyban meglátta az arca tükörképét, gyűrött, moslék arc nézett rá vissza. Végighúzta a mutatóujját puffadt, vörös szemhéján. Mint egy meztelen csiga – gondolta magában. A rádió bemelegedett, sipító bűgás meg elmosódó hangfoszlányok csaptak ki belőle, a skálamutató baloldalt, valahol Nice és Monte Carlo környékén fehérlett, odasietett, közben a térdét beverte az asztal sarkába, megcsörrentek az üres poharak, a politúrra dőlt italmaradványok fénylő hátán parányi remegés futott át. Találomra megcsavarta a gombot, éppen csak mozdított rajta, a mellékszörek megszűntek, egyszerre nagyon tisztán egy gyermekkórus kántáló imádkozása töltötte meg a szobát: ... et benedictus fructus ventris... , a doktor nyertve felröhögött, a lehető leghangosabbra állította a készüléket, a kórus után felcsengett az előimádkozó meleg felhangokkal teleszótt kisfiú-szopránja: Ave Maria gratia plena... Céltalanul mászkált föl-alá, jobblába nagyujjával a csikkeket pöckölgette. Megint megszólalt a kórus, belehasítottak a gyerekhangok, tekintete a falra tévedt, fölördített dühében, valaki a falra egy fényképet tűzött, rajzszegeg, a kép közepére bökte a rajzszeget, a két alak – a felesége meg a kislánya – fejfelé fityegett a falon, éppen Zsófi kezefejét bökte át a szög meg a hozzásimuló kislány derekát. Odalépett, a dühe elpárolgott, vállára döntött fejfelé próbált Zsófi szemébe nézni, de sehogyan sem sikerült. Hol a francban találhatták meg ezt a képet – gondolta –, bár nem lehetetlen, hogy ő maga tűzte oda. Megfogta, megrántotta – azt hitte kikapattan a falból a rajzszegeg és a kép sértetlenül a kezében marad, de nem így sikerült, a kép közepe kiszakadt s a falon ottmaradt Zsófi keze meg a gyerek puha ívben meghajló háta.

Maga elé tartotta a lyukas közepű képet. A gyerek akkor két éves lehetett, a fényképezőgéptől megilletődött arcon felfedezte a saját vonásait. A szeme éppen olyan, mint az enyém – gondolta s azonnal eszébejutott puffadt, vörös szemhéja, ahogy előbb az ablakban látta, furcsamód úgy érezte, hogy ettől csak élesebb lett a hasonlóság, ködös érzelmek szállták meg a ramatyul széthányt szoba közepén, aztán Zsófi arcára nézett, a felesége mosolygott a képen – akkor még azt hitték a világ végéig együtt élnek –, de a mosolyában bujkált valami szomorúság, Zsófi arca erendően szomorú arc volt, semmilyen érzelem, semmiféle mimika nem volt képes elfedni ezt a nagyon szép, legbelülről jövő, tiszta szomorúságot.

Megint a fehérvári presszó képe úszott eléje, merev derékkal ültek mindhárman

az apró asztal körül, talán még ő volt a legoldottabb, szerencsére akkor már megivott három konyakot, jóleső nemtörődomség terpeszkedett benne, „Összeházasodunk Gézával, azt akartam, hogy tőlem tudd meg – mondta Zsófi halkán, kissé kapkodva –, és a gyerektartásról lemondunk, nem akarom, hogy kötelezettséged legyen velünk szemben.” A többszám használata idegesítette, a hangja rekedtesen csengett: „Az nem veletek szembeni kötelesség, a gyerekeknek fizetek.” Zsófi arca ellenséges lett, egy darabig kereste a szavakat, nyilvánvalóan nem akarta megbántani őt, a mondat mégis bántóra sikerült, pedig nagyon szeliden mondta: „Nagyon kérek, hogy ne fizess. Ez nekem fontos.” Meggörnyedt háttal ült, az asztal lapját bámulta, csak néhányszor pillantott rájuk. Okos, áldozatrakész arca volt a másik férfinak, „ezek azok, akik mindenféleképpen pofára esnek” – állapította meg magában kárörvendve. „A kislányt mikor láthatom?” – kérdezte. „Amikor akarod – mondta Zsófi –, csak írj vagy táviratozz előtte Anyának, majd odaviszem Jocit – itt apró kellemetlen szünetet tartott, de ugyanolyan határozottan folytatta –, ne haragudj, nem akarok veled többet találkozni.” „Oké” – mondta rekedten s azonnal meg is bánta, hülye oda nem illő szó volt ez az „oké”, borsózott tőle a háta. Felállt, sok boldogságot kívánt nekik, hülyén mosolygott s indult volna az ajtó felé, de Zsófi hangja megállította, furcsa, határozatlan hang volt, alig jutott el hozzá, de azért pontosan értette: „És ne vezess részegen, jó?” Gomolygó ködbe billentették a halk szavak, furcsamód megint ez a hülye „oké” tolt az ajkára, de idejében észbekapott, mégsem mondta ki, szó nélkül megfordult és elment.

A lyukas képet a mutatóujjára húzta és megpörgette, a másik kezével dörzsölte az arcát. Kiment a fürdőszobába, a képet gondosan apró darabokra tépte és bedobta a kályhába. Hideg vizet eresztett a fejére, prüszkölt. Törölközés közben eszébe jutott: lehet hogy valaki megint itt döglik a belső szobában, gyakran előfordult az ilyenfajta murik után, hogy a másik szobájában töltötte valaki az éjszakát, némelykor többen is, egyszer egy kövér újságírónak másfél óráig kellett magyaráznia, hol is van tulajdonképpen. Nem szerette az ilyen meglepetéseket.

A szoba most üres volt és kegyetlenül sivár, a tegnapi mulatozás hullámai ide is átsaptak, erről tanúskodtak a csikkek, a szertegurult üres poharak, az összegyűrt szőnyeg. Itt is kinyitotta az ablakot, csodálkozott, hogy egy majdnem üres szobában ekkora rendtelenséget lehet csinálni, hiszen csak egy nagy szőnyeg, három, csergével letakart matrac meg egy orvosi műszerszekrény volt a teljes berendezés – ebből a szobából Zsófi a válásukkor elvitte a bútorokat, igaz hozni is ő hozta. A doktornak nem volt kedve berendezni, csak a műszerszekrényt hozta be az előszobából.

A rádióból most már ünnepélyes zene hullámozott, a hangok összekeveredtek, föl-föl erősödve felzengtek a szomszédos állomások adásai is, pedig a skálamutató ugyanott állt, mint amikor a gyerekkórust hallotta. Lassan öltözött, céltalan mozdulatokkal, akaratlanul is húzta az időt, az öregasszony csak egy óra felé jön takarítani, erőtlennek érezte magát, hogy ő maga kezdjen rendezkedni. Latolgatta, mivel üthetné agyon az időt délelőtt, sorban fölremlettek az ismerősök, lemondóan legyintett, az egyik földön heverő üvegből kiitta a maradék konyakot, nem esett jól, az üveg nyitva volt egész éjjel, elillant a szesz ereje.

Nyikorgott a kertkapu, a váratlan hangtól a doktor megmerevedett, elnyomta a cigarettáját és a szekrény mellé lapult. Egyszerre érzett várakozó örömet meg viszolygást, valami csodára várt lelke legmélyén, ki tudja ki jön, egyszerre minden könnyű lehet, valaki belép, barátságosan int és eltűnik ez a kosz lakás – vagy a hipohonder Kántorné küldte megint a gyereket, rosszul van, te úristen, megint végigtapogatni a szörnyű testét – a doktor a szekrényhez lapult.

A postás sötétlett fel az ablak négyszögében, benyitott, hangosan toporgott az előszobában és köszörülte a torkát. Egy táviratot adott át, cinkosan hunyorgott, mint

aki pontosan ismeri a szöveget, és persze nem is akármilyen szöveg, jó szöveg, doktorkám magát imádják a nők.

„Ha nem felejtette volna el, cinikus doktorom, ma van tizenhetedike, mától két hétig bármikor jöhetsz. Judit.” Ez állt a táviratban, a doktor ráncolt homlokka fél szájjal mosolygott, tényleg ma van tizenhetedike, gondolta – és fűtőrészni kezdett, ez a szokatlan táviratszöveg, a hol magázás, hol tegezés, nagyon illett ehhez a lányhoz.

A Balaton partján ültek, hűvös szél fúj – talán azt is lehetett volna rá mondani: kellemetlen – a doktor mégis gyerekként ült a kövön. A lány sorra vette a doktor bal kezének ujjait, mindegyikre egy tincset csavart hosszú, szőke hajából, aztán azt mondta: „Nézz a szemembe”. Odafordult, az arcuk majdnem összeért, érezték az egymásból áradó meleget.

A lány akkor elmosolyodott, mindentudó mosollyal, a doktor elkapta a tekintetét, szégyenkezett meg ujjongó öröm fogta el, olyasféle tiszta, minden árnyéktól mentes reményt érzett, mint kamaszkorában. Megszorította a lány kezét, a fejét a melléhez szorította – egymáshoz simulva ültek néhány másodpercig, úgy érezték, kiszolgáltattak egymásnak, s ebben a kiszolgáltatottságban mindketten örömeiket lelték.

Hirtelen felegyenesedett, megfogta a lány másik kezét is, törzsüket megcsavarva néztek egymás szemébe.

– Tudod miért választottalak téged?

– Miért? – kérdezte megütközve Judit, az arca megnyúlt a rosszat sejtető kérdéstől, hiszen eszébe sem jutott, hogy a doktor a barátnőjét, Manyit is választhatta volna, annyira természetes volt, hogy őhozzá jön. Csak kétszer-háromszor tévedt össze a pillantásuk, mielőtt megszólalt a zene, de Judit akkor már érezte, hogy az élesen metszett arcú férfi felkéri majd, a mozdulatát is látta, ahogy lezseren meghajol előtte, és magában már próbálgatta, ahogyan igent int s feláll, tudta, a mozdulat nem lesz mohón gyors, sem lekicsinylően lassú – egyszerű, természetes mozdulat lesz. Hogy Manyi is ott ül, erről meg is feledkezett.

– Azért – mondta a doktor, a hangja reszelős lett –, mert úgy látszott, veled kevesebbet kell vesződni.

A lány hallgatott, mereven nézte a vizet, az arca ijedtnak látszott.

– A barátnőd jobban tetszett – folytatta a doktor –, mert nagy melle van. Aznap estére szerettem volna egy nagymellű nőt. De látszott rajta, hogy szűz. – Elakadt, tudta az ilyesfajta őszinteségre nincs szükség, ez már perverzítés, kéjeleg benne, hogy fájdalmat okoz magának is meg Juditnak is. Az ilyen ügyeket magában intézze el az ember. Az utolsó szavakat már csak a lendülettől mondta, kicsit akadozva, sokkal halkabban: – Nem szeretem a fölösleges bonyodalmakat.

A lány hátrafesztette a derekát s szokatlan, éles hangon, szinte kiáltva mondta:

– Én is szűz vagyok.

A doktort úgy érte ez a kijelentés, mint a kígyómarás, eltorzult az arca, mindenre számított, csak erre a primitív reakcióra nem, arculcsapottan nézett Juditra, az előbbi könnyű lebegés, amikor azt hitte, közelebb már sohasem kerülhet a lányhoz, eltűnt, döböntően hajtogatta:

– Nem kérdeztem... ki kérdezte, hogy szűz vagy-e?

– Ne haragudj – mondta gyorsan a lány –, ne haragudj rám, tudom, szörnyű butaságot mondtam, csak kiszaladt a számon, ne haragudj!

Aznap éjfélig sétálgattak a parton, a doktort újra előntötte a bizakodás, gyerekesen jókedvű lett, s amikor lefeküdt, hangosan nevetni kezdett. Két hete mászkál egy nővel a Balatonnál és „nem történt semmi”, és csudajó, hogy nem történt semmi, a barátai mit röhögnek rajta, és a doktor tudta, ő is röhögne a barátain. Biztosnak érezte magát, mint aki újra mindkét lábbal a földön áll, úgy érezte magát, mint egykor Zsófiával.

Másnap hazautazott, átment a gazos udvaron, orrbavágta a bezárt lakás áporodott levegője, kitérte az ablakot, leült a heverőre, gubbasztott, úgy érezte, egy kő van a gyomrában, egyre jobban összehúzta magát, negyed óráig mozdulatlanul ült, aztán elrohant. Kerített egy nőt. Másnap mosléknak érezte magát.

Tízkor indult a vonat, még gyalog is könnyűszerrel elérte. Kilépett a kapun, könnyednek és nagyon fiatalnak érezte magát, meleg, kék ég ragyogott fölötte, a házak is barátságosabbak voltak mint máskor.

Manyiék házát, fehér, méltóságteljes, tornácos parasztháznak képzelte, tágas szobákkal, kicsit rövid, kényelmes ágyakkal, súlyos, egyszerűen faragott bútorokkal. Valahol a Bakonyban volt egyszer ilyen házban, a konyha vastűzhelyét húsz emberre méretezték, ajtóin s számtalan, ki tudja mire való rekeszén tükrösre fényesített rézpántok ragyogtak. Abban a házban békesség fészkelte, védettnek érezte magát métervastag falai közt, a kicsinyes emberi mahinációk távolinak és nevetségesnek tunktek.

Már a második hét vége felé beszéltek róla, hogy a doktor felmegy Juditékhoz Pestre, a lány azonban ijedten rázta a fejét, s bár a doktor nem kívánt magyarázatot, mégis dadogott valamit szülei régimódiságáról meg effélékről. Akkor beszéltek meg, ha Judit lemegy Manyiékhoz, látogassa meg őket.

Öröm volt kifutni az otthoni tájból, ellebegtek az ismerős dombok, a doktor nevetett, súlytalannak érezte magát. Csak a kerekek kattogása tűnt valóságosnak, megfoghatatlan világ volt ez a vonat, a doktor idegen lett, mint akinek semmi köze a széthányt üvegektől rendetlen orvoslakáshoz, a kilyukasztott közepű képhez, s ahhoz az alföldi házhoz sincs köze, ahova utazik. Utazásának ezek a percei önálló, semmihez sem hasonlítható részként kiszakadtak életéből, az idő egyetlen tömbbé sűrűsödött benne, egy semmiféle mértékegységgel nem mérhető közeg tartozéka lett.

Bizonyára boldog volt.

Az ősdi, szürkére kormolt állomásépület sem szegte kedvét. „Itt kell átszállnia”, mondta a kalauz. Egy órát kellett várnia a csatlakozásra az idegen kisvárosban, rá-érősen kereste meg a kijáratot. Az állomás előtt otromba tér hevert, kötörmelékkal, fabódékkal – minden vidéki kisváros állomása előtt ilyen otromba terek vannak –, a doktor kedvtelve nézegette a csenevész, sárguló fücsomókat, a parkosító igyekezett földhányásait, a gödröket, a sarkon strázsáló ütött-kopott taxit, a BOR, SÓR, PÁLINKA föliratot. Ebbe a térbe torkolt a fútca, nyílegyenesen húzódtott a messzeségbe egy büszkén feszítő templomtorony felé. Szegényes sárgára meg szürkére mázolt házak szegélyezték, minden koszosnak tűnt, nyomorultnak, az emberek arca száználmasan feketéllett. Gyűrött arcok, gondosan begombolt olcsó ingek, kopott, vete-medett zakók. Mintha a Holdra ért volna, semmi felelősség nem kötötte ide, elnevette magát, micsoda idegen vidék, talán nem is Magyarország, hihetetlennek tűnt ez az apró közösség is, hogy ő is Magyarországon él.

A vonat ritmusa zajgott még benne, a csehóban sört ivott, jó volt odanyújtani a pénzt, tolakodni az idegen vállak között, belefújni a rezgő habba, a hűvös sör selymesen csurgott le a torkán. Nekiindult a végeláthatatlan utcának, először azt gondolta, azért boldog, mert nem itt kell élnie, aztán megérezte: boldogsága mélyebből fakadó. Öntudatlanul mosolygott, a szembejövők arca megfényesedett a mosolyától, olyan lett, mint valamikor nagyon régen, amikor még tiszta volt, pöttyök nélküli. Eszébe jutott, ahogy hallgató korában a Rókus kórháznál kilépett a Rákóczi útra, reggel volt, borús őszi nap, a járdán tócsák fénylettek. Egy lány jött vele szembe – messziről látszott, hogy kurva –, zöld, likacsos pulóvert viselt, melltartó nélkül. Festetlen arccal sietett valahová, beleillett az őszbe meg a tócsák közé. A szép mell meg a kecsesen hajló csipő kihívó biztonságával jött s mégis volt rajta valami száználmas, valami megfoghatatlan szomorúság, amitől tisztának látszott. A szemük összetalálkozott, a doktor

elmosolyodott s ugyanabban a pillanatban a lány is, mindketten tudták, most valami nagyon szép történet velük, rejtett, szokatlan érintkezési pontot találtak, emberi mosoly ült az arcukon. Megtorpanás nélkül mentek el egymás mellett – tudták, legalábbis a doktor tudta, az a legfontosabb, hogy ez a mosoly most már beleivódott az arcukba. Amerre ment, a szembejövők fölkapták a fejüket, elmosolyodtak, a doktor mögött jól kivehető árnyalattal világosabb lett az őszi Rákóczi út.

Ez jutott eszébe.

Éppen olyan tisztának s reménykedőnek érezte magát, mint akkor. Nevetségesnek tűntek azóta felvett gesztusai, úgy érezte, ez igazán ő, aki most itt megy ebben az idegen városban.

Bekanyarodott egy mellékutcába, itt, a kátrányos deszkakerítés mellett bukkant a gyerekre. Elmélyülten, lábujjhegyre állva írt a kerítésre, látszott, legszívesebben toronymagasra vésvé, óriás betűkkel adta volna a világ tudtára, hogy VELENCEI HÜJE. A doktor megállt a háta mögött, a gyerek megérezte, hogy nincs egyedül, vilámgyorsan fordult meg, menekülésre készen, a riadalom a doktor mosolyába ütközött, a gyerek mozdulatai lelassultak, olyan lett, mint egy óvatos macska.

– A hülye elipszilon – mondta a doktor, a gyerek fölpliszlantott a föliratra, aztán vissza a doktorra, lábujjhegyre állt, lenyálazta a J betűt és LY-t írt a helyére.

Összenevettek, a doktor éppen olyan lett, mint a gyerek.

Fütyörészve ment vissza az állomásra, a füstös zajos váróteremben végigbongészte a vonatok indulását közlő, légszaros papírtáblázatot, de nem tudott eligazodni a MÁV megkülönböztető ikszei, kalapácsi meg kisdéjei, nagydéjei között, kiment hát a sínekhez, kérdésére öten is mutatták a vonatot, a doktor jókedvű fintort vágott az ezeréves kocsikból álló vicinális láttán. Fölszállt az egyetlen elsőosztályú kocsira, elolvasta a peronon kifüggesztett „Szabályzat”-ot, „A nőknek fenntartott szakaszba férfiaknak belépni tilos”, hirdették néhány évtizedes késéssel az ósdi kalligráfiával metszett betűk.

Mint aki meseországba tévedt, úgy ült a poros plüssön. A vicinális nagy zöttyenésekkal megindult s békésen baktatott a lapos alföldi tájon, a doktor otthonosan nézte a homokot, a csenevész ligeteket, a borzas, szegény-rokon akácokat, s bár sohasem járt erre, úgy érezte, innen szakadt ki, ebből a tájból. Kikönyökölt az ablakon, szúrós szénszemcsék csapkodták, valamelyik kocsiiban nótáztak, a doktor azt kívánta, bár sose érne véget ez az utazás.

Az egyik kocsi ablakán kettészakított, kiszemezett napraforgó tányéért dobtak ki, szép ívben esett az árokba. Eszébe jutott a Páris–Lyon között közlekedő gyors, műanyagdobozok, parádésan színezett borítópapírok repültek ki percenként az ablakokon, ez a napraforgótányér most fölébresztette benne az idegen táj, a könyörtelen rohanás, fémek, hideg emléket s százszorosán tudta, hogy otthon van, gyermekkorai vicinálisán utazik, a kettészakított napraforgótányér forró nyarakat villantott fel benne.

A vicinális egy nagyobbacska állomáson hosszasan várakozott. Ellenvonat, ellenvonatra várunk – kiabálta az érdeklődőknek a kalauz, aztán tompa, egyre erősödő dübörgéssel elszárgult mellettük Közép-Európa. Bordó, zöld, fekete kocsik. PRAHA, WARSZAWA, BERLIN, BUCURESTI hirdették a táblák, az expressz üdülőket hozhattott, az ablakokban fűrtökben lógtak a fürdőruhás, barnára sült emberek, térdig kiemelkedve szép combú lányok, szalmakalapos férfiak, a hálókocsikban a tájra ügyet sem vető gyermekek és atyák kártyáztak unottan, fürdőruhák, szalmakalapok, villogó barna bőr . . . sehogysem illett ide ez a vonat, a doktor fél napraforgó-tányérja birtokában sajnálkozva nézett az elúszó, zsúfolt szörnyetegre, vajon ezek az idegenben rohanó emberek megtalálják-e azt, amit ő megtalálni vélt ezen a kocogó vicinálison.

Először nem vette észre a lányokat a vonatra várók között – sokan ácsorogtak a virág-gruppkokkal körülvett, kis emeletes állomásépület előtt. Kedvetlenül lépett le a lépcsőről, egyszeriben elvesztette az utazás feloldó hangulatát, s abban a pillanatban meglátta a két lányt. Balaton-partra illő ruhában álltak, kissé távolabb a többiektől, Judit hajzuhataga kihívóan csillogott, Manyi mélyen kivágott blúza, kacéran kivillanó pompás melle s a fenékhez simuló halásznadrág gyanakvóvá és féltékké tette a doktort.

Más körülmények között ezek a ruhák nyilván természetesekek. De itt, a félrehúzódo két lánytól egyszerre élesen kirajzolódott a többi várakozó alakja is – sokáig emlékezetében őrizte ezt a kontrasztot –, csupa sötét szín, leginkább fekete, puritán fehér foltokkal, egyszerű, bezárkózott arcok, néhány fejkendő, lecsüngő, barnás-vörösre cserzett, fekete körömszegélyű kezek.

Jobban szerette volna, ha ezek közül várja valaki.

A parányi viszolygást megérezték a lányok is. Kelletlené tette a találkozást, kényszeredetten ölelték meg egymást Judittal.

– Mint a grófkisasszonyok – mondta a doktor.

A lányok nevettek.

– Ettől a vacak gönctől? – kérdezte Judit, s ebben igaza is volt, a ruhájukon tulajdonképpen nem volt semmi feltűnő.

Hosszú utcán vonultak végig, Manyi a szembejövőknek nem köszönt s azok se neki.

– Itt nem szokás mindenkinek köszönni? – kérdezte Manyit.

A lány feléje fordult, elcsodálkozott.

– Nem ismerősök.

– Aha – válaszolta a doktor –, szépek a virágok.

Tényleg minden ház előtt, az árok és a járda közt, széles sávban virágok virítottak. Valószínűtlen színű, kehelyszerű viráguk és vastag, húsos levelük szobanövény-szerűvé tette őket – igazából nem is tetszetek a doktornak.

A szülőfaluja járt az eszében, ha nagyritkán hazament felszabadultan köszönt mindenkinek, annak is, akit nem ismert, s ez – bár sokszor maga is nevetségesnek érezte – mindig jókedvűvé tette, nem gondolkozott rajta, miért: a védettség érzése fogta el ettől a köszönetétől.

A vállukra tette a kezét – nem sok természetesség volt a mozdulatában, s éppen ezért levenni sem merte, mert az most már még kellemetlenebb lett volna. Ezért hát így mentek, éppen csak elérték a keskeny járdán.

Néha lopva Juditra pislantott. Nem sok látszott az arcából a malomkeréknagyságú szemüvegtől.

A biciklik híre felderítette.

A három kerékpárért egy parasztudvarra mentek. Aprócska parasztudvar volt, a palatető s fatornácán feszesre húzott drótszálakkal támogatott futóbab virított.

Egy véka, bucsér, kocka alakúra formált hasábfarakás, keményre döngölt földű „dolgos” udvar. A futóbab előtt sokszoknyás parasztasszony. Széles járomcsontú, rokon arc. A doktor rosszkedve elszállt. A színből kiballagott egy kajlakalapos, ritkásbajuszú paraszt, a doktor mosolyogva nyújtott nekik kezét, de a mosolyát egyikük sem viszonozta, nemcsak az asszony, a férfi is csupán ujjhegyét nyújtotta a kézfogáshoz. Ebben nem volt semmi ellenséges – természetesnek tűnt a mozdulat. Manyi tárgyalt valamit velük, a doktor hátrébbhúzódo, érezte: a sokszoknyás asszony meg a kajlakalapos férfi és a halásznadrágba bújt parasztlány között áthághatatlan fal emelkedik. Célszerű, fűszertelen, lakonikus beszélgetés folyt le köztük.

– Apu brigádjában dolgozik, a harmadik biciklit ő hozta be kocsival – mondta kifelé menet a lány.

A biciklin ülő doktort már nem fogadta magába a táj. Pedig jó volt a kerékpáron ülni, a szokatlan erőkifejtés felfrissítette. Egyben azt is érezte, milyen nehézkesé lett, ha hátrafordult, egyik kezével el kellett engednie a kormányt, a törzsét is meg kellett csavarnia.

A vidék semmiben sem különbözött attól, amit a vonatról látott. Messze elöl biciklizett, a lányok jócskán lemaradtak. Egyszer Zsófit még a házasságuk elején hazavitte a falujába, fölébredt benne a vágy, hogy a feleségét gyerekkora részesevé tegye. Hiú ábránd volt persze, ezt azonnal érezte, de ahogy pecsenyevörösrre sülve mászkáltak az elhagyott dűlőkön, egyszer csak rádöbben: lehet, hogy Zsófinak csak egy egyszer látott kedves vidék emléke marad meg ebből az útból, de neki a gyerekkori fészek-szedések, dinnye- meg szőlőlopások, egésznapos csavargások, s az öreg szederfa meg a völgyek vonulatai közé otthonosan odafészkelte magát Zsófi is.

A lányok kiabáltak neki, balra kellett kanyarodni egy dűlőre, most már csak arra volt gondja, hogy le ne billenjen a keskeny gyalogösvényről s a homokban meg ne csússzon. Itt már Manyi ment elől. Egy magányosan álló, aprócska tanyaháznál fékezett, fura mosoly ült az arcára, a szégyenkezésnek, az örömmek és a reménynek különös keveréke. Hazaértek.

Nem olyan ház volt, mint a bakonyi, sokkal kisebb, szegényesebb. A doktor bebiciklizett a nyitott kapun s még bent az udvarban sem szállt le, igyekezett a lehető legkisebb sugarú körben többször körbe kerékpározni. Az udvar végéből egy fiatal, lobocos, korsz kutya vágatott elő, vak dühvel támadt a doktorra, mintha régi ellenességét pillantotta volna meg. Manyi nagynehezen tudta csak elkergetni.

– Dicső fogadtatás – vigyorgott a doktor, de belül kellemetlen érzés fészkelődött benne.

A hangra Manyi anyja is kijött a házból, a doktor első pillantásra látta, hogy ezzel az asszonnyal nem tud majd összebarátkozni. A mosolya miatt. Nem lehet tudni, ez a doktor felé küldött kicsit lenéző, tartózkodó mosoly minek szólt. Talán kétesen homálybavesző vendég-minőségének, vagy a városi lánynak, akit lám ide is követnek a gavallérok.

Korábban azt hitte, majd józüeket beszélget Manyi anyjával meg apjával – hiszen szenvedélyesen érdekelte minden, ami földdel kapcsolatos. De erre nem került sor. Akkor sem, amikor megjelent a családfő. Éneklőhangú, kicsit tutyi-mutyinak tűnő ember. Az asztal körül valamennyien elveszítették természetességüket, Judit egyetemi történeteket emlegetett, Manyi kicsit affektáltan nevetgélt, a két öreg félrehúzódva gyorsan evett, nem lehetett tudni a fiatalok zavarják-e őket, vagy azt hiszik, ők zavarják a fiatalokat.

A ház már szemmeláthatóan Manyi ízlése szerint volt berendezve. Legalábbis az előszobává átalakított befalazott tornác és az egyik szoba. Az előszobában fonott garnitúra terpeszkedett, az asztalon Váci utcából származó faháncs gyümölcsstartó. Az első szobát dugig megtöltötte egy levegős, nagyablakos lakásba illő garnitúra, a világos bútorok közül kiritt egy régi, hímzett párnákkal agyonzsúfolt, vacak, kis heverő. A szekrény üvegezett könyvespolc részén glédába állított, piros kötésű könyvsorozat viritott. A doktor fellélegzett, amikor bement a belső szobába, és meglátta a két egymás mellé állított barna ágyat, fölöttük Manyi szüleinek merevre sikerült esküvői képével.

Nem nagyon tudtak egymással mit kezdeni, a doktor szeretett volna Judittal négy szemközt maradni, de tudta, erre legalább estig kell várnia. A két lány a kony-

hában sürgölődött, a doktor helyet csinált magának a díszpárnák között s egy könyvet nézegetett. Manyi behozott egy üveg pálinkát, az asztalra tette. Jó pálinka volt.

Később a doktor kiment az udvarra. A kutyát kereste. A kút mellett állt feszült figyelemmel, ugrásra készen. A doktor megindult feléje, becéző szavakkal hívogatta, csapkodta a térdét. A kutya hátrálni kezdett, morgott, felhúzott orra alól kivillant piros nyelve.

A lányok végeztek a konyhán.

– Valamit csinálni kellene – mondta Manyi.

Hosszasan hallgattak, a doktornak nem volt kedve semmihez, ahhoz sem, hogy bent üljön, de hát vendég volt, találjanak ki valamit a lányok. Azt találták ki, hogy elmennek a folyóhoz.

Félúton Manyi visszafordult, valamit elfelejtett. A doktor tudta, valóban azért fordult vissza, mert elfelejtett valamit, s nem azért, hogy egyedül hagyja őket.

– Mintha nem is az lennél, akivel a Balatonnál voltam – mondta a doktor.

– Nem tudom, miért hiszed – válaszolta szomorúan a lány. – Alig vártam ezt a napot. – Szünetet tartott, egyensúlyoztak a göröngyök között. Távolról már látszott a gát világoszöld sávja. – Valami bajod van. Nyilván valami történt veled.

A férfi nevetett.

– Valahogy nagyon idegennek érzem itt magam. Az emberek barátságatlanok. Még az a rohadék kutya is vicsorog rám.

Judit most mosolyodott el először jókedvűen.

– Elég furcsa kutya – mondta –, de ami azt illeti, elég furcsa a doktor úr is.

Főlkapaszkodtak a gát meredek oldalán. Az árterületen gyümölcsösök, kukoricások és vadvizes nádasok váltogatták egymást, a folyó nem látszott.

– Nagyon kedves emberek laknak erre. Elhíheted – mondta a gáton Judit. – Semmivel sem rosszabbak, mint felétek. Biztos benned nem stimmel valami.

– Hát bennem nem – mondta a doktor és fürkészve, ijedt arccal nézett a lányra.

– Beléd akarok kapaszkodni. Azt akarom, hogy szeress. Bízni akarok benned.

– Minden tőled függ – mondta halkán Judit. – Tudhatod.

Két idegen ember állt egymással szemben. Ezerféle lehetőséget rejtettek magukban.

Összeölelkeztek, a doktor szűkülve szorította magához a lányt.

– Nyugodj meg, kedves, nyugodj meg – mondta szeretetteli hangon Judit, és egy kis félelmet érzett.

– Ne haragudj rám – mondta a doktor.

Összekapaszkodva mentek a folyóig – hang nélkül –, de egyiküket sem fogta el az a boldog lebegés, mint annak idején a Balaton partján.

Sokáig ültek összesimulva a menedékes, homokos parton, a folyó az előtte való napokban sokat apadhatott, erre vallott a víz fölötti, széles iszapos sáv.

Judit hirtelen kihúzta magát a férfi karja alól, levette a szemüvegét, fájdalom nélküli, kutató tekintettel nézett rá.

– Azt hiszem, nem szeretsz már!

– Csak nem ismerlek – mondta rögtön a doktor –, egy álomlányt képzeltem magamnak. Nem akartam, tudtam, hogy nem jó, de fölruháztalak magamban mindenféle nekem tetsző tulajdonsággal. Ez nagy baromság.

– És nem olyan vagyok?

– Nem tudom milyen vagy. Nem ismerlek. De tisztaság sugárzik belőled... érted... sugárzik belőled a tisztaság.

– Hidd el, én nagyon szeretnék rendes lenni. És te biztos olyan vagy, hogy mellett rendes lehetek – mondta gyorsan Judit s váratlanul sírvafakadt.

A doktor nem nyúlt feléje, hátradőlt, a könyökére támaszkodott, nézte a vizet.

– Miért nem akartad, hogy elmenjek hozzátok Pestre?

Judit abbahagyta a szipogást, tágranyílt szemmel nézett rá, megszorította a karját.

– Azért mert nagyon szegények vagyunk. Pokoli szegények. Nem akartam, hogy lásd!

– Kár volt – mondta lassan a férfi, felegyenesedett, átkulcsolta a lábszárait, állát a térdére támasztotta. Bezárkózott.

– Azt hittem, sokkal jobb lesz, ha itt találkozunk – mondta a lány –, itt nem köt bennünket semmi, senkihez semmi közünk. Ahogy a Balatonnál.

– Nincs semmi baj – próbált mosolyogni a doktor. Felállt.

Kézenfogva indultak haza, akkor már hűvösödött.

A gáton újra csókolóztak, nem gondoltak semmire, nagyon jó volt fönt állni a keskeny füves peremen.

– Egy életen át csókolóznék itt veled – mondta a doktor.

Judit ettől elkedvetlenedett és azonnal megkérdezte:

– Miért váltatok el?

A doktor elkomorult, a keze lehanyatlott.

– Mindig ki tudjátok választani a legmegfelelőbb alkalmat.

– Ez az volt. Nem vetted észre, hogy ez volt a legmegfelelőbb alkalom?

– Lehet – morogta a doktor.

– Na miért? Mondd meg!

– Mert elromlott. Egyszer minden elromlik.

– Nem igaz, hogy minden elromlik. Te még most is a feleségedet szereted.

A doktor gúnyosan mosolygott, szeme szögletéből a lányra nézett.

– Ó, te napkeleti bölcs – mondta.

A gúnyos hang megnyugtatta a lányt. Elindultak vissza. Valami megértés-féle telepedett közéjük, fogták egymás kezét és lóbázták, mint az elemisták.

A doktor valóban úgy érezte, hogy nem szereti Zsófit. Azt a Zsófit szerette, aki valaha volt, s aki egy szép napon aztán már nem volt többé. A gyomra helyén tátongó űrt érzett, amikor belépett az üres lakásba. Sokáig nem találta a helyét, fölugrott, most nyomban utána megy és megöli. Mindez csak egy pillanatig tartott, fáradtan leült a heverőre. „Tudod, hogy nagyon szerettelek. Talán ez is volt a baj. Emberszámba kellett volna vened engem is.” Régi részegeskedések, vad murik jutottak eszébe. Még részegen is büszke volt a feleségére. „Reggel nem szeretnék a bőrödben lenni! Csap egy kis murit a feleséged” – mondták neki. Büszkén elmosolyodott. „Kis-pofám felöltözve vár, az asztalon ott lesz a vacsora. Jól idomított nejl!” Röhögött a többiekkel, de furcsamód azt érezte, több náluk, mert őt otthon várja a felesége. A világ legkülönb felesége. Az, hogy agyongyötört, eszébe sem jutott.

– Emberszámba – mondta hangosan.

– Mit mondasz?

– Semmit. Az jutott eszembe, hogy mindenkit emberszámba kell venni.

– Nem értem – mondta a lány.

A doktor megszorította a kezét.

– Nem fontos – mondta –, csak kicsúszott egy szó a számon.

Vacsora után az öregek rögtön lefeküdtek. Ők még hallgattak a telepés rádió – villany sem volt a tanyán – egy kis tánczenét, a petróleumlámpa szaga otthonias érzéseket keltett a doktorban, a pálinka elszongította.

A világos garnitúrával berendezett szobában ágyaztak neki az ódivatú heverőn, a lányok a szomszéd szobában aludtak az öregek esküvői képe alatt. Hogy az öregek hol alszanak, nem tudta, nem is érdekelte. Máskor nyomasztóan ült a mellén, ha valakinek akár akaratán kívül is kényelmetlenséget okozott, most nem érdekelte.

Manyi néhányszor átsétált a szobáján a grófi budoire-ok lámpáit utánozó tejüveg kalapos lámpával, aztán csend lett, hallotta, hogy a lányok bent viháncolnak, Juditnak tetszett a métervastagra dagadó parasztdunyha. Manyi meg boldogan szekundált példaképül választott városi barátnőjének – végre ő is tud valami újat nyújtani. A doktor a két lány viszonyán töprengett. Néha olyan érzése támadt, tulajdonképpen gyűlölik egymást. A csiszolatlanságát affektált modor alá rejteni akaró parasztlány gyűlölte a mindenféle társaságban találékonyan mozgó, könnyed, szellemes városi lányt, a rongyokból is kitűnő izléssel öltöző Judit meg irigykedett a kis falusi liba pénzére, jóllakásaira, robosztus egészségére. Lehet, hogy a doktor csak dühében gondolta így, mert különben két ilyen ember nagyon jól kiegészítheti egymást, ha megtalálják az illeszkedési pontokat. Ha férfiak lennének – gondolta a doktor –, akkor igen. A nők tulajdonképpen mindig utálják egymást.

A lányok már elcsendesedtek, de a lámpa még égett benn. Forgolódott az ágyban. Arra várt, hogy Judit kijöjjön. Homályos érzések kavarogtak benne, a tenyere megizzadt.

Ekkor nyitott rá Judit.

Egy darabig csak ült az ágya szélén, simogatta a karját. Ez nagyon jó volt. Szavak nélkül teremtett rendet, sugárzott.

– Nem akarlak elveszíteni – suttogetta.

– Miért veszítenél el – mondta meggyőződéssel a doktor és magához ölelte.

Kábultan szorították egymást, a doktor keze önkéntelenül siklott a hálóing hasítékán Judit mellére. Becéző szavakat dünyögött egy pillanatra felrémlt benne, hogy nem kellene ezt csinálnia, aztán már nem törődött semmivel, felülkerekedett benne a lapító him, ügyesen hámozta ki a lányt a hálóingból, vad mámor kapta el, jól ismerte ezt az érzést, valahányszor egy szép test birtokába jutott, ugyanezt érezte.

A heverő szűk volt és rövid, a doktor most már éber figyelemmel szervezkedett, vigyázva, nehogy leessenek valahogy s elillanjon a lányból a mámor. Ügyesen fordította maga alá a lányt, s mikor érezte, hogy a karcsú, hűvös tapintású, szép lánytestet gyöngyöző veríték lepi el, majdnem felkiáltott, örömeiben. Judit ernyedten feküdt, de amikor a doktor teste ránehezedett, hirtelen megmerevedett, összehérszélte a combját s hangtalanul zokogni kezdett. A doktor tudta: ezt tulajdonképpen a belegyezés jelének is tekintheti. Valami mégis meppattant benne, csak egy tétova mozdulatot tett a lány térde felé, aztán maga mellé ejtette a kezét, fejét Judit vállára hajtotta, lemondóan elernyedte. Egy darabig így feküdtek, Judit lélegzetviasszafojtva figyelt, a doktor lecsusszant melléje, megsimogatta az arcát.

– Menj, feküdj le, kedves – mondta.

– Drága vagy. Nagyon szeretlek – hüppögte boldog hangon Judit, odatértelt a heverő mellé, csókolgatta a doktor mellét. Gyengéden eltolta magától a lányt – s tényleg igazi gyengédséget érzett, amikor azt mondta: Feküdj le szépen.

Másnap meg sem csókolták egymást. Mindegyik könnyednek érezte magát, felzabardultan fecserésztek, s amikor kettesben maradtak a szobában, csak ültek az asztal két végén, az ember azt várhatta volna, hogy kerülük egymás tekintetét, de nem kerültek – olyanok voltak, mint két vadidegen.

A doktor úgy tervezte, keddig marad, addig ráért volna, de most azonnal a vonat indulása iránt érdeklődött. Baromi szerencse, hogy nem mondtam meg meddig maradhatok – gondolta.

– Csak nem akar már elmenni? – kérdezte az asszony.
– Muszáj, vár a munka – mondta könnyedén a doktor.
– Nagyon fáj a fejem, ugye, nem haragszol, ha nem kísérlek ki az állomásra – mondta indulás előtt Judit.

– Dehogyan, csak maradj. Pihenj – mondta megkönnyebbülten a doktor, de valami szomorúság is rátelepedett, szó sincs róla, nem valami éles, csontig ható fájdalom volt ez, csak olyan zsongó, monoton nyomás, ami még jól is eshet az embernek.

Odalépett Judithhoz, hüvelykujjával lehúzta az alsó szemhéját.

- Kicsit vérszegény vagy. Gyakran fáj a fejed?
- Nem nagyon gyakran.
- Fölírhatok neked valamit?
- Á, van nálam Dolor – mondta a lány –, hagyd csak.

Tulajdonképpen ez volt a búcsú.

Manyival bekarikáztak az állomásra, nem tudták pontosan a vonatindulást, jó fél órát várni kellett.

- Menj csak haza – mondta a doktor –, ne udvariaskodj.
- Ha már egyszer kijöttem – mondta mosolyogva Manyi –, megvárom a vonatot.

Egy verébszaros padra ültek, a doktor semleges dolgokról beszélt. Manyi figyelmesen nézte a férfit, az ajkát szorosan összezárta.

- Miért nem szeretitek egymást? – kérdezte váratlanul.
- Kicsodák?

A doktor meglepődött, időt akart nyerni, azért kérdezett vissza.

De a lány nem folytatta. Elfordította a fejét, lábával a sárga, kavicsos sódert túrta.

- Ha egyszer engem valaki megszeret, azért én mindenre képes leszek – mondta. – Akár meg is halok érte.

A doktorban szájalom ébredt, összehúzta magát, úgy érezte, valami bünt követett el.

- Csak engem még nem szeretett senki – folytatta a lány. – De egyszer csak jönni kell valakinek. Nem igaz? Irtózatosan fogom szeretni. Csak szeressen.

- Akárki lesz? – kérdezte sötéten a férfi.
- Akárki – mondta a lány.

A doktor elfordította a fejét. Valamit motyogott.

Befutott a vonat, kezefogtak, a doktor szeretett volna valami vigasztalót mondani a lánynak, valami olyasfélét, amitől saját maga is megvigasztalódik, de nem tudott megszólalni.

Örült, hogy elutazhat.

Egyetlenegyszer sem nézett ki az ablakon. A városban átszállt a gyorsvonatra, a járófolyosó melletti hely jutott neki, pillanatonként mentek el mellette az emberek, a doktort félelem fogta el, azt hitte a közeledők az arcába akarnak csapni. A támlának feszítette a hátát.

KISS TAMÁS

EGY DARAB ÉG

Apáink ellopódtak
utánuk szöktek anyáink
véget-nem-érő nászra,
állunk négy szemközt kifosztva
méginkább rámarasztva
időtlenül egymásra.

Gyermekeinknek szárnya költ,
elhagynak fészket, árnyat, ölt,
a tűzhely melegét feledve
csapnak ki friss, hideg szelekbe.

Aki férfi
ilyenkor visszanéz,
körültekint s megérti,
bárhogy legénykedett, viháncolt,
egyetlen óriási szoknya
ringó körében táncolt:
csomóba gyűlt a sok szál –
s több lett az egy a soknál.

Te maradtál
asszonyi hűség,
jószág és állandóság,
megőrző egyszerűség.

S ha alkonyul,
félni már akkor se szabad,
csitít szavad,
hozzámérsz gyöngé vállal,
moccanó derekadnak
viola-illatával,
s megmarad még
egy darab ég
szemed két csillagával.

AZ IDŐ HÚZ

Elkéstem – szárnytalan röpültem –
elvezítettem az időt.
Valaha erdő nőtt körültem,
hol van már, – elhervadt, kidőlt,
alólam elgurult a földem,
fejemről ellépett a nap,
mintha nem is órákon jöttem
volna, de ezer év alatt.

Tudni kell azt, hogy mindenünnét
késik az, aki tesz-vesz, él,
az a pontos, aki körülnéz,
helyére ül, s aztán beszél . . .

Am az idő híz szakadatlan,
nem úgy, ahogy az óra vár;
ami belül leng: oszthatatlan,
nem percre, mutatóra jár.
A gép oszt csupán, de nem növel,
rádhagyja ami eleven,
szabadság, hű társam, jövel,
légy földem, napom, elemem.

V Á R N A I Z S E N I

GONDOLATOK A LÉTEZÉSRŐL

Rettentő ellentétek
formálják létezésed
Földünk, te égi csillag
mindnyájunk édesanyja . . .
Belsődben poklok lángja,
mint örökéző máglya,
fölötte termő réteg,
benne az élet magva.

Itt éljük életünket,
itt szültél, formálsz minket,
valami ősi sejtből
emberré magasítva,
a teremtés varázsa,
szüntelen áradása
mibennünk testet öltött,
kipattant, mint a szikra.

Ó földanyánk, te jóság,
te rejtelmes valóság,
de porszeme csupán a
Mindenség tengerének . . .
mint társaid a bolygók,
a nap körül bolyongók,
akik veled a vonzás
örök nyugéban élnek.

Am téged mintha mégis
másképp ötvözött volna
a teremtés, mert rajtad
az értelem világít
s mi szüntelen kutatva,
tekintünk a magasba
s a mélybe, hogy a létből
felfogjunk egy sugárnyit.

Honnan . . . hová . . . és merre?!
a lényeket keresve
tekint a tudnivágyó
a dolgok rejtekébe . . .
míg öl, rombol a másik,
csak birtokolni vágyik
s nem bántja őt a gyöngék
éhsége, szenvedése.

De földanyánk, te áldott,
míg köreidet járod
a nap körül bolyongva
a fényben és az éjben . . .
Fékezd meg már az Embert,
ne juttass néki fegyvert,
mert téged is föléget
oktalan, vak dühében!

HÓSZÍNŰ DÉLUTÁN

MAGASBÓL

Eső zuhog. Az ablak ellenáll.
Ernyő fölöttem most a délután,
menedék a komfort, két szoba,
és idegen, kinek az otthona
még szép ígéret, mint család, gyerek . . .
– Pocsolyák. Rosszízű albérletek,
vaságy, szalmazsák. Tányértól lopott
havi háromötven. Volt-vasfogú: kopott
mesék a szerelem s nyomor frigyéről,
és józan való, honnét leszédül
ember, eső, s hogy meg ne halld jaját:
az utca felfeszíti önmagát.

CIGÁNYASSZONY – GYEREKÉVEL

Tarka rongybatyu. Meztelen két láb.
A sűrű aszfalt is köpne utána.
Gépkocsi fröcsköl, suhanc kiált:
„Szépasszony, retkes a bokája!”
„Kilóg a csávó!” – „Ki az anyád . . .”
– mordul és mozdul e barna virág,
– Egy kapualjban végre megáll,
s fattyának édes tejet csihol magából.

Sikong az utca és undorodik.
Egy ablak bezárul, kirekeszti a bűzt.
Az asszony magával-hordott világa lendül
újra a vállra, hisz esteledik,
és távol az otthon, szelíd menedék.

PRESSZÓBAN

A ventilátor nikotint lehel,
hószínű viaszpofákkal gin-t vedelnek,
A lány fizetne most, ha ágyra várnák,
s a főúr lúdtalpa zsibbadtan sajog.

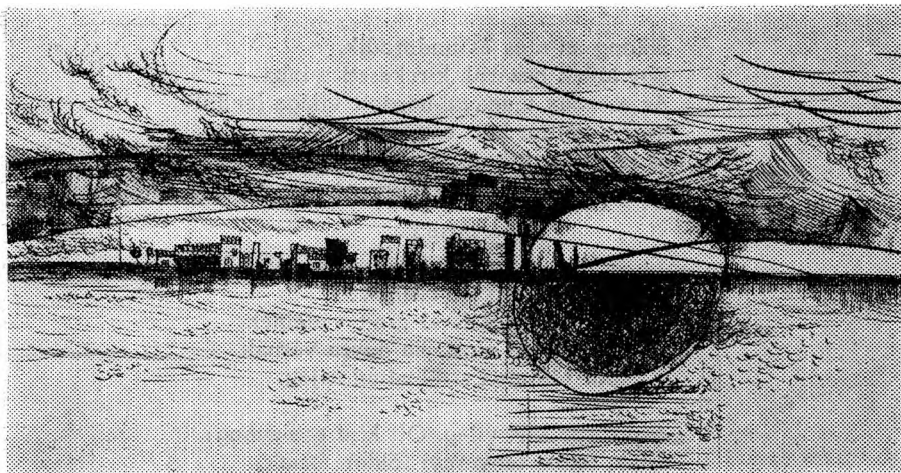
A presszó zárt világ. Ott kint eső zuhog:
falak, tetők, tenyérnyi földek áznak.
Bent gint cipelnek fájó végtagokkal,
s minket-megváltó álmokról vitáznak.

HÓSZINŰ DÉLUTÁN

A felhők mintha átöblitenék
a kormos ég tüdőlebenyeit:
mocskos-hószinű most a délután.
Ott taxit várnak, cigányasszony itt
porontyát védi a városi zajtól,
s e szörnyű esőtől, mely végigveri
a felfeszített utcát, és talán
önmagát szeretné másban az a lány,
ha füst helyett esőben ázna ott,
s a ventilátor fényt markolna most,
ha e borongást – mint mocskot a szivacs –
felszippantaná a léghuzat.

A NAP NEM AZÉRT

kél tisztán, éber
sugarakkal, hogy megelőzzön!
Harmat-fürdőbe
nem azért mártja
a tájat,
hogyan te dicséred.
Társad a fény,
nem szolgál-alázat
szirupját
zsaroló ragyogás!
Nélküled – céltalan,
véled – minden,
ha hasznos dolgaidat
villantod fel sugaránál.

ZÁGON BERTALAN rajza

ORDAS IVÁN: *Mesterberek*

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: *Simone de Beauvoir*

LÓRÁND IMRE: *Rejtő, az álponyva*

SELYMES FERENC: *A költő halála*

KÉPZŐMŰVÉSZET

SZÍNHÁZ

ORDAS IVÁN

Mesterberek

Emberek a pusztában

I. rész

Országútja nincs, vasútról nem lehet látni. Legfeljebb csak a budapest–szombathelyi repülőgépjárat utasai vethetnek rá egy pillantást, ha ugyan a dombok ölében meghúzódó puszta néhány házának színfoltja felkelti figyelmüket. A „puszta” szó alföldi, esetleg hortobágyi képzettársításokat ébreszt, Mesterberek azonban nincs a Hortobágyon. Mégis, puszta a javából. A vonattal érkező legjobban teszi, ha Szár vasútállomáson leszállva egy darabig gyalogszerrel, Tatabánya-felső irányába, a vasúti sínek mentén halad. Néhány száz méterrel odébb jobbra, a romantikusan szép fekvésű dombok testén egy félbehagyott köfejtés sebe világít. Elhagyva egy valamikor tán igen szép gyümölcsöst, erre kell letérni és bevágni a dombok közé. Télen az utat befűtja a hó, ilyenkor a gyérszámú gyalogos lába szeszélyesen kanyargó ösvényeket tapos. Az ösvénykéek átvágják a szekérút kanyarulatait, felkúsznak a dombok oldalába. Útjelző nincs, így ügyelni kell arra, hogy az ember mindig balkéz irányába menjen, mert a valamelyik jobbra haladó nyomot követve esetleg eljuthat Lengyelgödörbe, onnan pedig egyáltalán nincs út tovább sehová sem. Télen csizma vagy bakancs és sínadrág kívántatik, esőben és eső után gumicsizma. A távolság négy kilométer, de többnek tűnik, mert a dombok kaptatója inat erőltető és szívet dobogtató.

Mesterberek Bicske nagyközség (járási székhely, vasút- és autóbusszállomás, vilány, bölcsőde, óvoda, általános iskola, gimnázium, aszfaltozott gyalogjárók stb., stb.) külterülete. Bicske talán tizenkét kilométernyire van, Szár és Tatabánya négy-négyre, Budapest ötvenötre. Ez Fejér megye északnyugati csücske, a komáromi megyehatár a régi kövesút és a vasútvonal találkozásánál van. Mesterberek azonban, akárcsak valamiféle nagyhatalmat, sokfelé fűzik diplomáciai kapcsolatok. Közigazgatásilag Bicskéhez tartozik, az orvos Száron van (nem jár ki), a két tanító felettese ugyanitt. Az állami gazdaság központja, melynek a puszta üzemegysége, Tornyó. Ez már Komárom megye éppúgy, mint a városiasodással birkózó, végtelen hosszúra nyúlt új vá-

ros, Tatabánya, ahová vásárolni jární érdemes. Aki lelki üdvösségével óhajt foglalkozni, egyházközsége szerint ugyancsak Bicskére mehet. A lelkipásztor szintén nem jár ki, az utolsó misének az iskolában 1965 nyarán alig maroknyi résztvevője volt.

Ilyesformán tisztázva úticélja földrajzi helyzetét és az ország vérkeringésébe kapcsoló csatornáit, az utas engedélyezhet magának egy kis pihenőt, hogy egy dombgerincen megállva körülszemlélődjön. A látvány gyönyörű. Mesterberek központja egy halom tetején fák övezte kastélyocská, inkább csak afféle tornácós úrilak. A dombokat félkörben erdők koszorúzzák. A pusztá közepén patak csörgedezik, jobbra egy sor fehér, balra kissé távolabb egy másik sor sárga ház. Van még néhány egyéb épület is, például a magtár, melynek fala és régi építése egykori uradalmi időket sejtet. Az összehátás idilli. Túlhajsolt és elfáradt városi lelkek nosztalgikus pillanataikban ilyesfélenek képzelik a nyugalom völgyét.

A való helyzet nem pontosan ez.

Több mint tizenkét évvel ezelőtt alkalmanként hosszú hónapokat töltöttem Mesterberekben. Gondosan kerülök mindenféle „hivatalos” vezetőt. A régi ismerősöket igyekszem megszólaltatni, hogy az életükről valljanak.

ASSZONYOK, OTTHON

Árvainé szőke, kékszemű, csinos fiatalasszony. Karcsúságából talán vesztett valamit az elmúlt tucatnyi évben, beszédének elevensége ugyanaz.

– A dombok! Elhiszem, hogy annak szépek a dombok, aki kirándulni, turistáskodni jön ide! De annak, aki itt dolgozik? . . . – legyint. – Nézze meg az én Nándoromat, rá se ismerne. Veszedelmesekek ezek a dombok, mi aztán tudjuk!

Amióta a gazdaságot Tornyóhoz csatolták, Árvai Nándor oda jár dolgozni. Utolsó találkozásunk idején még kocsis volt. Azóta a nagy istállót lebontották, a fogatokat elvitték, most *nincs ló a pusztában*. Néhány éve hetet bukfenchezett vele a traktor, rendszórával együtt az I. sz. táblában. Dombról. Platinalemez van a vállában és a koponyájában. Ma is traktoron ül, évi átlagban havonta kettőezer ötszázat keres. A feleségével, aki akkor volt ötödik hónapban a fiával, nem sokkal előbb az egyik domboldalon felborult a fogat. Istráng szakadt, kocsí törött, Árvainé zúzott fejjel, súlyos agyrázkódással ébredt fel a kórházban. Veszélyesek a dombok. Az öreg Falu Andrásbácsi, aki már a Vitéz uraságok idejében itt volt cseléd, a lovak közé esett a kocsiról, a fél lábát le kellett vágni. Egy lélegzetre tehát három szerencsétlenség. Tudott dolog azonban, hogy a mezőgazdaság nem veszélytelen üzem, ezenkívül baj a Nagykörúton is érheti az embert. Természetesen nem ez jellemző a pusztára. Hanem mi-csoda?

– Mi épült tizenkét év óta?

– Semmi, vagy majdnem semmi.

A majdnem semmi is nem tizenkét év, hanem a háború befejezése óta, a Vitézeket felváltott ki tudja hány gazda kezén. Két lakóház a domb mögött és egy furcsa épület, amit eredetileg éppúgy szánhattak raktárnak, mint nagyméretű baromfiólnak. Most azonban emberek laknak benne. Bontás sokkal több volt. A helye sincs meg a nagy istállónak, elvitték a kovácműhelyt, a bognárságot. Csak néhány alapfal csonkja látszik a patak partján egy hatalmas birkahodálynak. A magtár megmaradt és egy lábakon álló tető a gépeknek. Új viszont a két juhásztanya, közülük egyik a már említett Lengyelgödörben, a legvadabb dombok között. A vadság nem eltűzött jelző. Együtt idézzük az 1953-as nagy nyári felhőszakadás emlékét, amikor egyik pillanatról a másikra hegyi folyamok támadtak, volt ház, amelyiknek az ablakán rontott be a máskor csermelynyi patak vize. Földalatti üregek méteres szakadékká tárultak a gyümölcsösben, és akit kint ért az eső a határban, örülhetett, hogy élve menekült. Az összkép olyan, mintha csendes sorvadásra lenne ítélve a pusztá és a gazdálkodást is meg akarnák szüntetni a határában. Ez utóbbi azonban már csak az ezerháromszáz körüli holdnyi földterület miatt is valószóerűtlen. Emberek egyelőre szép számmal élnek Mesterberekben.

A tudakozódni jött idegen hire alighanem szárnyon jár. Más vendég is érkezik és fejből számolják rendre családonként a pusztaiakat. Az önkéntes statisztika eredménye harmincnégy család, hozzávetőleg negyven szobában, összesen száznegyvenhét személy. Ide számítva a puszta pusztáinak, a két juhászháznak lakóit is, akiknek ha a jószágot ellátták, meg a maguk kosztjáról gondoskodtak, csakugyan nincs más tenivalójuk, mint lenni. Árvaiéknak két szobájuk van, benne újdonság, modern bútor. A disznó árából frissen vásárolt nagy szőnyeget felszedték, kímélni kell, nehogy az udvarról bejövők lába akaratlanul is összesározza.

– Sokan vettek ilyet?

Kiderül, hogy alig. Miből és főleg, hová? A régi, hosszúra nyúló tetejű cselédházakban a lakások túlnyomó többsége szoba-konyhás. Előttük vesszőből, napraforgószárból rekesztett parányi udvarok. Szinte valamennyi ablak kicsi, a mennyezet alacsony, a falakon pedig még a súlyosabb gondolat is áthallatszik. Gyalogút amerre a megszokások lépte kanyarogni diktálta, kövezés, sóder, salak, téglá, vagy éppen cementlap sehol. Télen hóba, nyáron sárba, vagy az időjárás kedve szerint porba zárkoznak az otthonok. Szinte sosem néptelenek. A családok többségét egyetlen kereső tartja, az asszonyok otthon vannak.

– Mit lehet csinálni?

Vállvonás:

– Hát... főzni, takarítani, ellátni a jószágot, ügyelni, hogy a gyerek el ne csatangoljon. Szóval: *lenni*.

Rengeteg a gyerek. Csak az iskolába negyvennyolcan járnak, a még kisebb korúakkal együtt lehetnek vagy hatvanan. Majdnem a puszta fele lakossága.

– Ez az egyetlen szórakozás. Gyerekeink, azok lesznek.

Villany nincs a pusztában. A két szál drót, melyek között nótát zenél a szél és amelyek Szár irányába fűzik Mesterbereket a külvilághoz, nem áramot továbbít, hanem emberi beszédet. Telefon összeköttetés. Köröskörül mindegyik településen, erdők közé húzódott nagyobbacska majorokban is, villanylámpa világít már. Mesterberekén petróleum. Ez nemcsak luxban kifejezett fényerőben jelent különbséget, hanem sokminden egyébben is. Itt nincs szó arról, hogy rivalizál-e a televízió mozival, színházzal? Telepes távolbalátót még nem gyártottak. A pusztában a villany minden bizonytalansággal jelentené azt is, hogy mosógépeket lehetne működtetni, de legelső sorban a szórakozást. Akár csak egyetlen készüléket! Erről olyan áhítatos hangon beszél mindenki, hogy akaratlanul az eddigénél jobban kezdem becsülni a mozgó képtovábbítás csodáját. Mikor lesz villany? Tizenöt éve ígérik. A póznáknak való fát rég kitermelték volna a környező erdőkből, ha híhetnének a megvalósulásában. A sokéves ígéreteknek azonban nincs már ereje és hitele sem. Ugyanakkor állandó, és jogos a kérdés, hogy miért fizetik a pusztaiak évszám a községfejlesztési járulékot a távoli anyaközség Bicskének, amelyet nem érez anyának senki, és mi láttatja van az évszám lerótt forintoknak? Tagadhatatlanul semmi. Pedig, legalább a telepes rádiókat milyen jó lenne kiszuperálni már!

A kastélyban egy nagyobbacska terem, alkalmasint az uraság valamikori szalonja, szolgálja a ritka összejövetelek célját. Árvainé a pusztai nőtanács vezetője is:

– Legutóbb rendeztünk egy bált. Ezzel a rossz kályhával fűtöttünk, csöveket én adtam hozzá. A gazdaságtól még ennyi sem telik!

A terem mennyezetén színes papírgirlandok maradványai, a padlóján piszok, cigarettacsikkek. A fal mellett egy lóca. Rideg, barátságatlan környezet, ahol a táncmulatság csakhamar féktelen ivásba hajlik. Most sem volt másként. Enyhe túlzásnak tűnik, hogyha a nőtanács munkájáról kell elszámolni, a bálrendezés a kulturális összejövetelek rovatába kerül. Hatása inkább a földművesszövetkezet jövedelemgyarapítása szempontjából emlékezetes.

Szembeszökő, hogy az asszonyok a gazdaságot szinte megszemélyesítve, a jóindulat legkisebb szikrája nélkül, minden rossz forrásaként emlegetik. Nem az igazgatót, vagy a főagronómust, főmérnököt, hanem „a” Gazdaságot, nagy G-vel. Ugyanakkor az évek óta megszűnt Gyapjútermelő Tröszt, melynek Mesterberekén önálló üzemegysége volt, a legszebb emlékek barátságos színeiben tündököl. Akkor lehetett kocsi

kapni, ha az embernek sürgetőbb dolga támadt valahol. Volt szabad tej és havonta egyszer kihozatták az orvost is. (Most állítólag azért nem jön, mert fuvarszközésként a tejeskocsit kínálták neki.) A gyapjúsok idejében tisztították utoljára a kutakat (!), és ha megmarad az akkori telepvezető, bizonyára épülnek tisztességes illemhelyek a házakhoz, mert a most meglévőket említeni is rossz. A lakbér pedig? A Gazdaság harminc-negyven forintot kér egy lakásért. Legyek őszinte és mondjam meg, hogy érnék-e annyit?

Lakáslátogatásaim önként szegődött kalauza egy zömök, vállas kisfiú. Harmadikos. Én a botommal igyekszem, ő pedig tiszteletre méltó szókészséggel és hangerevével rogatja a zárt falkákban támadó kutyákat. Ezeknek a semmilyen fajtához nem tartozó, de példátlanul támadókedvű házörzöknek a légiója külön fejezetet érdemelne. Nem egy-egy otthont őriznek, hanem százméteres körzetben együttesen valamennyit. Ilyesformán a szagról messziről felismert idegen tizlépésenként kerül olyan helyzetbe, hogy hátát egy fának vetve hadakozik a vicsorgó ebekkel, amíg valamelyik helybeli egyetlen füttyentéssel ki nem szabadítja. Kutyaelhárító nyolcéves kísérőm odabök az egyik ajtóra:

- Ide be ne menjen!
- Miért, te?
- Mert farral jön kifelé, olyan bűdös van. Sosem szellőztetnek és csak rongyokkal takaróznak. Pedig vannak vagy kilencen.
- Ki lakik itt?

Mondja a nevet és sorra a gyerekekét is. A nagylány tizenhat éves, már el akart költözni hazulról, de nem sikerült neki. Amiről a kisfiú, felnőtt hozzáértéssel így vélekedik:

- Különben mindegy! Úgyis olyan lesz, mint az anyja!
- Milyen?
- Annak Gallán van valakije, ahhoz jár.

Nyelek egyet a váratlan helyről tudomra hozott magánügyek okozta meglepetéstől.

- És az apjuk?

Történetesen ismerem az apát, az ötvenes évek derekán nemegyszer jártam vele együtt a határt.

- Ah, nem törődik az vele!

Láthatólag természetesnek érzi ezt a fajta nemtörődömséget.

FÉRFIAK A KOCSMÁBAN

A kocsmá bolt, de a bolt tulajdonképpen kocsmá. Ha minden jól megy azonban, a mellette lévő helyiséget rövidesen „főhivatású” ivóvá alakítják, a csekélyke építkezéshez már együtt van a nyersanyag. Tavasszal minden bizonnyal hozzákezdnek, bár kétséges, hogy ez lenne a legfontosabb építenivaló a pusztában. Az épület egyébként ispánlakás lehetett egykoron. Külön áll a pusztá keleti bejáratánál, körülötte valamilyen díszkertecske romjai. Boltkénti funkcióit javarészt délelőtt látja el. Délutánra estére, amikorra megjönnek munkából a férfiak, átalakul a szeszes italok kimérésévé. Üveges féldeci, palackozott bor egyformán fogy, de legkedveltebb ital a sör. Mértékegysége nem annyira az üveg, mint inkább a láda. Homéri hősök ivászataival vetekvő sörorgiák emlékét tudom idézni innen és erőltetnem sem kell az agyamat, mert a környezet semmit nem változott. Nyári szombat délutánokon, különösen fizetés táján, a világ legtermészetesebb dolga, hogy egy férfiember átszól az ötven centiméterre lévő szomszédba:

- Gyere komám, lemegyünk a boltba!

Az ősi törvény szerinti pénztárosok, az asszonyok, ilyenkor kiutálnak néhány papírpénzt. Alighanem olyasfajta meggondolással, hogy jobb készpénzt adni, mert bár hivatalosan tilos, ha belelendül, az ember hitelbe is ihat, vagy más kontójára. Az pedig rosszabb, mert amíg a szesz mámorea tart, senki nem gondol a fizetéskor esetleg

megadandó piroshasúra. A más fizette ceheet legközelebb pedig már csak becsületből is állni kell, az ilyesfajta lánc pedig végtelen. A két férfi tehát lemegy és unalom-üzésből kettesben megiszik egy láda sört. Huszonöt üveggel, ami a vesét próbáló tizenegy liternyi folyadékkal egyenlő. Láttam azonban már fogadalon elveszteti egy hordó sört is meginni ugyanitt, vagyis százhuszonöt litert. Tizen voltak hozzá. A sör mámore a legkábitóbb, tulajdonképpen kétnapos részegséget okoz. Az italozás „eszmei” magyarázatát még éplábú korában Falu András bácsi szolgáltatta egyszer a fülem hallatára. Olyan klasszikus tömörséggel, hogy soha el nem feledem:

– Nappal ökör legyen az ember a munkában, éjjel meg bikának kívántatik az asszony mellett, hát ki bírja ezt?

Mármint szárazon.

Sosem voltam erkölcsös, de italozás közben olyan hiteles, pontos névvel és a helyszín megjelölésével cáfolhatatlan bizonyosságúvá tett történeteket hall az ember, melyeket manapság csak akkor tűr el a nyomdafesték, ha szerzőjük legalábbis Rabalais. Pontosan értesülök arról, hogy ki volt az az asszony – aki ugyan azóta már elköltözött a pusztából –, akit nagylány korában valóságos sorbanállás árán látogattak a legények, férfiak az istálló takarmányos kamrájának zizegő nászágán. Általában megállapítódik, hogy a nők hamar öregszenek, elhasználódnak a pusztában. Még szerencse, hogy a fiatalabbja is gyorsan beletanul a mesterségbe és ha egy lány olyan magas, hogy ekekapálásnál, lövezetésnél felér a zabláig, azzal már el lehet menni a dombok közé. Félreértés ne essék! Nem megszólásról, férfiúi diadalok fröcsögős szájú dobraveréséről van szó. Egyszerűen az élet nyers tényeiről, melyekről a pusztai férfiak (és külön a nők) maguk közt minden szemforgatás nélkül, mint természetesen beszélnek. Senkit nem sújt valamiféle nagyobb társadalmi megvetés, vagy éppen kiközösítés életmódjáért. Az azonban már előfordult, hogy egy Békés megyéből ide települt fiatal özvegyasszonynál alaposan szó érte a ház elejét, mert nem ítélte magához méltónak senkit és nem volt hajlandó szóba állni férfiemberrel. A „szóbaállás” kifejezést nem teljesen betűszerint értve.

A fentiek csak jellemzésül szolgáljanak, korántsem csupán erről folyik a szó. Amire az idegen jobban felfigyel, mert ábrázoló erejűnek érzi, amellet a pusztai általában egyszerű tudomásulvétellel elmegy. A mindennapok problémája legtöbbször a bérezés, egy-egy politikai hír a rádióból, új ember érkezése, vagy valamelyik család távozása a pusztából. A kocsmá fórum, az egyetlen hely, ahol a férfinép társadalmi életet él.

Az iskolaigazgató:

– Négy éven keresztül, amíg az új kartársnő ide nem jött, egymagam tanítottam mind a nyolc osztályt. Délelőtt-délután, egész este hatig. Higgye el, hogy estére már valósággal szomjaztam az emberi társaságot. Ezt pedig csak odalenn, a boltban lehet megtalálni. Huszonhárom évi házasság után már nem úgy van az ember, mint fiatalon, amikor szüntelenül az asszony szoknyája mellett ült. Igaz, vagy nem igaz?

Alkalmasint igaz.

Az emberek cserélődéséről bőszegesen lehet szót váltani a kocsmában, vagy ha úgy tetszik a boltban. A pusztá, mint egy nagy nyílású rosta ereszti át az embereket, csak kevesen akadnak fenn hosszú időre benne. A Falu, Koblinger, Babai, Szücs, Pál családok már őslakónak számítanak. Az iskolaigazgató 1951-ben jött, Árvaiék 52-ben. Az idősebbik Árvai, a László, azonban már elköltözött Monorra. Elment Vörös, a mesterségére hiú kertész; Rinóczy, a nagyhangú brigádvezető; Dercsényi Béla, az öreg agronómus, akinek minden második szava „hogyishívják” volt. Jött és ment néhány év múlva a vigkedélyű Kobolák, akiből igazgató lett előbb Tolnában, majd valahol Borsodban. Papp Pali bácsi, a főjuhász, szintén csak az emléket hagyta hátra, de ez az emlék maradandónak ígérkezik. Ő volt idáig egyetlen a pusztá történetében, aki férfierejének egész különös bizonyosságként testének valóban szokatlan részével volt képes felemelni egy csordultig töltött vizesvödört. Kiss bácsi, a Békésből emigrált volt basaparaszt, aki itt juhászokodott, meghalt. Szabó boltos úgyszintén. Molnár Gábor, aki tizenöt éve még őrnagy volt a hadseregben, ma is juhász.

Az idegennek semmit nem mondó neveket még sokáig lehetne sorolni. Az embe-

rek cserélődésének fő oka a gazdasági vezetés át- és átszervezésében rejlik. Ahogy új vállalatokhoz, állami gazdasághoz, trösztökhöz csatolták Mesterbereket, más és más vezetők jöttek. Többségük családostól és előző munkahelyéről magával hozva egy-két jóemberét. Ilyesformán érkezett adminisztrátor Egercsehiből, juhász Biharból, kocsis Szatmárból, vagy éppen Mezőhegyesről. Tisztelet a kivételnek, de a toborzott munkás nem mindenkor a legjobb munkaerő és ez részben a pusztai munkaerőcsésén is meglátszik. Sokan „csábítást” emlegetnek, másokat okolnak a meglehetősen alacsony keresetekért, jóllehet – enyhén szólva – maguk sem tartoznak a mezőgazdasági munkásság élvonalába. A „régiek” többsége igen, ezek ha szerényen is, de megtalálják számításukat. A vándormadár szép hangulatfestő elem az őszi égbolton, de az állami gazdasági gyakorlatban már sokkal kevésbé. Mesterberek sokak részére volt már munkahely, de nem otthon és talán ez is az oka, hogy a pusztai mindmáig nélkülözi az otthoniasságnak, a meggyökeresedés vágyának azt a jelét és melegét, ami legalább nyomokban a legelhagyatottabb faluban is meglátható.

(Folytatjuk)

DOMBAY GYÖZÖ rajza

Simone de Beauvoir, avagy a boldog élet művészete

„A termecske túlsó falának tövében, a pamlag közepén, mint holmi anyacsászárni helyen, régi szépsége teljes fegyverzetében – sőt e fegyvereknek mintegy tökéletesebb kicsiszoltságában – H. A. megboldogult barátom egykori reménytelen szerelme, azóta a kitűnő Sartre János regényíró neje, De Beauvoir Simonka ül és veti a betűt szorgos odaadással, nem csupán azért, mert maga is kitűnő regényíró, hanem . . .” stb., stb. Ez volt az egyik első híradás – Illyés Gyula pompás *Franciaországi változatok* című 1947-es kis útinaplójában – a legnagyobb élő francia írónőről. Akkor ugyan ki ismerte még nálunk? Tudtommal csak Kolozsvári Grandpierre Emil említette egyszer, még 1946-ban, *Az egzisztencialista regény* című tanulmányában.¹ Egyébként akkor annyira tájékozatlan volt a hazai közönség, hogy még Illyés kis portréjába is, amelyet a Flore-kávéházban dolgozó írónőről írt, két apró hiba csúszott be: az egyik, hogy a mondott Simonka sohasem „ment férjhez” Sartre Jánoshoz, hanem mindig a legpéldásabb és legszelidebb „vadházasságban” élt vele; a másik meg az, hogy H. A., azaz a feledhetetlen Hevesi András, nem Beauvoirba volt szerelmes, hanem Stéfhába, aki a *Párisi eső*-ben Mela néven szerepel (amint maga Beauvoir megírta emlékiratainak első kötetében) . . .

De még az Új Magyar Lexikon II. kötetéből is, amely pedig 1959-ben került forgalomba (tizenhat esztendővel az író első művének megjelenése után) mindössze ennyit tudhatott meg a magyar érdeklődő:

„*Beauvoir*, Simone de (1908): francia író, Goncourt-díjas. Regényeiben, drámáiban (mellesleg csak egyetlen drámát írt! – B. L. E.), tanulmányaiban az egzisztencializmus jellegzetes képviselője.”

De egy évre rá már megjelent az első magyar Beauvoir-kötet, az *Amerikai útinapló*, 6000 példányban. 1961-ben pedig már az *Egy jóházból való úrilány emlékei* is kapható volt könyvesboltjainkban (10 160 példányban). 1965-ben megjelent a második kötet (*A kor hatalma*, 22 000 példányban) és 1966-ban *A körülmények hatalma*, 19 700 példányban; közben a NAGYVILÁG közölte *Könnyű halál* című kitűnő kisregényét (ez is több mint 20 000 példány!). Azért tüntettem fel – talán szokatlan módon – a példányszámot, hogy lássuk; milyen gyorsan felivelt az író népszerűsége nálunk: hiszen – tekintve, hogy egy-egy Beauvoir-kötetet legalább hárman olvasnak – elmondhatjuk, hogy ma már százezres olvasótábora van, s Hemingway után talán ő a legsikeresebb nyugati szerző a hazai könyvpiacra.

Vajon minek köszönheti e sikereket (amelyek persze, világsikerek, hiszen például Japánban, ahol nemrégén járt Sartre-ral együtt, szintén roppant kelendő portéka a Beauvoir-könyv . . .)? Mielőtt még belemennék az egyébként felettébb hiú és bizonytalan sikerelemzésbe, meg kell jegyeznem, hogy Beauvoir munkássága egyszerre elit- és tömegsiker, ami elég ritka jelenség az irodalmi életben, de a jelen esetben természetesen szintén egyik jellemző vonása *oeuvre*-jének, egyéniségének és művészetének.

Mint egyéniség, kétségtelenül lenyűgöző: persze, a kissé pletykaéhes publikum elsősorban, hogy úgy mondjam, arról az oldaláról nézi, hogy a világ egyik leghíresebb és legvitatottabb író-filozófusnak az élettársa, holott Beauvoir egyáltalán nem Sartre-tanítvány, nem az egzisztencialista gondolkodás dogmáit vagy sémáit szajkózó, illetve irodalommal felelőztető epigon, hanem – s ezt általában nem hangsúlyozzák eléggé –

¹ *Legendák nyomában*, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.

önálló, nagyonis kiforrottan gondolkodó egyéniség, aki nem Sartre követője, hanem eszme- és küzdőtársa; tehát nem utánzásról, hanem találkozásról van szó. (Egyébként az az érzésem, hogy ha nem egyetlen felekről lenne szó, az említett „vadházasság” nem bizonyult volna ilyen tartósnak!) Van persze, amiben Sartre nagyobb, amit ő tud jobban, de vannak olyan területek – főleg a művészet terén – ahol meg Beauvoir múlja felül élettársát: írásai jobban szerkesztett, elevenebb, népszerűbb olvasmányok, nála az egzisztencialista gondolati elemek oldottabban és árnyaltosabban jelentkeznek, az ő esetében kevesebb a számítás, több az érzés és a szív. Még Sartre egyes művei – minden kiválóságuk ellenére – bölcséletének tehetséges illusztrációi, Beauvoir írásait általában a közvetlen élményszerűség jellemzi.

A magyar közönség már az *Amerikai útinapló*ból egy okos és becsületes asszonyt ismerhetett meg, aki – ha nem is tárta fel az amerikai valóságot teljességében (ugyan ki képes erre?) – az értelmiségi kérdéseket őszintén, sőt csalódásának vallomásával fejtette ki, hiszen Beauvoir gyermekkorában a szabadság és a demokrácia fellegvárát látta az Egyesült Államokban.

Ezután még több útikönyvet írt, hiszen bejárta az egész bolygót, sok nevezetes emberrel ismerkedett meg, nem egy forrongó országot (Kína, Kuba) látott közelről, amikor éppen a megújulás, vagy a forradalom problémáival kínlódott, s mindig jószemű, alaposan felkészült, egyáltalán nem „szemfüles” (ha ez a kifejező szó a felületeséget takarja) riporternek bizonyult és érdemes megjegyezni, hogy önéletrajzi kötetei, de regényei is tele vannak pompás útleírásokkal.

Egy hanyaszorgalmú, roppant dokumentációra építkező, mély gondolatissággal telített író esetében azonban nem véletlen, hogy munkásságának középpontjában önéletrajzi triológiája áll: ebben közvetlenül, minden áttétel nélkül megtaláljuk mindazt, amit tanulmányaiban vagy regényeiben külön kell keresnünk.

Nem véletlen hát, hogy Magyarországon is csak második megjelent kötetével, az *Egy jóházból való úrilány emlékeivel* aratta első igazi közönségsikerét. Ebben, azt hiszem, az volt a leglenyűgözőbb, ahogyan az író egy lélek születését, egy vonzó és határozott egyéniség kikristályosodását írta le a maradi szellemű reakciós és katolikus környezettel vívott öntudatos harcban.

A triológia második kötete (*A kor hatalma*) az első húsz év után (1908–1928) rövidebb időt (1929–1944), de természetesen változatosabb eseményeket elevenít fel. Magától értetődik, hogy míg az első kötetben a magánéleten volt a hangsúly, a második kötettől kezdve a korrajz dominál, de ezt mindig egyénien vonzóvá teszi az a tény, hogy az eseményeket izzóan alanyi prizma tükrözi. Ez a második kötet a dús francia szellemi- és közélet ezer fényével ragyog, s aki – mint e sorok írója is – Párizsban élte át ezeket az éveket, a maga szerény tapasztalataival is tanúsíthatja, hogy Beauvoir korrajza nemcsak hiteles és megbízható, hanem részleteiben is találó – természetesen még akkor is, ha a Népfront reménységes éveit Sartre, Beauvoir és baráti körük nem olyan rózsásnak látta, mint mi. Volt bennük némi kritikustartózkodás, amit részben a moszkvai perek, részben pedig a szovjet–német megnemtámadási szerződés nyomán támadt zavar magyaráz, de ha Sartre és Beauvoir mindig kételkedett, mindig habozott, meg nem tántorodott soha, legalábbis, ami a sorsdöntő kérdéseket (háború és béke, kapitalizmus és szocializmus) illeti. (S itt kell kitérnem arra, hogy nálunk – minden bizonnyal a régi sematikus szektásság következményeképpen – még mindig hallatszanak olyan hangok, amelyek szerint Sartre és Beauvoir „polgári baloldaliak”, holott immár három évtizede hangsúlyozzák ők maguk és ezt bátor tetteikkel igazolják, hogy igenis szocialisták, s még akkor is kitartottak a szocializmus gondolata mellett, amikor a legélesebb polémiába keveredtek a dogmatikusokkal olyan tények és eszmék miatt, amelyeket illetően azóta kiderült, hogy nem is mindig ők tévedtek...)

A harmadik és hasonlóan vaskos (majdnem 30 ív!) kötet, *A körülmények hatalma*,² egészen 1963 elejéig terjed, s azt a rendkívül eseménydús kort öleli fel, ami-

² Meg kell jegyezni: az első kötet magyar címe telitalálat, de a két másodiké annál kevésbé az: *La force de l'âge* kb. annyi mint „Javakorban”; *La force des choses* pedig „Az események sodrában”.

kor Sartre és Beauvoir már a világhír fókuszában állva írt és harcolt. Ebben a kötetben szinte teljes egészében a közéleten van a hangsúly (ezért is nehezebb olvasmány magyar közönségnek), de sok líraiság is felcsillan benne, főleg az öregedés fájdalmasan elégikus hangja. Míg a másodikban tobzódott az életkedv, a bőszt boldogságvágy, a szerző alapvetően derűs és kitartó természete (nemhiába kapta Sartre-tól a *Castor* – „Hód” – becenevet, sőt azt is mondták róla, – persze játékos túlzással, hogy „Falióra a hűtőszekrényben”), a közönséget meglepte, hogy a harmadik kötet a „be vagyok csapva” végszóval zárult. Azóta azonban az író elmondotta az öt meginterjúvóló Francis Jeanssonnak³: túl van az akkori „pillanatnyi” borún. Jeansontól egyébként megtudhatjuk, hogy miképpen vélekedik maga a szerző önéletírásáról: szerinte a szerkesztés szempontjából az első a legsikerültebb, a harmadik sokkal zavarosabb, de nagyon sok minden van benne; a másodikat szereti a legjobban...

A háromkötetes életrajz olvasói már türelmetlenül várták a *Mandarinokat*. Tizenkét év telt el azóta, hogy 1954-ben megkapta a Goncourt-díjat. „... egy kissé megkopott a könyv. Elkésve érkezett hozzánk.” – írja egyik napilapunk jeles kritikusa, egyébként javarészt pozitív bírálatában.⁴ Ugyan miért kopott meg? Amikor megjelent, sokan elsősorban kulcsregényt láttak benne: a francia olvasók és kritikusok azt keresték-kutatták, mennyire Camus Henri Perron, s mennyire Sartre–Beauvoir a Robert Dubreuilh–Anne pár. Ez azonban teljesen mellékes kérdés, nem beszélve arról, hogy Sartre és természetesen Beauvoir még él és nagyonis aktív, Camus dicsősége sem hanyatlott le annyira halála óta, hogy ne lenne érdekes, még mint kulcsfigura is...

Am a *Mandarinok* távolról sem csak kulcsregény, sőt még csak nem is dokumentum, korrajz, s nem is csupán az Ellenállásban összekovácsolódott, de a Felszabadulás után széthulló, többé-kevésbé a munkásosztállyal, a társadalmi forradalommal rokonszenvező, de sok tekintetben habozó, vajdúó, sok kispolgári „csökevényt” hordozó „mandarinok”, azaz a néptől bizonyos mértékig elszakadt, de a nép, a tömegek gondjaitól szabadulni nem tudó elit-értelmiség vívódásainak, naiv lelkesüléseinek és keserű kiábrándulásainak színes és mozgalmas krónikája, hanem elsősorban – és ezért nem évült el érdeme – önálló művészi alkotás, amely mindig a magánélet érzékenységén, a személyiség árnyalt és egyéni problémáin át, minden sémától mentesen ábrázolja hőseit és a kor olyan kérdéseit, amelyek még egyáltalán nem avultak el, hiszen, ha a cél és az eszköz roppant súlyú problémája például a Szovjetunióban és a népi demokráciákban szerencsés fordulattal megoldottnak mondható, a világ egyik legnagyobb államában éppen most dúl az a kíméletlen „kulturális forradalom”, amely ugyanezeket a kérdéseket veti fel... Más kifogás is felvetődött egy másik napilapban, a mellesleg szintén elismerő bírálatban⁵: „... lelki lényegétől fosztja meg a szerelmet, s a testi kapcsolatokat ugyanolyan módon ábrázolja, mintha az emésztés tüneteit rögzitené.” Nos, megvallom, én inkább az említett francia méltatójával, Jeanssonnal értek egyet, aki szerint Beauvoir folyamatos erőfeszítést tesz a nemiség vállalására, hogy értelmet és értéket adjon neki és hogy lelkiismeretfurdalás nélkül élhessen vele. Kissé elvont az az eszményi elképzelés, amely szerint a test és a lélek mindig megtalálja az ideális harmóniát. Anne szerelme Lewis-szal egyébként egyáltalán nem csak fizikai. Már maga az a tény is, hogy a partnerek állandóan a szerelemről, mint egészről, tehát egyszerre lelki és testi valóságról vitatkoznak, bizonyítja az ellenkezőjét. Egyébként a szerző szerelmi jelenetei – a hazai szeméremdús közönséget esetleg meglepő „szak kifejezések” ellenére is – olyan tárgyilagosak, szinte olyan fagyosan tiszták, hogy semmiféle kamasz-pajzányságot nem elégíthetnek ki; ezek is elsősorban az értelemhez szólnak és nincs bennük semmiféle erotikus tobzódás.

De művészileg sem kopott meg a regény. Az író, aki első alkotásaiban még elég sokszor élt a modernizmus eszközeivel (pl. az időrend felbontásával vagy a sze-

³ Ez a beszélgetés Jeanson (Sartre munkatársa, az algériai szabadságharcosokat segítő tevékenysége miatt több évig bujkált) *Simone de Beauvoir ou l'entreprise de vivre* című 1966-os tanulmánykötet függelékeként jelent meg.

⁴ „Jegyzetek egy regényről” (Ungvári Tamás, Magyar Nemzet, 1966. dec. 16.).

⁵ Falus Róbert, Népszabadság, 1966. dec. 16.

mélykeverésekkel), ebben a mindmáig legmonumentálisabb és legkiforrottabb szépirodalmi munkájában, higgadt, szinte már túlságosan is XIX. századian klasszikus alkotónak bizonyult. Sok tekintetben csupán a francia naturalista regény hagyományához hű, de természetesen nem azt akarom mondani, hogy Beauvoir a *Mandarinok*-ban nem lép túl Zolán vagy a Goncourt-okon (hiszen azért ebben a regényében is alkalmaz néhány mai fogást). Végso kicsengésében azonban, minden egzisztencialista filozófiája és az említett modern eszközök részleges használata ellenére is, nagy realista és humanista regényről van szó, amely nem annyira a modern irodalom zaklatott és önvájkáló Dosztojevszkij–Kafka vénájához kapcsolódik, mint inkább a Tolsztoj vagy Martin du Gard nevével fémjelzett regénytípushoz. A terjengős szellemi disputákat is vérbeli epikává tudja változtatni; a szereplők érzékletesen és árnyalatosan megrajzolt, érdekes cselekményszövés keretében mozgatott élethű figurák. A stílus viszont nagyon modern, legalábbis annyiban, hogy rendkívül differenciáltan változtatja a különféle regisztereket, a bölcséleti nyelvtől egészen a közkeletű népi kifejezésmódig, amely helyenként az argót súrolja.

Mint Beauvoir minden műve és egész élete, a *Mandarinok* is a boldogságkeresés vágyait és élményeit kalapálja művészetté: „Egy napon talán újra boldog leszek. Ki tudja?” – így végződik a regény. Már az emlékiratainak második kötetében is megjelent, hogy a megszállás sötét éveire visszaemlékezve becsülettel megvallja – lévén a kíméletlen igazmondás egyik fő erénye –, hogy még ezeket az éveket is jókedvűen vészelte át, sőt boldogan... A „boldogság” a szerző egyik kulcsszava. Ezzel rá is tapintottam a legmeglepőbb ellentmondására. Hiszen, ugye, Beauvoir öntudatos, harcos, kitartó egzisztencialista író. Márpedig ezt a szemléletet éppenséggel nem a repeső életkedv és a szárnyaló derű jellemzi. Francia barátai és bírálói is sokszor megemlítik, hogy alapjellemben szinte tudathasadásos. Értelmével belátja, gondolkodásában hangsúlyozza – az egzisztencialista tételhez híven – a lét képtelenségét és az élet abszurdumát. De skizoid módon, szíve és akarata, mindezt szinte tagadva, ellenállhatatlan, sőt imponáló erővel hajtja a boldogság felé. Amikor a *Mandarinokkal* elnyerte a Goncourt-díjat, egyik legjobb barátnője, Colette Audry a *Lettres Françaises* hasábjain azt írta: „... boldogság – ez az a szó, melyhez mindig kénytelenek vagyunk visszatérni, ha róla beszélünk.” Jeanson többször említett könyve is ezzel a mondattal kezdődik: „Először is itt van az ő rendkívüli, könyörtelen vitalitása...” S az sem véletlen, hogy Jeanson könyvének címe: *Simone de Beauvoir, avagy Az élet vállalása*.

A boldogságvágy, az örömkérés elcsépeelt és szinte szóra sem érdemes mozzanat lenne, ha egyszerűen nem tenné bonyolulttá és érdekessé az ímént említett alapvetően ellentmondásos, sőt már-már tudathasadásos háttér, és ha az író egyéniségéből és világnézetéből nem következnek, hogy ezt a boldogságot nem tudja és nem is akarja individualista módon élvezni, s hogy csak akkor tud igazán az lenni, ha megteszi a tőle telhetőt azért, hogy mindenki boldog legyen. Egy 1965-ös párizsi gyűlésen, amelynek témája az volt, hogy „Mire képes az irodalom?”, nagyon szépen fogalmazta meg írói ambícióját, vagy ha akarjuk, programját: „Azt hiszem, az irodalom feladata az, és az irodalom azért pótolhatatlan, mert meg kívánja őrizni a technokráciákkal és bürokráciákkal szemben azt, ami emberi az emberben, emberi mérce szerint óhajtja ábrázolni a világot, vagyis úgy, ahogyan az egymással egyszerre kapcsolatban álló, de mégis különálló egyének látják.” Ugyanebben a felszólalásában mondotta még azt is, hogy: „Minden ember valamennyi ember műve és önmagát csak rajtuk át értheti meg, a többiekét viszont csak abból értheti meg, amit önmagukról elárulnak, és önmagán keresztül, ahogyan őt a többiek megvilágítják.” Ennek a mélységesen humánus célnak a szolgálatában áll egész élete és egész művészete. Ezt az emberi, társadalmi és művészi harcot vivja a maga képességei és legjobb meggyőződése szerint, azaz sok ellentmondással és buktatóval, olykor bírálható eszmei magatartással, nem mindig tökéletes formai eszközökkel, de olyan színvonalon, amely megmagyarázza, indokoltá, sőt kívánatosá teszi azt a sikert, amelyet, mint említettem, nálunk is méltán aratott.

Rejtő, az álponyva

Rejtő Jenő („angolosan”: P. Howard) lelkes olvasóit megtalálhatjuk mindkét nem, minden betűismerő korosztály, valamennyi foglalkozási ág s szellemi „súlycsoport” körében. Művei eddig körülbelül egymillió példányban találtak napjainkban gazdára. Egynéhány klasszikus esetében a vásárlók száma a tapasztalat szerint nem azonos az olvasókéval. Az előbbieké messze felülmúlja az utóbbiakét. (A könyv lakberendezési tárgy is; néha kezes, amely jótáll birtokosa műveltségéért.) Viszont kalandregények esetében az olvasók száma messze felülmúlja a vásárlókét. A fenti „körülbelül egymillió” – állami s magánkölcsönzés útján meghatványozódik. Ha csak részben is hitelt adnánk bizonyos közkeletű laikus s nem-laikus vélekedéseknek, akkor bátran kimondhatnánk: Rejtő Jenő a mi nagy, nemzeti klasszikus ponyvánk.

PONYVA?

„Ponyvát kérnék, van valami Rejtőtől?” – ily módon jelentkezik gyakran az értékítélettel párosult igény könyvesboltjainkban, antikváriumainkban, közkönyvtárainkban. Az igénylők egyrésze mentséggént hozzá szokta tenni: kikapcsolódásra van szüksége.

A „pardon” a közérvényű esztétikai értékrendnek szól. Hatásvizsgálati adalékok is felbukkannak időnként. Így például megtudjuk, hogy Rejtő olvasása közben sokan gyakorta s szívből felkacagnak. Talán e nem csekély elismerést kifejező hatással kapcsolatos az a nézet, amely szerint komikus ponyva esete forog fenn.

PARÓDIA?

Egyfajta, főleg irodalmárok körében tapasztalható vélekedés a kalandregény paródiájának tartja Rejtő műveit. Ha e „besorolás” helyes volna, furcsa, egymással ellentétes következtetéseket vonhatnánk le belőle az olvasóközönségre vonatkozóan. 1. Kultúrközvéleményünk izlésbeli fejlődése során kiábrándult az „izgalmas műfajból”, s pedig oly mértékben, hogy annak paródiáját igényli. 2. Változatlanul szerelmes belé, de nem tudja megkülönböztetni a kalandregényt annak paródiájától.

KALANDREGÉNY ISMÉRVEK

Az igazság kiderítésének érdekében a P. Howard regények keletkezéstörténetét is meg kell vizsgálnunk. Az író a 30-as évek végén, a 40-esek elején rendelésre írt a kiadónak, akinél viszont a könyvkereskedők útján a közönség nyújtotta be társadalmi rendelését – természetesen kalandregényre, s nem olyan irodalmi ingyencsere, mint amilyen a paródia. Abban az időben számos kalandregény sorozat (s velük számos kiadó) szállt harcba a közönség kegyeiért. Rejtő az előbb említett két gazdasági tényezővel együtt komolyan vette a piacot. Ha szűkösen is, de abból élt szegény. Az irodalmi Japán-kávéház törzsvendége, Karinthy Frigyes barátja s kártyapartnerre komolyan vette P. Howardot, kinek angol neve fedezetül s *fedezékiül* szolgált számára. Az igyekezetet már abban az időben is siker koronázta. Könyvei *tisztán kalandregényként* nem gyöngébbek a műfaj nyugati átlagánál. Van bennük feszültség, az átlagos olvasó értelmi szintjét tiszteletben tartó bonyodalom, meglepetés, légiós helyőrség (félelmetes őrmesterrel), áruhás herceg, sűrűn döbbenő revolver, titokzatos élők s hullák – majdnem minden kalandregény kellék.

Ami pedig a milióábrázolást, vele együtt az ezirányú írói hitelt illeti – talán a legutóbbi időkig nem sokan tudták, hogy Rejtő beutazta csaknem egész Európát, Afrikában is járt; dokkmunkások, matrózok sőt idegenlégiósok körében forgott. A kalandregény azonban egyszerűen nem tűri a szó teljes értelmében vett realitást, legfeljebb annak *látszatát*. Nem meglepő, hogy Rejtő műveiből vajmi ritkán következtet valaki azok élmény-fedezetére. Általában úgy tűnik, mintha az író elolvasott volna hús külföldi kalandregényt (köztük egynéhány légióst) s azok szolgáltatták volna számára a pót- vagy álélmény-fedezetet egy huszonegyedik, magyar megírásához.

A REJTŐI HUMOR

Szerintünk az olyan ember számára, akinek nincs humorérzéke (s ilyen több van, mint azt gondolnák) P. Howard elég jó *tiszta* kalandregény. A humorérzékkal rendelkezők számára viszont a kalandregény a járulékos elem, a humor alkalma, táptalaja. Ha szabad magunkat így kifejezni: „ziccere”.

A speciális rejtői humor elemei igen változatosak. Az író rendkívüli nyelvi leleménnyel rendelkezett. Az úgynevezett faarcú angol humorra emlékeztet a hatáskeltés helyenként alkalmazott módszere. Míg a „színen” szinte elképesztő dolgok történnek – a szerző ironikus hidegvérrel nézi a fejleményeket. Soha sem szörnyülködik (a csapnivalóan rossz írók sajátja, hogy ők maguk kerülnek saját hatásuk alá, nem az olvasó) aprólékos felsorolást tart, szárazon közli a tényeket. Érdekes, hogy az iszonyt, a félelmet egyáltalán nem képes érzékeltetni. Nagyon is jól tudja, az ilyen regényekben nem embereket ölnek meg, hanem bábukat ütnek ki.

Az úgynevezett akasztófahumorban a legnagyobb. (Ezért lényeges kontraszt-elemei a rejtői humornak a kalandregény többé-kevésbé komolyan vett végletes élethelyzetei.)

Végső soron pesti humor ez. Rejtő Jenő bohózatait gyakorta adta elő a Teréz-körúti Színpad, amikor Salamon Béla volt igazgatója s reprezentáns színésze, Nóti Károly a házszerzője. S az utóbbinak a nála összehasonlíthatatlanul eredetibb, ötletesebb Rejtő nemkeveset köszönhet.

A kabaré humor egyik fontos eleme a kínos helyzet s természetesen az ebből eredő helyzetkomikum. A „hős” motorozás közben elveszti feleségét, aki „Lep-sénynél még megvolt”. Főnöke vonósnyegyesében kénytelen játszani, holott egyáltalán nem tud hegedülni. Azt képzei: tigris van az ebédlőjében.

A pesti kispolgár élcel a kínos helyzetekben. Reagálásában megtalálhatók az akasztófahumor elemek. Nézzük csak az akkori kispolgárt. Jellemző vonásai közé tartozott, hogy nem volt lojális, és nem volt lázadó. Nem emelkedett fel addig, hogy aktívan tagadjon egyfajta, reá hátrányos, sőt egyenes megalázó társadalmi helyzetet. Nem süllyedt le oda, hogy lelke mélyén beletörődjék abba. Tréfája végső soron keserű volt: a dolgok mechanizmusának nem éppen mélyreható, nem éppen magas szemszögből való feltárása, bírálata. Intellektuális színezetű elégtételt vett adott helyzetéért, körülményeiért. Az uralkodó értékrendszerben nem volt helye. Tehát nem ismerte el ezt az értékrendszert sem, pedig szívesen beleilleszkedett volna abba – ha hagyják. Semmit sem tisztelt, önmagát sem. Ez volt egyik rokonszenves vonása. S adott élethelyzetében azért volt igen gyakran *olcsó* humorának vékony pajzsa mögött is lényegében védtelen, tehetetlen, mert tagadott anélkül, hogy állított volna.

PISZKOS FRED ÉS TÁRSAI

Fülig Jimmy, a Piszkos Fred s a többi Rejtő-hős egyáltalán nem volt védtelen, tehetetlen. Ha szinte páratlan találékonyságuk nem segített: ott volt az öklük, késük, revolverük. Döntési lehetőségeik rendkívül változatosak voltak. Akciórádiuszuknak szinte nem létezett határa.

Rejtő nagyszerű kontraszthatást kelt azzal, hogy e „szuper-vagányok” humora,

szellemessége, iróniája, végső soron észjárása – azonos a pesti polgáréval. Néha úgy tűnik: A Terézkörúti Színpad vendégszerepelt az idegenlégió szaharai erődjeiben. A hősök pimasz alapállása kétségbeejtő, csaknem kilátástalannak tűnő élethelyzeteket csúfol meg. Amíg gúnyos, hetyke szellemüket meg nem törte – addig alapjában véve nem is érvényes a falhozállítottság szituációja. S nem is törte meg soha...

A csaknem szó szoros értelmében vett akasztófahumor nágyszerű példája a Pizkos Fred, a kapitány híres invokációja: „Uram! A késemért jöttem.” – „Hol hagyta?” – „Valami matrózban.”

„Milyen kés volt?” – „Acél. Keskeny penge, kissé hajlott. Nem látta?” – „Várjunk... Csak lassan kérem... Milyen volt a nyele?” – „Kagyló.” – „Hány részből?” – „Egy darabból készült.” – „Akkor nincs baj. Megvan a kés!” – „Hol?” „A hátamban.”

A SZORONGÁS ÉVEI

A Howard-könyvek megjelenésének idején sok ember hátában volt kés – csak nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni. A szorongás évei voltak ezek. Rejtő ugyanabban a réteg-szituációban s ennek megfelelően *feltokozott* írói fogékonysággal súlyosított közérzetben élt, mint például Bálint György, vagy Radnóti Miklós. A veszély annyira megsűrűsödött, hogy szinte tapinthatóvá vált. A fejlemények az ő esetében is bebizonyították: nem falra festett rémektől rettegett. Állítólag tropikál ruhában vitték a Donhoz, ahol elpusztult. Nagyszerű, szinte gátlástalan fantáziája sem lett volna képes ilyesmit kiagyalni. De abban az időben az abszurd volt a tipikus.

A rettegő közérzet az adott korszakban nem korlátozódott pusztán bizonyos rétegekre. Csaknem mindenkit hatalmába kerített, aki nem volt teljesen fantáziátlan avagy korlátolt. Nemcsak a potenciális áldozatok – talán a potenciális gyilkosok is rettegtek majdan elkövetendő cselekményeik esetleges következményeitől. Aki nem a német győzelemtől rettegett – az a német vereségtől.

Az ókonzervatívok egyszerre s egyidőben mind a kettőtől. A magyarok általában a legjobban a magyaroktól tartottak. Korjellemező volt az is, hogy az emberek jelentős része nem mert szembenézni a valósággal. Különféle fajtájú narkotikumban keresett menedéket. Közéjük tartozott a könyv is, az irodalom (a félirodalom, a ponyva), melynek *e szerepéről* az irodalomszociológia, a hatásvizsgálat nem feledkezhet meg. Rejtő a maga humorával, kalandosságával nem tartozhatott a hatástalan narkotikumok közé. Minden vészen átláboló hősei talán még időleges önbizalmat is kölcsönöztek a rettegőknek. A szerző mindenestre már akkor megrögződött a magyar olvasói köztudatban. S ezt – amint tapasztaljuk – egy új nemzedék is örökölte.

REJTŐ NAPJAINKBAN

Napjaink érettebb, műveltebb olvasóját – úgy érezzük – elsősorban Rejtő egyéni humora vonzza, tehát az, ami életművében esztétikai kvalitást képvisel. Minthogy ilyennel rendelkezik nem tarthatjuk műveit ponyvának. Legfeljebb az általánosan elterjedt, szinte közkeletű tévedés rangjára emelkedett hiedelmet az író valódi értékeivel egyeztetve – álponyvának.

Az említett hiedelem *érdekes* irodalomszociológiai mutató. Többnyire irodalmárok, vagy azok körében forgó úgynevezett elit-olvasók között honosodott meg. Nem hiányzik belőle némi sznob színezet sem. Vannak olyanok, akik úgy kérnek ponyvát, akár Krúdy pezsgőhöz szokott főurai időnként kocsisbort.

Viszont Rejtő rendkívülinek nevezhető közönségsikere *fontos* irodalomszociológiai mutató. Olvasóközönségünk csak részben kielégített humorigényét is jelzi, alátámasztva azt a már-már közhellyé vált megállapítást, hogy a mai magyar s külföldi irodalom nem éppen humorbő. Még ennél is figyelemreméltóbb jelenség, hogy kö-

zönségünk jórésze (elsősorban a fiatalok) vegyítiszta kalandregényként élvezik. Az úgynevezett izgalmas műfaj előrenyomulása napjainkban világjelenség. Nálunk ma még közel sem ölt olyan méreteket, mint a nyugati államokban. Egy általános „könyv-konjunkktúra” mintha kissé elfedné arányait s azt, hogy a nem éppen örvedetes érdeklődés fokozódik. (Lásd: a többrészes TV-krimi, mint nemzeti esemény.)

Csaknem lehetetlen, hogy a nyers, primér érdeklődést (s ösztönöket) mozgósító könyvek ne az irodalom *rovására* hódítsanak egyre nagyobb tért. A klasszikusok, a kimagasló modern regények, vagy a rendkívül *aktuális* tárgyat választó epika hitünk szerint továbbra is tartani fogja állásait. A többé kevésbé finom lélekrajzzal, árnyalt társadalomábrázolással foglalkozó, esetleg pasztelszínekkel operáló, nem „mellbevágó” tárgyat feldolgozó átlagregény (tehát az epika túlnyomó többsége) már jóval nehezebben. Például Rejtő egyes művei 150 000 példányban jelennek meg: ugyanannyiban, mint 30–40 átlagregény összesen. A statisztika arról beszél: mit olvasnak az emberek; hogy mit *nem* arról a könyvtárak, könyvesboltok polcai.

A könyvterjesztés reklámszövegei sokszor arra mutatnak, hogy az illetékesek felismerték az izgalmi tömegigényt s számolnak azzal. Fejes Endre Rozsdatemetőjét (e kritikai s közönségsikert) például így ajánlják az olvasók figyelmébe: „Egy esztergályos gyilkosságot követ el. Elmúlt életének nyomai vezetnek a szörnyűség színhelyére.” Az ehhez hasonló példákat tovább sorolhatnánk.

Semmi esetre sem a karikírozás szándékával. Ellenkezőleg, ki akarunk emelni egy helyes, úgynevezett irodalom-reálpolitikai kompromisszumot, amelyet a kultúr-érdek kötött a tagadhatatlan adottságokkal.

Ugyanez az érdek nézetünk szerint egy *másfajta* kompromisszumra kell, hogy készítse kritikánkat. Például Rejtőt talán azért tartják sokan ponyvának, mert a kritika nagyrészt hallgat róla s e hallgatás esztétikai rosszalást fejez ki. Rejtő – s mások – esetében senki sem orientálja a kultúrközvéleményt. Pedig az irodalmat ponyvának, vagy a ponyvát irodalomnak értékelni – dezorientáltság állapotát tükrözi.

Ezen túlmenően éppen a szerintünk veszélyben forgó átlagregény érdekében rá kell döbbernünk arra, hogy ha a kritika azt akarja, hogy a közönség olvassa amivel ő foglalkozik, akkor foglalkoznia kell azzal, amit a közönség olvas.

S E L Y M E S F E R E N C

A költő halála

Puskin volt az első orosz költő – ha a lázadó, de nyomban elnémított Ragyiscsevtől eltekintünk –, aki egész életművével szemben állt az uralkodó renddel és a társadalmi haladást hirdette. A cárok előtte csak udvari költőket ismertek, akik hosszú, fellengzős ódákat írtak az uralkodók nagyságáról, bölcsességéről, a cárevicsok és főhercegnők születéséről, házasságáról. Puskin független maradt, fiatalabbkori verseiben taktikázás nélkül élesen támadta az uralkodó rendet és annak fejét, I. Sándor cárt, aki a maga részéről szintén taktikázás nélkül előbb Szibériába akarta a költőt száműzni, majd Karamzin és Zsukovszkij közbenjárására Besszarábiába, később az anyai birtokra, Mihajlovszkojéba küldte. Sándor utóda, I. Miklós változtatott bátyja taktikáján. A dekabrizmus kegyetlen letörése miatt elégedetlen közhangulat lecsillapítására visszahozta Puskit a fővárosba. Annak a költőnek megtérésével akarta igazolni az öt politikai akasztófát és százak kényszermunkára hajtását, akiknek kéziratosa versei a dekabristák között harci jelszóként terjedtek. A száműzött

költőt csendőrrrel hozatta 1826 szeptemberében Moszkvába, ahol a koronázási ünnepek folytak. Puskin, aki négy teljes napot utazott Mihajlovszkójából Moszkváig, a postaállomástól egyenesen a Kremlbe vitték, négy órás várakozás után még úti-
porosan a Csudov kolostorban élő cár elé vezették. Miklós cár, aki csak négy évvel volt idősebb a költőnél, két óra hosszat tárgyalt vele. Mint kezdő uralkodónak szűk-
sége volt rá. Ha nem is várhatott tőle odát a koronázási ünnepre, egyelőre csupán annyit akart elérni, hogy ne írjon róla gyilkos epigrammát, mint bátyjáról. Puskin egyenrangú félként tárgyalhatott a cárral. Nem kérte vissza régi szolgálati beosztá-
sát, írásból akart továbbra is élni. A cár megígérte neki, hogy megszabadítja a kor-
látolt, örökké veszélyt és összeesküvést szimatoló állami cenzorok zaklatásától, maga vállalja el a cenzor munkáját.

A cár a formális kibékülés ellenére is állandóan szemmel tartotta a költőt, s ami-
kor látta, hogy szabadelvű politikai magatartását nem adta föl, titkos rendőri fel-
ügyelet alá vetette. Az általa alapított titkos rendőrség, a „harmadik ügyosztály” tu-
dott minden lépéséről, olvasta leveleit, mozgósította ügynökeit, ha Puskin valahová elutazott. Az országban való mozgását is korlátozták, Párizst, Itáliát pedig, mely után annyira vágyakozott, soha nem láthatta meg. A cár még abba sem egyezett bele, hogy a harmincas évek közepén a fenyegető teljes anyagi romlás, az intrikák, a munkakedvet ölő nagyvilági élet elől családjával néhány évre falujába költözzék.

Amikor 1829-ben engedély nélkül Erzerumba utazott, visszatérése után Benken-
dorf, a csendőrség feje mint csintalan gyereket korholja. Egy moszkvai útját 1830 márciusában álszent szemrehányásokkal kéri számon: „Legnagyobb csodálkozásomra hallottam, hogy hirtelen Moszkvába méltóztatott utazni, anélkül, hogy megegyezé-
sünk szerint engem erről az utazásról értesített volna. E tette arra kényszerít, hogy igazolását kérjem arra vonatkozólag, milyen okok indították adott szava megszegé-
sére. Számomra nagyon kellemes lesz, ha az okok, amelyek e lépésre indították, eléggé nyomósak lesznek arra, hogy tette megbocsátható legyen.” Külföldi utazási kérelmét azzal ütötték el, hogy „ez túlságosan aláássa pénzügyi helyzetét s ugyan-
akkor elvonja munkájától.”

Lassan azonban Puskin is beletanul a diplomácia nyelvébe, a cárhoz és Benken-
dorffhoz intézett leveleiben alkalmazkodik a bizánci és francia keverékű udvari stí-
lushoz. A szokatlan cikornyás nyelvi formákban, ha egybevetjük költészetének szinte dísztelen stílusával, lehetetlen nem érezni a költő fölényét, gúnyos hangját. Költé-
szetében feltámasztja és kiszélesíti az aesopusi nyelvet, amellyel egy-egy rejtett cél-
zásban a költői szöveg mélyén megbúvó politikai gondolataival tovább harcol az ön-
kényuralom ellen. A dekabristák emléke és szomorú sorsa sötét árnyékként nehe-
zedik lelkére. Amikor a főúri szalonokban nevüket sem merik ajkukra venni, a szü-
lők és testvérek gyászolni óvakodnak, Puskin közreadja megrázó költeményét a de-
kabrizmusról (Arion), és vigasztaló üzenettel fordul a bányákban senyvedőkhöz (Üze-
net Szibériába). Még abban a versében is, amelyet udvaronc költeménynek tarthatnánk (Barátainkhoz), és amelyben elismerő szavakkal emlékezik a cárról, tiltakozik a hi-
zelgés vádja ellen és a dekabristákért szól.

Puskin, noha *csak* költői műveiből élt, nem adta fel szellemi függetlenségét, megvetette a szolgálalkú, gyáva udvari nemességet. Míg a kor legtöbb nemesi köl-
tője azzal kérkedik, hogy nem pénzért ír, Puskin büszkén vallja Vjázemszkijnek:
„... én nem tartozom a XVIII. századi költőinkhez: magamnak írok, de pénzért nyom-
tatom ki és semmiképpen sem a szép nem mosolyáért.” Az akkori kezdetleges iro-
dalmi közéletben költői művei a 30-as években már évi 20 000 rubelt jövedelmez-
nek, ami nagyon tekintélyes összeg, hiszen mint fiatal külügyi tisztviselőnek évi
fizetése csak 700 rubel volt.

Anyagi és társadalmi helyzete azonban gyökeresen megváltozott házassága után.
Natalia Goncsarovna, a tizenhét éves moszkvai szépség a cári udvar figyelmét is
magára vonta. Miklós cár adott rá, hogy az udvari bálokon, multságokon maga
előtt lássa birodalma legszebb hölgyeit. A férjnek azonban nem volt udvari rangja,
így felesége sem jelenhetett meg a udvarnál. Ezért Miklós 1834-ben a 35 éves Pus-
kinnak, az ország első költőjének kamarás-apródi címet ajándékozott, amivel álta-

lában 20–22 éves pályainduló fiatal nemeselek udvari szolgálata kezdődött. Puskin e „kitüntetés” sértőnek és megalázónak érezte, s csak felesége miatt nem utasította vissza. Az udvari fogadásokon mérhetetlenül magányosnak érezte magát, amikor csak tehette, távol maradt, s noha feleségét féltette a nagyvilági légkörtől, gyakran meg-
esett, hogy nem kísérte el. Nehéz volt elviselnie, hogy ebben a társaságban csak a kamarás apródot látták benne, akinek egyetlen szerepe a feleség-kíséretetés. Az udvari nemesség körében alig volt, akivel szót válthatott volna, barátai, a haladó orosz nemeselek viszont nem értékék viselkedését, pálfordulással vádolták. Puskin az udvari díszruhát megszégyenítőnek érezte. Feleségének 1834-ben gúnyos levélben számol be egy ceremóniáról, ahol a nagyhercegnőnek mutatták be: „Abban a kellemes lelki hangulatban kocsiztam öfelségéhez, amelyben látni szoktál, amikor magamra öltöm nagyszerű egyenruhámat.”

A sok udvari ünnepség elvonja munkájától, alig marad ideje, hogy dolgozzék. A nagyvilági élet rengeteg pénzt emészt fel, s a költőnek csak egyetlen anyagi forrása van: a tolla. Az ihlet pedig nem kedveli a hajszolt napokat, enyhet és csendességet kíván. A kortársak egyre biztosabban kialakuló realista ábrázolásmódját nem értik. Az *Anyegin* hetedik fejezetét Bulgarin, a költő egyik legravaszabb ellensége „teljes csődnek” nevezi. Puskin oly messze előtte jár a kor esztétikai ízlésének, hogy Bulgarin rosszindulatú itéletét a barátok is elfogadják. Szofia Karamzina, a költő és történetíró leánya 1836. augusztus 5-én így ír testvérének Párizsba: „Megjelent a Szovremenyik második száma, de úgy hírlik, hogy tartalma szürke, Puskinról egy sor sem jelent meg benne (Bulgarin szörnyűségesen és igazságosan „pályája delén kihavadt csillagnak” ócsárolja). Rettenetes egyetérteni azzal, hogy egy Bulgarin mérget köpökdve Puskinra nem tudja rosszabbal megsebezni, mint az igazsággal.”

Puskin így az évek folyamán egyre jobban elmagányosodik. A cár és Benken-
dorf írói szárnyát szegi. Minden sor leírásánál latolgatnia kellett, nem sérti-e a fel-
séges cenzort, átjutnak-e gondolatai a sűrűre szőtt szitán. A cári cenzúra az államinál is terhesebb volt. A cár hosszú hónapokig ült a költő kéziratán, ha nem ért rá, az irodalom kérdéseiben analfabéta Benken-
dorfot bízta meg az ellenőrzéssel, a jóváha-
gyott művek nyomtatási engedélyét évekig elodázta. Puskin keserűen írja Benken-
dorfnak: „... senkit az orosz írók közül sem vertek nálam jobban béklyóba.”

Növekvő családja eltartása egyre súlyosabb gondként nehezedik vállára. Natalja négy szép gyermekkel ajándékozza meg, 1834-ben hozzáköltözik két sógornője is, Jekatyerina és Alexandra Goncsarova. Nyomasztó anyagi gondjai és Nagy Péter korát felölelő történelmi tanulmányai miatt 1831-ben a cártól udvari történelmi kineve-
zését kéri. Ez évi 5000 rubel jövedelmet jelent. A család eltartása viszont évi 25 000 rubelt emészt föl. Puskin uzsorások karmai közé kerül, végül is a szellemi uzso-
ráshoz, a cárhoz kénytelen folyamodni, hogy a teljes anyagi összeomlástól megmen-
küljön. 1834-ben Pugacsovról írott történelmi tanulmánya kiadására a fizetése ter-
hére 20 000 rubel előleget kér az államkincstártól. A cár szívesen nyújt kölcsönt a költőnek, tudja, hogy így még jobban kézben tarthatja. A költő maga is érzi, hogy függetlensége veszélybe került... „Most úgy néznek rám – írja feleségének –, mint valami szolgára, akivel úgy bánhatnak, ahogy akarnak. A kegyvesztettséget könnyebb elviselni, mint a megvetést.”

A Puskinok és a néger Hannibálok vagyona a szülők kezén már jelentéktelenre zsugorodott, hatalmas jelzálog-hitel terhelte, a jobbágyok fokozott kifosztása elle-
ne az alig jövedelmezett valamit. A költő – házassága után – kézbe veszi a távoli nyizsnij-novgorodi kormányzóságban levő két falu ügyeinek rendezését, de maga sem ért a gazdálkodáshoz; az ispánok meglopják, a kifosztott parasztok írásban és szóban nyomorúságos helyzetükről panaszkodnak és védelmet kérnek. Könnyelmű öccse adósságait is vele akarják fizettetni, nővére férje a megígért évi járadékot sür-
geti. Felesége rokonsága is tőle vár anyagi és erkölcsi segítséget, neki kellene a cárt rábírnia, hogy vegye meg azt a hatalmas Katalin bronz-szobrot, amelyet a Goncsar-
rov-ösök a kenderfeldolgozó manufaktúra felvirágzásának mámorában Poroszországban öntettek, s amelyen most elszegényedve akár a nyers bronz áráért is túladnának.

Míg a húszas évek levelezésében irodalmi és politikai kérdések vannak túlsúlyban, az utolsó hat évben a szellemölő anyagi gondokról számolnak be a költő levelei.

Feleségéből hiányzott minden gyakorlati érzék. Önfelédten belevetette magát a fővárosi élet kavargásába, minden estélyen, mulatságon megjelent, eszeveszetten költekezett, tudomást sem akart venni a család vészes anyagi helyzetéről. Életmódjáról egy rokon 1834 elején így ír: „Feleségének nagy meglegedésére Alekszandr kamarás-apród lett. Natalja megjelenése az udvarnál... nagy siker volt. Minden bálban ott látni. Mindenki róla beszél. Bobrinszkájánál a bálban a cár négyest táncolt vele, vacsora alatt melléje ült... Natalja mindig gyönyörű és elegáns; mindezt ünneplik. Az estélyekről négy-öt órákor tér haza, este nyolckor ebédel. Az asztaltól felkelve átöltözködik és újra elindul.” Szellemi társ Natalia nem tudott lenni, ha a költő verseit olvasta neki, szórakozottan másfelé merengett. A társasági pletyka azt is suttogni kezdte, hogy a cár nemcsak udvariasságból érdeklődik a szép Natalja iránt. Talán emiatt volt kíváncsi Puskinnak feleségéhez írott leveleire is. „Az a gondolat, hogy valaki kihallgat bennünket – írja a költő 1834. június 3-án Nataliának – dühbe hoz à la lettre. Politikai szabadság nélkül élni még jól lehet, családi sértettség nélkül lehetetlen. A kényszermunka is talán jobb ennél.” E haragos kifakadása nyilvánvalóan annak szól, aki családi élete intim világába akar behatolni.

1836-ban megjelent a színen George d’Anthes, francia emigráns, sima modorú, kellemesen társalgó szőke fiatalember, aki a cárné közbenjárására mindjárt, anélkül hogy oroszul egyetlen épkézláb mondatot tudott volna fogalmazni, a cári gárda hadnagya lett. A főnemesei szalonok a cári kegyre rendre megnyíltak előtte, a nők körülrajzolták, a németalföldi követ, Heeckeren szárnyai alá vette, és hamarosan fiává fogadta. (A társalgási pletyka tudni vélte, hogy a követnek törvénytelen sarja, ezért egyengeti olyan állhatatosan karrierjét.) Neki is feltűnt Natalja szépsége, nyomába szegődött és hevesen ostromolni kezdte. A fiatalasszony hiúságának tetszett a sziporkázó francia hódolása, s hamarosan az egész társaság izgalommal figyelte a veszedelmes játék alakulását. Szofja Karamzina egyik levelében így számol be öccsének a cárné névnapján (1836. július 1.) rendezett ünnepségről, amelyről Puskin távolmaradt: „D’Anthes karjain jöttem be, nagyon szórakoztatott tréfáival, vidámságával, sőt szenvedélyes érzelmeinek komikus lobbanásával (mindig a gyönyörű Nataljára célozva)...” D’Anthes mindenütt megjelent, ahol a költő felesége is bejáratos volt, mindenki szemeláttára udvarolt neki, kezdetben Puskin házába is ellátogatott, kilovagolt az asszonnyal és a másik nővérrrel, Jekatyerinával. Az öreg Heeckeren, mint valami vén kerítő, állandóan fia lángoló szerelméről suttogott Nataliának, és rá szerette volna birmi, hagyja el férjét és utazzék fiával külföldre. Natalia azonban még idejében észbe kapott és 1836 októberében határozottan visszautasította d’Anthes toladó szerelmét.

Puskin szenvedélyesen szerette Natalját, büszke volt szépségére, hódításaiban ártatlan játékot látott, de ugyanakkor óvta is a nagyvilág sok veszedelmétől, romlottságától. D’Anthes szenvedélyes udvarlása és az asszony könnyelmű kacérkodása, a társaság szenzációéhes figyelve nyugtalanította, sértette.

1836. szeptember 17-én Carszkoje Szeloban Szofia Karamzina névnapjára nagy társaság gyülekezett egybe. A megjelentek közül Szofia felsorolja öccsének írott levelében Puskinékat, Zsukovszkijjt, fivéreit, d’Anthes. „Valamennyien jókedvűek voltak, egyedül Puskin maradt egész idő alatt bánatos, elgondolkodó, gondterhelt. Szomorúsága engem is nyomasztott. Ide-oda járó, vad, tünődő tekintete riasztó figyelemmel d’Anthesről feleségére siklott, a hadnagy Jekatyerina Goncsarova mellett állva állandóan tréfálgozott, és távolról szenvedélyes pillantásokat vetett Nataljára, a végén a mazurkát mégis vele táncolta. Szánalmas volt az ajtóban álló Puskin hallgatag, sápadt, fenyegető arcára tekinteni.”

A botrány akkor robbant ki, amikor 1836. november 4-én a városi posta névtelen levelet hozott Puskinnak: „A Felszarvazottak Fényes Rendjének első osztályú lovagjai, parancsnokai nagygyűlésükön a Rend nagytiszteletű nagymesterének, A. L. Nariskin öngyméltóságának elnöklete alatt egybegyűlve Alekszander Puskin urat

egyhangúlag megválasztotta a Falszarvazottak Rendje nagymesterének helyettesévé és a Rend történetírójává.”

Ugyanilyen szövegű levelet kettős borítékban Puskin közeli ismerősei is kaptak. A belső borítékon a címzés Puskinnak szólt. Ketten mit sem sejtve el is juttatták a költőhöz, akinek joggal azt kellett gondolnia, hogy a mocskolódó levélről egész Pétervár tud.

A levél egyértelműen a cárnak Natalia iránt tanúsított érdeklődésére is céloz, hiszen mindenki tudta, hogy Nariskin felesége I. Sándor szeretője volt, és hogy Nariskin ezt anyagilag is kamatoztatta: 300 000 rubelt kapott a cártól kárpótlásul. A célzást Puskin megértette. Két napra rá, november 6-án olyan javaslattal fordult Kankrin pénzügyminiszterhez, hogy azonnal visszafizeti 45 000 rubel államadósságát. Készpénze nem lévén, a kincstárnak Kisztyenevo falut ajánlotta fel 220 jobbágyával.

Hogy ki írta a francia nyelvű névtelen levelet, pontosan a mai napig sem lehetett kideríteni. Maga Puskin haláláig meg volt győződve, hogy Heeckeren báró műve. Ilyen véleményen voltak mások is. A. Karamzin, testvérének így számolt be az eseményről: „Az öreg Heeckeren bizonygatta madame Puskinnak, hogy d’Anthes belepusztul az iránta érzett szerelembé és arra kérte, mentse meg fiát, majd bosszúval fenyegetőzött; két nappal később megjelentek ezek a névtelen levelek... Ezután következett madame Puskin vallomása a férjének.” Ha Heeckeren nem is személyesen írta a leveleket, az kétségtelen, hogy keze benne volt az ocsmány intrikában, ismerte a költő féltékeny, lobbanékony természetét és a visszautasítás miatt Natalián akart elsősorban bosszút állni. Puskin azonban, miután meghallgatta felesége vallomását, amelyben feltárultak előtte d’Anthesnek és Heeckerennek aljas üzelmei, védelmébe vette az asszonyt és az ok megjelölése nélkül még a délelőtt folyamán párbajra hívta ki a francia gárdahadnagyot.

Ez a nap azonban más meglepetést is tartogatott a költő számára. A szolgálatban lévő d’Anthes, aki ekkor állítólag még nem tudott a kihívásról, levélben megkéri a fiatalabb sógornő, Jekatyerina kezét. Puskin a csodálkozástól még jóformán fel sem ocsúdott, amikor Heeckeren személyesen megjelenik nála és kéri, hogy a párbajt halasszák el huszonnégy órával, míg d’Anthes a szolgálatból visszatér. Puskin hajthatatlan marad, de amikor a követ másnap reggel újra visszatért és könnyes szemmel a párbaj elhalasztását kérte, Puskin két hét haladékot adott.

A váratlan leánykérés híre villámgyorsan elterjedt a fővárosban. Mindenki erről beszélt, az emberek izgatottan latolgatták, mi indította a szerencsevadász d’Anthes, hogy feleségül kérje a vagyontalan, külsőleg csúnya és már nem is fiatal Jekatyerina Gonszarovát. A kérdés a cárnét is nyugtalanította: „Úgy szeretnék magától részleteket megtudni d’Anthes képtelen házasságáról, vajon nem a névtelen levél az oka? Mi ez? Nagylelkűség vagy áldozat?” – fordul egyik udvarhölgyéhez, E. F. Tisenhausenhez. Később olyan magyarázat is felmerült, hogy d’Anthes a leánykéréssel le akarta csilapítani Puskin fenyegető féltékenységét, hogy mint rokon továbbra is Natalja közelében maradhasson. Nagyon valószínű, hogy Heeckeren azért is meg akarta akadályozni a párbajt, mert féltette fogadott fia karrierjét. Nemes ember ugyan köteles volt sértett becsületét párbajban megvédeni, de ugyanakkor a cár törvényei büntették a párbajt.

A házasság magának a cárnak is szívügye volt. D’Anthes kívánságára hozzájárult, hogy a pravoszláv szertartás után katolikus templomban is megesküdjének, hogy az utódok katolikus vallásúak legyenek. D’Anthes megtarthatta francia állampolgárságát, sőt Nataljának házassági ajándékkra 10 000 rubelt is küldött. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a cár azért sürgette teljes eréllyel ezt a házasságot, hogy legfőbb vetélytársától megszabaduljon. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a nyilvános botránytól félt, amelybe az ő neve is belekeveredhet.

Puskin novemberben a helyzet teljes ismeretében, családjára való tekintettel, Zsukovszkij állhatatos kérésére visszavonta a kihívást, huszonharmadikán pedig, amikor az Anyicskov palotába rendelték, megígérte a cárnak, hogy „semmiféle ürüggyel sem fog többé verekedni.”

Puskin sem a hivatalos eljegyzés után, sem az esküvő után (1837. január 9.) nem fogadta d'Anthes, sehová el nem ment, ahová a fiatal pár is hivatalos volt. Ha mégis elkerülhetetlen volt a találkozás, Puskin nem vett újdonsült sógoráról tudomást. A nagyvilági társaság nem helyeselte Puskin viselkedését, nem értette a lelkében dúló indulatokat. „Puskin továbbra is otrombán és fonákul viselkedik – írja Szofia Karamzina –, arckifejezése, mint a tigrisé, mindig a fogát csikorgatja, ha erről a házasságról szó esik.” Nataljáról pedig azt írja, hogy férje társaságában nem is köszönti, szemét se veti d'Anthesre, ha azonban Puskin nincs jelen, d'Anthes melléje ül, sóvár pillantásokkal igézi, s ügyet sem vet menyasszonyára, aki mellette a féltékenységtől sápadozik.

A költő lelkét a bosszú emészti és élteti. Érzi, hogy egyedül áll szemben a „nagyvilági csöcselékkal” és d'Anthes személyében véglegesen le akar vele számolni. Egyre idegenebb és magányosabb lesz hazája fővárosában, barátai sem érzik meg, mennyire észíti büszke, sebzett szívét a sokéves megaláztatás, a személyes és a társadalmi sérelem.

A végzetes és visszavonhatatlan lépésre akkor határozta el magát, amikor kárörvendő névtelen levelek arról értesítik, hogy d'Anthes családi megbeszélés ürügyével találkat kért Nataljától. Ekkor küldi el a már régen megfogalmazott, de barátai kérésére visszatartott levelet Heeckeren bárónak. Szavai úgy szürnek, akár a tör: „... mint valamilyen erkölcssten vénasszony, minden sarokban a feleségemhez somfordált, hogy törvénytelen vagy úgynevezett fia szerelméről hízelegjen, és amikor ez szifilisz miatt otthon gyógyította magát, ön azt erősítette, hogy iránta táplált szerelmétől haldoklik... , undorító lépése után nem engedhetem meg fiának, hogy beszéljen velem, még kevésbé, hogy kerülgesse és kaszárnya-szellemességekkel szórákoztassa, hogy az odaadó, szerető mártírt játssza, amikor pedig csak semmirekellő himpellér.”

Amikor e levelet Szollogubnak felolvasta, „ajka remegett, szeme vérbeborult. Olyan félelmetes volt, hogy akkor megértettem, hogy valóban afrikai származású” – írja ez visszaemlékezéseiben.

Az események ezután már tragikus gyorsasággal rohannak a végkifejlet felé. Puskin a levelet január 26-án küldte el. D'Anthes d'Archiak francia katonai attasé útján párbajra hívta ki Puskin. A harc életre-halálra ment. A párbaj másnap délután öt óra tájban a főváros határában, a Fekete pataknál folyt le. Az ellenfelek húsz lépés távolságra töltött pisztollyal álltak fel egymással szemben. Joguk volt még öt lépést előre lépni. Puskin élt ezzel a lehetőséggel, közben d'Anthes nyugodtan célzott, elstűtötte pisztolyát s a költő a hóba rogyott. A segédek hozzárohantak, Puskin a fájdalomtól összeszorított ajakkal ellenfeléhez fordult: „Várjon, még van erőm a lövésre!” D'Anthes visszaállt a helyére, a költő bal karjára támaszkodva célzott. A lövésre ellenfele felbukott, de ahogy hamarosan kitért, csak könnyebben sérült meg a karján. Az erősen vérző Puskin ellenfele kocsiján szállították haza a már sötét utcákon át. Dolgozószobájában a diványra fektették, segédje azonnal orvosért rohant. Egymás után érkeztek a legnevesebb pétervári orvosok, köztük Arendt is, a cár udvari orvosa, Puskin barátai, Zsukovszkij, Vjazemszkij, A. Turgenyev, Vjelgorszkij, akik felváltva az utolsó percig mellette maradtak. Arendt első vizsgálatra megállapította, hogy Puskin sebesülése halálos, a golyó a hasába fúródott, belső vérzés és hasnyálmirigygyulladás állott be. Puskin kérdésére kijelentette: „Ha így áll a dolog, meg kell mondanom, hogy sebesülése nagyon veszélyes, felgyógyulásához úgyszólván nincs reményem.” A költő majdnem két napon keresztül rettenetes fájdalomokkal küszködött, de hogy a szomszéd szobákban aggódó családját kímélje, hősieen uralkodott magán.

Az utolsó órák eseményeinek hatalmas irodalma van. Aki a költő ágyánál állt, a későbbi években mind beszámolt Puskin utolsó két napjáról. Zsukovszkijtól tudjuk, hogy a cár vigasztaló írást küldött neki Arendttel, megígérte, hogy gondoskodni fog családjáról és azt kívánta, hogy keresztény módjára vegye fel az utolsó szentségeket. Danzasz, a párbajsegédje leírja, hogyan búcsúzott el feleségétől, gyermekeitől, barátaitól, könyveitől.

A párbaj hire villámgyorsan terjedt szét a városban és óriási döbbenetet váltott

ki a nép körében. Egész nap ezer és ezer ember hullámozott a keskeny Mojka-parton, a ház udvara feketéllett a tömegtől. Mindenki hallani, tudni akarta, van-e remény, életben marad-e Oroszország legnagyobb költője.

A halott költőt a család Pétervárral legfényesebb templomában, az Izsák-székes-egyházban akarta felravatalozni (ez olvasható az özvegy gyászjelentésében is), de a cár, aki még élénken emlékezett a december 14-i eseményekre, félt a tömegben egyre hangosabban feltörő elégedetlenségtől, a bosszúra tüzelő felszólításoktól, s a gyászszertartásra egy közeli kis templomot jelölt ki, mert a hozzá vezető utakat könnyen le lehetett zárni. Ennek ellenére is tizezrek zarándokoltak Puskin kihült testéhez. Karamzin lánya is köztük volt. „Megható volt látni a tömeget – írja –, amely utolsó tiszteletét akarta teste előtt leróni.” Egy ismeretlen ember Rosszethez fordulva ezt mondta: „Látja, Puskin tévedett, amikor azt hitte, hogy elvesztette népszerűségét; nem ott kereste, ahol a szívek válaszoltak neki.”

A gyászmisén a családon kívül külföldi diplomaták és civil csendőrök álltak a koporsó körül. A halott Puskin után éjszaka titokban elindították a néger ősök birtoka felé, Svjatoszorszkba, s a költő kívánsága szerint a kolostor kertjében, fél évvel korábban elhalt édesanyja mellé temették. Pétervárról öreg, hűséges szolgája, barátja A. Turgenyev és egy csendőr kísérte utolsó útjára.

Sírja körül jobbagyai és a környék parasztjai sírtak.

Az utókort ma is nyugtalanítja a kérdés: hogyan lehetett volna megállítani a végzetet, milyen fokon bűnös a cár és a pétervári nagyvilági társaság Puskin korai halálában?

Az kétségtelen, hogy Miklós cár nem kedvelte Puskin, de nem számolhatott le vele olyan gatlástalanul, ahogy bátyja tette a még induló költővel. Puskin Miklós uralkodása alatt Oroszország legnagyobb költőjévé nőtt fel, neve nemcsak hazájában kapcsolódott egybe a költői nagysággal, a társadalmi haladással, a szellemi mozgással, hanem Nyugaton is ismertté vált. A szuronyok cárhoja tartott a toll fejedelmétől. A cár egyoldalú katonai neveltetése és érdeklődése következtében alig értette ugyan az irodalom jelentőségét, mégis tudta, hogy Puskin neve az övével együtt kerül a történelembe. Ezért óvatos volt és nem lépett fel nyíltan a költő ellen. Mint ravasz taktikus a társasági intrikákban óvatosan a háttérben maradt, de mindenről tájékozódott, Puskinnak meg különösen minden lépését figyeltette. A költő haláláról bátyjának, Konstantin nagyhercegnek így számol be: „Már régóta várható volt, hogy kínos helyzetük párbajjal végződik.” Megállíthatta volna az események folyását, de nem tette. Közvetlen környezete is a költő ellen hangolta. Benkendorf, aki egyébként hivatalát hanyagul látta el, Puskinnal kapcsolatban állandóan résen volt és rosszindulattal informálta urát. Az udvari nemesség, amelynek becstelen felemelkedését a költő a *Családfám* című versben olyan leplezetlenül mutatja be, esküdt ellensége volt a költőnek, és amikor Puskin maga is az udvari élet peremére sodródott, csak az udvari hierarchia legalsó fokán megrekedt kamarás-apródot akarta benne látni. Ez a nemesség nemcsak származásában, hanem szellemi műveltségében is idegen test volt Oroszország életében, oroszul csak annyit tudott, amennyi a cselédek irányítására kellett. A cári udvar nyelve a francia volt, az orosz szellemi élet rohamos fejlődését ez a nemesi réteg észre sem vette. Puskinban is csak műkedvelő verselőt látott, aki epigrammaival felbőszítette. A kibontakozó tragédia során és még a párbaj után is d'Anthes pártján állott. Amikor a költő halálos sebével már a halállal vívódott, a cárné Benkendorffal folytatott beszélgetés után ezt jegyzi rossz németiséggel naplójába: „... Benkendorf conversation granz für Danteze der sich wie ein gracieux Chevalie benommen. Pouchkine wie ein grober Kerl.” Az egész nemzetet megrázó tragédia után is az udvar szemében d'Anthes nemes lovag, Puskin pedig durva paraszt maradt. Az udvarnak ilyen gondolkodását a haladó orosz közvélemény is ismerte. Ezért kiált bosszút Lermontov az „elfajzott, korcs kevélyek, vétkökről hírneves atyák utódai” fejére:

Mert nem mosthatja le a költő tiszta vérét
pokol fekete véretek!

A mai magyar festészet irányzatai*

A jelen művészet problematikáját vizsgálni izgalmas feladata a magyar művészet-tudománynak, olyan, amely csak komplex módszerekkel oldható meg. Nem segít kizárólag a történeti metodika, legalább annyira számolni kell a kritika és az esztétika módszertani lehetőségeivel. És megfordítva, a pusztán kritikai vagy esztétikai megközelítés sem vezethet ahhoz a végső eredményhez, hogy általános érvényű megállapításokat vonhassunk le a magyar művészet jelenére vonatkozóan. Hogy ez mennyire igaz, néhány olyan megoldásra váró kérdés is bizonyítja, amelyeket jelen tanulmányunkban is felvetni kívánunk, s melyek összetettségüknél fogva megkövetelik a komplex módszertani vizsgálatot. Így például megoldandó a magyar művészet gyökereinek problémája, tehát az, hogy milyen hagyományok éltetik jelenünk alakulását és a különböző hagyományok milyen értékűek a kibontakozás szempontjából. Továbbá meg kell vizsgálni, mennyiben érvényesülnek a magyar művészetben az európai alakulás általános esztétikai sajátosságai és ezzel feleletet adni arra is, hogy a magyar művészet napjainkban milyen mértékben részese az egyetemesnek, mennyiben és miben hordoz speciális vonásokat. Milyen irányzatai alakultak ki művészetünknek és mennyire váltak ezek iskolává stb.

Olyan kérdések ezek, melyeknek megválaszolását programként kell kitűznie a magyar művészet-tudománynak és ha a jelen legkisebb részletproblémájához akarunk is hozzászólni, ennek perspektívájában kell anyagunkat vizsgálni.

E tanulmány nem foglalkozik a kortárs magyar képzőművészet minden ágával, csupán a festészet néhány sajátosságát kívánja felvetni, és e téren sem vállalkozik a teljességre, hanem csak a legáltalánosabb vonások összegezésére. Kiindulásunk az egyetemes irányzatok jelentkezésének megvizsgálása, hogy ezen keresztül meghatározhatjuk ezek hazai átalakulásának jegyeit.

Elsőként említjük a XX. század magyar festészetének talán legfolyamatosabban egyszisztáló irányzatát, a posztimpreszionizmust. Kiváló mesterek alakították sajátos hazai vonásait. Elsősorban a Gresham asztal tagjaira gondolunk, Bernáth Aurél, Szőnyi István, Berény Róbert, Egry József művészetére. A magyar posztimpreszionizmus éppen azért nem zárható be abba az esztétikai kategóriába, ahogyan az európai irodalom megfogalmazza és meghatározza ezt az irányzatot, hanem olyan jegyeket hordoz, amelyek az itthoni fejlődés eredményeként alakultak. Lényeges ilyen tulajdonsága, hogy a naturát szinte az impresszionizmus értelmében vállalja, művészetének kiindulása a látvány maga. Ez abból a hagyományból adódik, amelyet az irányzat mindvégig vállalt: a nagybányai iskola, amit Ferenczy Károly piktúrája határozott meg. Ez a hagyománya máig is sajátos vonása, hogy a látvány vállalása után, abból indulva, erősen színekre épített kompozícióval távolodik el a naturától.

Az irányzat jelentős szerepet töltött be a két világháború között. Azzal, hogy programjához más irányzatok is csatlakozni tudtak – elsősorban az expresszionisták –, tömörítette a művészet erőit az akadémikusok, műcsarnokiak retrograd törekvé-

* *Képzőművészetünk megoldatlan elvi-esztétikai problémáinak nyilvános megvitatása sürgető feladat. Elsősorban talán a szakfolyóiratoké, de mindazoké is, amelyek a képzőművészetért felelősséget éreznek. David Katalin írásához vagy tárgyához kapcsolódó hozzászólásoknak, cikkeknek helyet biztosítunk. (A szerk.)*

seivel szemben. A harmincas évektől művészképzésünknek is megszakítatlanul résztvevője, s ezért maradt a legutóbbi évekig a magyar piktúra legnépesebb irányzata. Szinte minden művésztünk fejlődésének egyik alkotói periódusát ez határozta meg.

Képviselői az elmúlt évekhez viszonyítva számszerűen csökkentek. Hívei közül sokan indultak más irányba. Ennek okát vizsgálva úgy véljük, hogy az új feladatok előtt álló magyar festészet részére már nem ad elegendő segítséget ez a dolgok tárgyas szépségét és a látvány hangulatát kereső irányzat. Ma már elsősorban tanítási módszer, mert olyan szinkultúrára nevel, amellyel minden indulónak rendelkeznie kell. Ne gondolja azonban senki, hogy ezzel az akadémizmus szerepére kárhozzatjuk, mert az akadémizmus történeti tévedése nem abban nyilvánult meg, hogy mesterségükre tanította az induló generációt, hanem hogy tagadott minden eltérést ettől a tanítástól.

Amikor a magyar posztimpresszionizmust, mint tanítási módszert emeljük ki, ugyanakkor nem tagadjuk, hogy ma is élő irányzata a magyar piktúrának, és nem állítjuk, hogy nem tartozik annak jelenébe. Odatartozik, ma is varázsa van, ma is meghatározni tud egyéni utakat, szemléleteket. Amit mi mondunk, s amit az anyag bizonyít, csupán annyi, hogy uralkodó szerepét veszítette el. Ennek sem az az oka, hogy talán időszerűtlen lett. Túl egysíkú, vulgáris vélemény ilyent állítani. Oka általában erősebb törvényszerűsége alapszik: a festészet alakulásának ma világviszonylatban olyan pillanatát éljük, amely az irányzatok sokaságát és harcát, sokszor szinte összebékíthetetlennek tűnő ellentétét kívánja meg. Ez a jelenség sajátja a modern művészet alakulásának és szabadjon a történészek ezzel kapcsolatban megjegyezni annyit, hogy a modern művészetért nem az harcol, aki mindig a legújabb mellé áll, hanem aki jelenünk fejlődésének ezt a sajátját megérti és tudomásul veszi. És még valamit tudunk. Amit ma úgy fogalmazunk, hogy az „irányzatok sokasága”, azt egyszer a történelem távlatából egy új művészet kialakulási folyamatának fogják látni.

Nagy felelősséget kíván ilyen helyzetben itélni és elítélni bármit. Mert a kortárs jogán hányszor elfelejtjük a nagy történelmi igazságot: egy új világkép, amelynek ma még csak a kezdetét éljük, nem születik máról holnapra, hanem élet-halál harcot kell vívnia a régivel. Ennek a múlttal folytatott kulturális harcnak minden jelenségét látjuk már majd száz éve, de vegyük tudomásul, hogy aki ezt a harcot előbb kezdte, nem kevésbé tisztelhető ma, amikor már bőven akad eszközünk a régi elleni küzdelemhez. Tehát az az irányzat, mely az újat valaha is segítette életre kelteni, beletartozik a modern művészet történetébe.

A magyar posztimpresszionizmusnak egyik utolsó nagy küzdelme volt az a szerep, amit az 1950-es évek fejlődésében vállalt. Ekkor lépett a naturalizmus és az akadémizmus nagy térhódítási vággyal újra porondra. A posztimpresszionizmus volt az az irányzat, mely legeredményesebben vállalhatta ellenük a harcot, mert alkotóelvei olyanok, amelyekkel leszerelhető volt demagógiájuk: a realizmus elvének kisajátítására irányuló törekvésük. A posztimpresszionizmus azonban ekkor elkövette azt a hibát, hogy nem igyekezett maga mellé állítani minden használható progresszív erőt. Ez volt egyike oka, hogy azokban az években annyira leszűkült festészetünk és nem érvényesülhetett benne az irányzatok sokaságát követelő modern esztétikai törvényszerűség, ami pedig festészetünk új társadalmi feladatainak megoldását nehezítette.

A posztimpresszionizmusnak legközelebbi rokona az az irányzat, mely szinte kizárólag a színekkel való fogalmazás felé tolódik el. Nevezzük irányzatunkat magyar kolorizmusnak, melynek nyugati megfelelője, legközelebbi rokona a fauves-ok mozgalma volt. Míg azonban azoknál formailag határozott a szakítás az impresszionizmus színvilágával és a paletta tiszta színei egymásmellettségének szépségét keresik, addig a rokon magyar festők az impresszionizmus festőiségéből elindulva és nem annak ellentmondva jutnak el a színnel komponáláshoz. Ezért aztán képeik szerkezetileg határozatlanabbak, a formák bontottabbak, a tárgyiasságnak szinte egyedüli hordozója a szín.

Ezt a színreépítettséget már a posztimpresszionizmusnál felvetettük, de a kettő

különbözik. Ez nem a látvány festése, még akkor sem, ha a kész mű eljut a látványig. A szín itt uralkodóbb jellegű, központja a formálásnak. Elveiben ezért rokonítottuk a fauves-okhoz, mert problémavállalásuk közös. Módszerét tekintve kapcsolódik a posztimpreszionizmushoz, és hagyománya ugyanakkor az École de Paris festészeté. E két tradícióból elindulva alakítja saját új színvilágát. Így ad sajátos lírai stílust Bartha László vagy Szentiványi Lajos munkássága.

Míg a posztimpreszionizmussal kapcsolatban az egész modern festészet sajátágaként az irányzatok sokszerűségét és harcát említettük, itt is egy általános specifikum megfogalmazására van lehetőségünk. A különböző modern irányzatokat általában jellemzi, hogy a formának egy alkotóelemét állítják középpontba, ennek tökéletesítésén kísérleteznek. Így választja ki ez az irányzat a színt. Új alkalmazását, új értékeit, lehetőségeit dolgozza ki a szín tartalmat kifejező felhasználásának.

A posztimpreszionizmus és a kolorizmus mellett még két irányzat játszik jelentős szerepet a mai magyar festészet alakulásában: az egyik a konstruktív, a másik a dekoratív fogalmazás.

Az elsőt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ha az előbb tárgyalt irányzatok hazai megjelenését specializálni tudtuk, itt még határozottabban érezzük, hogy egészen más értelmezést kell adnunk ennek, mint amit az egyetemes művészettörténet konstruktivista irányzaton ért. Szinte csak belső használatra alkalmas a kifejezés, mert ha összevetjük a képeket az európai anyaggal, érthetetlennek tűnik az elnevezés. Tehát ezzel kapcsolatban két kérdést kell felvetnünk: mi ennek az iskolának sajátos formavilága és jogosan alkalmazzuk-e rá ezt az elnevezést?

A sajátágokon kezdve – mert ennek kell indokolnia az elnevezés helyességét –, a külföldi irányzattól eltérően itt a kiindulás maga a valóságban adott forma. Ennek ábrázolására vállalkozik a művész. A konstruktivizmus itt tehát nem önálló alkotói elv, hanem egyfajta eszköze a tárgyak leegyszerűsítésének. E tárgyak mögött érezzük a valós formát annak ellenére, hogy megjelenését elvontabb alakzatra sűrítette a művész. Ez az irányzat tulajdonképpen a szocialista realizmus egyik hazai iskolája: részben az 50-es évek naturalizmusának ellenhatásaként született, részben pedig annak a kísérlet-sorozatnak eredménye, melyet a monumentális feladatok elé állított magyar festészetnek kellett megoldania. Jelentőségét és a magyar piktúrában betöltött szerepét elsősorban ebben látjuk. – Mint említettük, a valóság ábrázolására törekszik ez az irányzat, kiindulását a valóság tárgyiassága adja. Azonban a monumentalitáshoz szükséges egyszerűsítés és az egész képtér megkomponálása már elvonatkoztatja a művet a natúrától, alárendeli a gondolatnak. Végső formájában szerkesztett, architektonikus kompozíció uralja a kész művet. Éppen ez a végső eredmény indokolja az irányzat elnevezését.

Ezt a törekvést azonban lényeges elválasztanunk attól a néhány idősebb mester munkásságától, akik a kubizmus térproblémájából kiindulva, a szocialista realizmus hazai jelentkezése előtt keresték a konstruktív formálás és komponálás lehetőségeit a figurális festészetben. Gondolunk pl. Kmetty János, Barcsay Jenő oeuvrejére. Az ő művészetük nagy értéke mind jelenünknek, mind az elmúlt évtizedek történetének és az említett irányzathoz a hagyomány erejével kapcsolódnak. Hatásuk azonban nemcsak ennél a törekvésnél mutatkozik meg, hanem általánosan jelentkezik a magyar festészet mai alakulásában.

Visszatérve a konstruktív irányzat problémáihoz, meg kell említenünk, hogy hagyomány-vállalásuk szinte az egész modern magyar művészet történetét felöleli: a Nyolcak, Uitz, Nemes Lampért, Derkovits, Dési Huber stb. munkássága mind kiindulási alapja ennek a törekvésnek, és talán éppen a hagyományok szélessége miatt változatos az irányzat egyes képviselőinek munkásságában. Nincs merev iskola jellege, a művész látásmódja feladatonként határozza meg az irányzat alakulását. Ebből következik az a sajátossága, hogy tartalmilag sok esetben az expresszionizmus belső világot tükröző felfokozottsága jelentkezik a művekben. Az expresszív és a konstruktív találkozása, a XX. század e két tartalmi-formai lehetőségének felhasználása valóban eszközt teremt az új mondanivaló kifejezéséhez.

A másik irányzat, amelyet a dekoratív formálás jellemez, első látásra úgy tűnik, mintha éppen ellentéte lenne az előzőnek. Annak plasztikus, a testek tériségét hangsúlyozó formáit itt sík, szőnyegszerű komponálás váltja fel. Koloritjában is más, tisztább, harsogóbb színekkel dolgozik, a színeknek is dekoratív értékét keresve. Mégis azt mondanunk, hogy mai piktúránkban az előbbihez hasonló feladatra vállalkozik: legalább olyan lehetőségekkel járul hozzá a monumentális művészet kialakításához, mint a konstruktív formálás. A monumentális feladatok bizonyos műfajainál – pl. mozaiknál, sgraffitónál – komoly eredményeket hozott és ugyanakkor mint táblakép is a modern architektúra dekoratív dísze.

Az említett négy stilisztikai irányzat nem kizárólagos a kortárs magyar festészetében, de a kiállításokon bemutatott anyag arra a megállapításra vezet, hogy ezek uralkodnak piktúránkban. E tanulmányunkban csak megemlíteni van módunk a fő irányzatokat és nem vállalkozhatunk e törekvéseken belül alakuló csoportosulások vizsgálatára. Ugyancsak nem említhetjük festészetünknek azokat a nagy egyéniségeit, akiknek munkássága nem kapcsolható a fentebbi irányzatokhoz. Ezek feldolgozása adóssága még a modern magyar művészettel foglalkozó kutatásnak.

*

Az irányzatoknak az elmúlt években történt kiszélesedésével kapcsolatosan sokan felvetik a kérdést, vajon előrelépést jelent-e ez a fajta differenciálódás vagy inkább a művészet válságba jutásának következménye? Amit ezzel kapcsolatosan megvizsgálni akarunk, mert véleményünk szerint az egész modern átalakulás lényeges problémáját érinti, az a „művészet válságának kérdése”, amelyről tudnunk kell, hogy nem pejorativ, kompromittáló jelzője a művészetnek, hanem a XX. századi kulturális kibontakozás egyik sajátsága. Nem kiüttlanság, és zsákutca, ahogyan sokan hibás módon értelmezik, hanem egy új kifejezési forma keresése. Ilyen értelemben igaz hazai festészetünkkel kapcsolatosan is a kérdés felvetése. Válság, mert szakítani kell régi ideálokkal, kialakult közizléssel, elavult szemlélettel. Válság, mert nem segítenek régen bevált akadémikus szabályok, nincsenek elfogadott iskolák, amelyek utat mutatnak a most indulónak. Új eszmények kifejezését keresni mindig megtorpanásokkal, a tévedések ezer lehetőségével jár együtt. De kitérni a feladat elől egyetlen olyan művésznek sincs lehetősége, aki saját korának alkotója kíván lenni. Válság, mert ellentétes irányzatok és törekvések váltják egymást, egyik a másikat tagadva. A tartalom megfogalmazása sokszor lehetetlennek látszik ebben a kavargásban és úgy tűnik, hogy nem marad más, csak az értékek tagadása, antitézise mindennek, amit szépnek ismert a történelem. És mégis joga egy művésznek sem a visszafordulásra, aki tudja, hogy új értékek születnek korunk társadalmában és ezt az újat a művészi kifejezésben, ábrázolásban is meg kell találni. Válság, mert sok az értelmetlen és eredményt nem hozó próbálkozás, az esztétikai normák megfontolatlan tagadása, s korunk mozgásából sokan csak a megsemmisítés aktusát élik át. Azonban nem mondhat le a kísérletezésről az a művész, aki tudja, hogy a megsemmisítés csak azokra az értéket vesztett dolgokra érvényes, amelyek az új felépítést gátolják.

Úgy kell értelmeznünk a jelen művészetének válságát, hogy az korunk társadalmi mozgásával szükségszerűen együttjár.

Ezt a válságot a magyar képzőművészeti élet elodázta. Igyekezett mesterségesen fenntartani egy régi formavilágot és ezt, mint kész megoldást alkalmazta a ma megfogalmazásához. A forma és a tartalom nem találkozhatott, el kellett jönnie az időnek, amikor a művész szembenéz korával. Így indult az az egészséges folyamat, mely a formai kísérletekhez vezetett és különböző irányzatokkal, törekvésekkel gazdagította jelenünket.

Ez tükröződik minden pozitívumával és negatívumával festészetünkben. Az a válság, amely nem értéket mér, hanem egy fejlődési szakaszra utal. Pozitívumai, hogy sokszínű, gazdag az anyag, festészetünk mutatja azokat az eredményeket, melyek századunk irányzatainak tanulságai. Ezzel együtt érvényesül a technikai érettség és mesterségbeli tökéletesség. Ezt az utóbbit talán említeni sem szabad, annyira termé-

szetes követelménye a művészetnek. Véleményünk szerint azonban nagyon is lényeges rámutatni erre külön is akkor, amikor az akadémiák kitaposott útjáról letér a művészet. Ilyenkor megvan a veszélye annak, hogy az új formai szabadság csupán eltakarni hivatott a szakmai felkészületlenséget és az akadémiai szabályok elvetése mögött az akadémiák által megkívánt mesterségbeli tudás hiánya rejtőzik. Ilyennel bőven szolgál a modern művészet története. Idézzük Rabonivszky Máriusznak, a kiváló esztétának szavait: „Szélhámosok szabadon garázdálkodhatnak a becsületes harcosok mellett.” Eredményeink azt bizonyítják, hogy művészeink tudására aggodalom nélkül lehet építeni egy új művészetet.

Az új keresése, mint mondtuk szükségszerűen együttjár tévedésekkel és hibákkal. Azt tapasztaljuk, hogy ezek szinte minden esetben tartalmi vonalon jelentkeznek. Részletes műelemzésre tanulmányunk keretei nem adnak lehetőséget, de sürgető feladat megkeresni a hibák természetét és okait. Tévedés az a gyakran hallott állítás, hogy az új irányzatok, az új utak keresése az oka annak, hogy a humánus mondani-való elszegényedett, a formák csak önmagukért élnek stb. Nincs erről szó. Az igazság ezzel szemben az, hogy az új művészetnek sajátos igényei vannak a tartalom irányában is. A formában nincsenek feltételei, a teljes szabadságot biztosítja, elveti az akadémikus szabályokra rögzíthető formulákat, ezzel szemben megköveteli azonban, hogy minden részelemnek, ritmusnak, vonalnak értelme és jelentése legyen. Ebben mutatkozik az új tartalmi követelmény. Nem akar dokumentálni, lemond az ábrázolás precizitásáról, egy konkrét történés rögzítéséről, helyette a minden dologban meglévő általános érvényű igazságot kívánja megfogalmazni. Azért keres új szimbólumokat, azért kísérletezik új kompozíciós lehetőségekkel, hogy a tartalom legmélyebb rétegét, a konkrét jelenség mögött lévő lényegét örökíthesse meg.

Művészeink nagy többsége előtt ez az alkotói feladat világosan áll, hiszen az új formák kényszerítik is a tartalom ilyen értelmű megközelítése felé. De mindez még sok problémát rejt magában, s a megoldás az elkövetkező idők feladata. És bizonyosak vagyunk abban, hogy a stílusgazdagodás, a formai kísérletek elősegítik a tartalom újfajta megfogalmazását.

KOVATS ÉVA rajza

Vallomás és búcsú

Éjszaka. Siklós vára.

A vár múzeumi oldalán, a második emeleten négy teremben 100 képem, 15 szobrom, 15 bronz érmém van kiállítva. Ebben az első személyű birtokos kifejezésben úgy hangzik ez, mintha a művész én volnék, s az én alkotásaim szerepelnének itt.

Pedig csak – milyen csak! – a magam részére összegyűjtött műtárgyak ezek. A csak: az én vagyok, a gyűjtő – az alkotóművészethez képest –, mert maguk az összegyűjtött műalkotások nem csak-ok – aki megtekinti, láthatja –, mind jellemző és igen jó alkotásai a XIX. és XX. század nagy magyar művészeinek.

A különbség, amennyi a teremtő géniusz és egy buzgó, lelkes gyűjtő közt van – majdnem egy világ. Amennyiben igazi műalkotást létrehozni, csupán igyekezettel, bármilyen szorgalmú legyen az, nem lehet. A legrejtélyesebb s legizgalmasabb pszichológiai, filozófiai és élettani problémák egyike: – hol van, miben és miként az elválasztó határ a művészetszeretet, a szorgalom – és a tehetség, a zsenialitás, a teremtő művészi képességek között.

Szőnyi azt írta egyszer: „Az igazi, vagyis az őszinte műélvezet egytájtja művészet. Az ilyen műélvező maga is művész!” Tegyük hozzá tárgyilagosan: „bizonyos fokig”. Még így is vigasztalás, hízeltő kijelentés és biztatás a további műpártolásra.

Ezt mondhatom magam is, mint aki idejében őszintén, és akkoriban keservesen felismertem, hogy érdemleges író-művész nem lehetek. Ezért ehelyett, pótlásaként annak, ami belül hiányzik – ellenállhatatlan ösztönzést éreztem a gyűjtésre: minél több szépséget, műalkotást magamba és magam körül. Élni ezek külső és belső sugárzásában. Minden döbbenetesen változó, mulékony értékű földi dolgok mellett – a szépek, a valódinak, a magasabbrendűnek ígézetében, a bizonyos fokú örökkévalóság felé törekedve.

Mint orvos viszont meghatottan átéreztem megtisztelő elkötelezettségét annak, hogy a hozzám forduló, tehát bennem bízó betegeim bajaiban, tanácsalanságaiban (mily nagy ösztönző erő a bizalom!) – mindig segíteni kell. Amit várnak tőlem, annak megfelelni kell. Minél teljesebben, mély lelkiismerettel, akár a magam érdekeivel szemben is, legyen az anyagi, kényelmi, egészségi, akár – orvos vagyok, állítanom kell – az életem árán is. Segíteni másokon minél többet, minél jobban, teljes odaadással.

Ennek a „végzetes” testi-lelki beállítottságnak (és ez minden igaz orvosnál így van), első s talán legfontosabb feltétele a becsületes szakmai felkészültség mellett: – az együttérzés minden beteggel. Ezt az együttérző-képességet igyekszünk gyakorolni, elmélyíteni magunkban. Amennyire az adottságok és körülmények engedik.

A műalkotások megértő értékelése s ezzel járóan az élvezete, amellyel sugárzásuk hatalmába kerülhetünk, szintén legnagyobb részt attól függ, hogy mennyire tudunk behelyezkedni abba a lelki és idegállapotba, szellemi irányba, amely a művészt eltölti és vezeti alkotása közben. Nekem emellett segítségemre volt a művészlelkű és szellemű szüleim öröksége is. A művészetek s a művészek mindenekfelett való tisztelete és szeretete.

Ez a kettő fonódott össze egész életemben: a művészetek szeretetének és a segíetésnek küldetészerű mámora. Ezzel az érzésvilággal éltem le hét évtizedet. Ebből következik, hogy pénzben, duskáló pozícióban sohasem lehettem, s nagyobbajtja jövedelmem sem volt soha.

Hogy mégis megközelíthessem ideáljaimat, igényeimet – néhány módom volt erre. Először: a könnyebbfajta szórakozásoktól elvonva magamat, a hazugul elnevezett „életművészettől” elspórolt időt, energiát, anyagiakat az igazi művészetek felé for-

DR. TOMPA KÁLMÁN

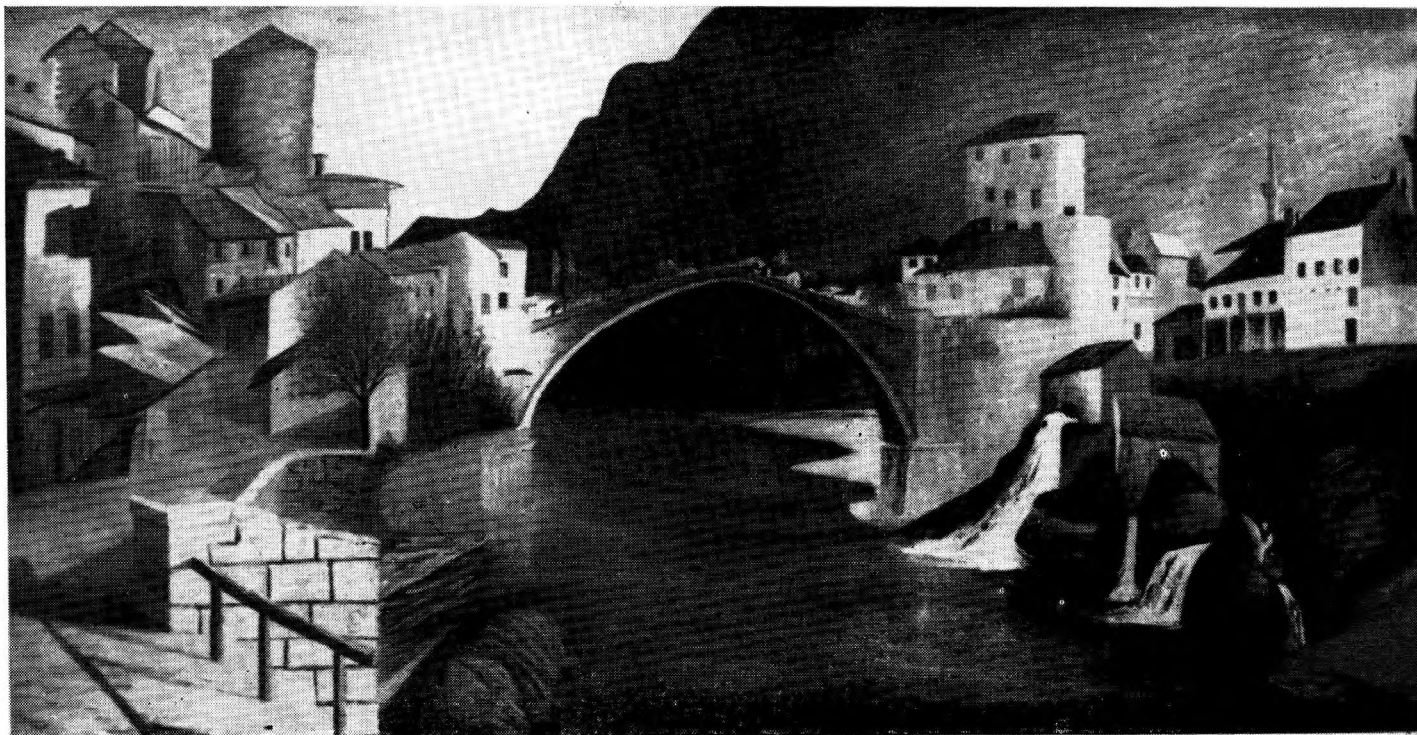
mintegy négyszáz festményből, illetve szoborból álló védett magángyűjteménye Pécs mj. Város Tanácsa re-kompenzációs szerzeményeként a Janus Pannonius Múzeum Modern Magyar Képtárába került. Műmellékletükön bemutatunk néhány művet a gyűjteményből.

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: *Park aktokkal*

SZÖNYI ISTVÁN: Dunapart szekérről

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR: Római híd Mostarban

EGRY JÓZSEF: *Balatoni halász*

díthattam. Másodszor: többet dolgoztam. Azért is, hogy a vele járó anyagi többlettel több juthasson a műtárgyak megszerzésére. A harmadik módja gyűjteményem gyarapításának az volt, hogy egyre több író-, művész-barátot és beteget sikerült magam köré „gyűjtenem” – vonzanom. Voltak közöttük, akiktől honoráriumként, baráti gesztusként, nagyvonalú ajándékként – könyveket, képeket, rajzokat, szobrokat kaptam.

Így lett egész életem fénye, értéke, elégtétele író-művész barátaim szeretete, megbecsülése, barátsága. Mindnyájukra a legnagyobb szeretettel gondolok mindig, arra az egy-kettőre is – több száz közül nem többre –, akik különböző belső és külső okaik miatt időközben eltávolodtak tőlem.

Évtizedek óta könyveim, képeim, szobraim, kerámiáim, népi faragásaim bővükörében élek. Szívemhez is nőtt életem részeiként mindegyike.

Azt hittem, sohasem fogok megválni tőlük.

Sok-sok ígéretet kaptam, csábítást, több darabjáért külön-külön, aztán nagyobb részlegeiért és egészéért is. De eddig nem tudtam elszakadni egytől sem. Úgy érzem gyűjteményem minden egyes darabjával összetartozom. De nemcsak én övelük. Ők, a képek, szobrok is egymással. Egy családot alkotunk együtt, elválaszthatatlanul.

Amint a képeim száma sokasodott, s kialakult bennem gyűjtésem valódi célja, hogy a XIX. és XX. századi magyar képzőművészet minél teljesebb keresztmetszetére törekedjem – úgy rögződött meg bennem az érzés és gondolat egész gyűjteményem mindig-való együtt-tartására is.

Így erősödött meg bennem az az elhatározás, hogy nem családtagjaim öröklik majd utánam, szerteszét, azt amibe én egész életemet beleáldoztam. Áhítattal, szenvedéllyel – hanem valamely érdemes közületnek hagyom. Azzal a feltétellel, hogy az egésznek szétválaszthatatlanul együtt kell maradnia, éspedig mint dr. T. K. gyűjtése.

Vállalom, hogy ez hiúságnak tűnhet föl. De úgy vélem, ennyi elégtétellel tartozom magamnak, s talán gyűjteményem példaadássá válhat művek, művészetek, művészek szeretetére, megbecsülésére, istápolására.

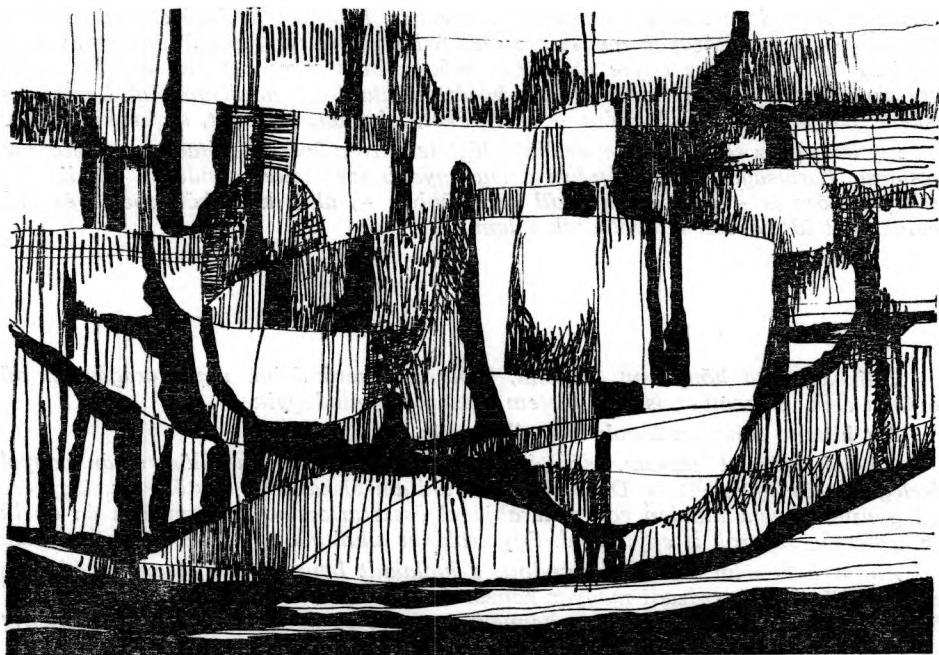
És most mégis itt küszködöm magammal, magamban. Keservesen, tépelődve, búcsúzó, szorongó szívvel... Siklós várában éjszaka, az életemmel összetorrott gyűjteményem közt.

Pécs Város kéri tőlem, bizonyos rekompenciával, talán félig ajándékképpen, múzeumának, közönségének.

Megválthatok-e tőletek képeim, szobraim? Barabás, Szinyei-Merse, Munkácsy, Paál László, Ferenczy, nagybányaiak, Nagy Istvánék, Rudnayék, Mednyánszky, Csontváry, Gulácsy, Rippl-Rónai, Egry, Szőnyi és Ti Többiek sokan, holtak és élők, mind-örökkévaló igaz magyar Művészek! Ugye nem lesz hűtlenség, nem lesz árulás, ha odakerültök és e g y ü t t m a r a d t o k ott, ahol Nagy Lajos a világ egyik legelső egyetemét alapította, abban a városban, amelyik most is egyik legjelentősebb kulturális központja az országnak.

Ha még jobban elérhetőek lesztek, mint eddig az én szerény otthonomban – a művészetkedvelő magyarság, a jövő országa, a fiatalság részére – ugye nem hűtlenség ez tőlem, hanem helyes út, igaz út, ugye, így válnom meg Tőletek!

TOMPA KÁLMÁN

KOVÁTS ÉVA rajza

HÁRS ÉVA

A képzőművészet útján

Néhány évvel ezelőtt „Fiatal pécsi képzőművészek” címmel kiállítás nyílt a Janus Pannonius Múzeumban. Akkor sokan úgy vélték, ez a kis csoport új, friss hangot hozva zárkózik fel a technikai tudásban megalapozott, mesterségében jártas idősebb művészgeneráció mellé. Mások azt várták, hogy a fiatalok és „öregek” között meglévő természetes ellentmondások „harccá” éleződjenek, s hogy ezekből az ellentétekből jobb, igazabb, őszintébb képzőművészet szülessék. Azóta pár év eltelt s az akkori fiatalok mellé újak sorakoztak. Fiatalok, akik úgy érzik, életüket a képzőművészet, a rajzolás, a festés teszi teljessé. Hivatásuknak, életcéljuknak szeretnék, nem vasárnapi szórakozásnak s nem is lopva gyakorolt mellékfoglalkozásnak. Ám ez a hat-nyolc fiatal eléggé magárautaltan áll a világban. Legtöbbjük abban reménykedett, hogy a képzőművészeti főiskolán folytathatja tanulmányait, van, aki még bizik a felvétel lehetőségében. De addig is – mit és hogyan? Fordulhatnak-e apró gondjaikkal, művészi problémáikkal a Szövetség vezetőihez, a tapasztaltabb művészekhez? Hisz legtöbbször egzisztenciális problémáikon kellene először segíteni és ezen a téren ők nem sokat tehetnek. – Szakmai konzultációk? – Viták a mesterség helyes műveléséről, elvi, esztétikai kérdések tisztázása? Bizonytalán hasznos lenne, talán nem is csak a leg-

fiatalabbak számára. Néhányan még emlékeznek azokra az időkre, amikor Martyn Ferenc vezetésével a pécsi művészek a múzeum egyik kis szobájában hetente összegyűltek, hogy fontos művészeti kérdésekről vitatkozzanak. – Talán fel lehetne újítani ezt a hagyományt, talán az egyéni gondok, problémák megoldását is segíthetné, ha a szövetségi „szervezet”-ből közösség válna, egymást segítő, a közös kulturális célért együttműködő közösség.

Való igaz, a Szövetség Területi Szakszervezetének – alapszabályai szerint – csak a szervezet tagjaival kell foglalkoznia. A szervezetek létrehozásakor ez az elhatárolás fontos volt, hisz a vidéken élő képzőművészek ereje a dilettánsok, a bajkeverő kontárok elleni harcban már csaknem felmorzsolódott. A tehetséges, alkotni vágyó és itt-ott már eredményeket is felmutató fiatalokkal való törődés azonban mégiscsak a Szövetség, a Területi Szervezet gondja. – Hogy mi módon? Ezt célszerű magukkal az alkotókkal – s talán nem is a *fiatalok* gyűjtőfogalmába zárt csoporttal, hanem egyenként külön-külön, az egyes emberekkel megbeszélni. Sokszor a törődés, a segítő szándék tudata már erőt ad a további munkához.

Az első lépést ezen az úton hadd tegyük meg mi most azzal, hogy néhány lapot kiemelünk a fiatalok rajzmappáiból. – Lehet, hogy a válogatás esetleges, hisz többen, mások is dolgoznak, mint akikről ezúttal szólunk. A munkával, rajzzal mérhető eredmények azonban meghatározták a választást, amelynek helyességét talán a bemutatott rajzok is alátámasztják.

A több éves munkát, kiállításokon való szerepléseket figyelemmel kísérve úgy véljük, Swierkiewicz Róbert és Kováts Éva jutott el a tervszerűen, következetesen művelt tanulás útján a legmesszebbre. Természet után készült stúdiumaik és a formatanulmányok tapasztalatainak okult, az elvonatkoztatásban, lényeglátásban mélyebbre tekintő munkáik ezt igazolják. Kováts Éva – líraibb, kiegyensúlyozottabb szemlélettel jár a világban. *Swierkiewicz Róbert* viszont nagyobb, nehezebb feladatokra vállalkozik. Drámai feszültségű, sokalakos kompozíciókat rajzol, nagy méretekkel dolgozik és a linó-metszés biztos komponálást igénylő, nehéz technikáját műveli. Nem tetszősségre törekszik, hanem a kifejezés a célja – ennek szolgálatába állítja a rajzolás formai eszközeit. *Kováts Éva* lapjait harmónia, rend uralja. Bemutatott két rajza közül egyik leíró természettanulmány – városrészlet. A másik lap összegezi – síkossá, vonalakká egyszerűsíti a természeti élményt. A kiindulópont itt is a látott valóság, de a látvány helyett a táj ritmusát, dinamikáját, a hegy-völgy-ház-fa szerkezeti rendjét kereste és rajzolta meg.

Dombay Győző a hazai hagyományok útját kívánja folytatni. A magyar népművészet, a népdal világát szeretné képzőművészetében újratehermenteni. Rajzaiban a természeti valóság átírtan, dekoratív hatású érzékeny vonalritmusban, vagy dinamikus ornamensekben jelenik meg. Gondolati, képi megfogalmazásuk tiszta, esztétikai igényük kulturált. – Mégis, akár humánus, akár képzőművészeti mondanivalójukat keressük, hiányérzetünk támad. Ennél többet, sokrétűbbet, mélyebb igazságokat szeretnénk tudni, a valóság teljesebb kifejezését. – A rajzolás lehetőségei ehhez tág teret nyújtanak. – Nem a bőbeszédűséget hiányoljuk – nagyon tiszteleltre méltó *Dombay Győző* rajzainak tartózkodó finomsága, egyszerűsége. Csupán nem találjuk bennük az életközelséget, a világot, amelynek részei, részesei vagyunk. E rajzok az alkotó magába zárt, önmagának teremtett mesevilágát jelzik.

Gellér István egyike a legfiatalabbaknak – most kezdi katonaéveit. Figurális kompozíciók foglalkoztatják, illusztráló rajzok, gyakran az ex-libris méretére szorított linómetszetek és tusrajzok töltik meg mappáját. Rajzait síkban komponálja és a felület teljes kitöltésére törekszik. Groteszk figurák, állatszörnyek jelennek meg lapjain, meglepő, sokszor szinte rejtett helyzetben, a gótikus misztifikáció és a keleti ornamentika összefonódott, szürreális fokozott indulatával. A kígyózó vonalvezetés, meglepő arányok, dekoratív formalítás viszont a szecessziót juttatják eszünkbe. – *Gellér István* még túlságosan fiatal és túlon túl hivatása kezdetén áll ahhoz, hogy munkáiról összefoglaló véleményt formálhassunk. Jó rendszerező, összefoglaló készsége, irónikus humora, dekoratív látása talán inkább a grafikus munkák felé irányítják.

Vigh István rajzait lapozva, a *Dombay Győző*ével ellentétes szemlélet tűnik fel.

Mindent, az egész világot egyszerre akarja magához ölelni, magába zárni. Ábrázolásmódja leíró, a látványból induló. A bemutatott rajzok egyikén kisvárosi utcarészletet látunk, kissé bonyolult vonalháálóra fűzött házakkal, míg a másikon az élet sokféleségét, egyetemességét akarja megragadni. Bepillant a szobák belsejébe, ellesi a magányos percek titkait, templombelső csendjét, gépek zakatoló ritmusát. Mindezt szelvényekből összevágva, montázs módjára alakítja egységes képpé. A „pop-art” és a szürreális hazai és külföldi grafikai munkáinak hatását érezzük, a „rendező” jó arányérzékével, teljességre törekvő igényével párosulva.

Zágon Bertalannak két tájképet emeltük ki a legutóbb Kaposvárrott klub-bemutatón is ismertetett rajzai közül. Mappáját átlapozva úgy véljük, Zágon könnyen és sokat rajzol, s a mesterség viszonylag „könnyű” művelése miatt olykor odahagyja a több problémát felvető, nehezebben járható utat. Tehetségéhez, készségéhez mérten

GELLÉR ISTVÁN rajza

több elmélyültséggel dolgozhatna, határozottabban, következetesebben jelölhetné meg a fejlődéséhez szükséges állomásokat, elérendő célokat. Ezt annál is inkább igényeljük, mert rajzaiból látjuk a mindenre figyelő érdeklődést: észreveszi a színes, a rohanó élet apró mozzanatait, örömet – fonátságait és kedvvel, élvezettel markol a gazdag „témából”.

A művek ismertetése után most nézzük meg kissé közelebbről az alkotókat. – Általában szerény, visszahúzó, a kérdésre nehezen, elgondolkodva válaszoló emberek. Problémáikra maguk keresik a megoldást, sorsukat önállóan, segítségre nem várva intézik. Talán egymásközt, esetleg csak önmaguknak el is mondják, ami a félmondatok mögül sejthető: szívesen megmutatnák néha – évente, kétévenként műveiket a közönségnek is, meghallgatnák mások véleményét, amely, talán, segít a továbbjutásban. Művészi fejlődésüket, a mesterség „iskolán-kívüli” elsajátítását Martyn Ferenc tanácsai és Lantos Ferenc szakköri foglalkozásai segítik. A rajzolásra, festésre a kereső foglalkozás mellett szakítanak időt, de legtöbbször ezek a megélhetést biztosító munkák is átmenetiek, bizonytalanok. Mégis, a jövő többé-kevésbé mind-egyikük előtt határozott céllal bontakozik ki: Kováts Éva és Dombay Győző a tanárképző főiskolát végzi, Vigh István reméli, hogy műemlékek restaurátora lehet. Gellér István, ha letöltötte katonai idejét, a képzőművészeti főiskolára pályázik, Swierkiewicz Róbert a Képzőművészeti Alap tagjaként festéssel, rajzolással kíván foglalkozni, Zágon Bertalan a népművelési munka mellett mélyed el művészetében.

A tervekől, ábrándokból eredmények természetesen csak következetes, kemény munkával születhetnek. Az akarást, a tiszta szándékot illetően nincsenek kétségeink. Itt-ott azonban a művekből szorongást, menekülést, az élet értelmében kételkedő, riadt elzárkózást véltünk látni. Lehet, hogy ez csak átmeneti hangulat tükre, de lehet, hogy a kifejezés bizonytalansága következtében felvett modor. A tanulással, tervszerű munkával eltöltött napok kiegyensúlyozott, józan szemlélethez vezetnek. Jó lenne arra törekedni, hogy az alkotás módját a józan életszemlélet, a tervek és célok, a belülről felszínre kívánczoló kifejezési kényszer irányítsa.

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajza

Torz kísérletek korunk színpadán

Manapság a drámateoretikusok és színházi szakemberek többet tesznek az évezredek műfajért, a tragédiáért, mint az alkotó mesterek. Vagy legalábbis többet törődnek vele. Összefoglaló, felmérő monográfiák és résztanulmányok egész sora kutatja és magyarázza a színház belső diszharmonijának eredőit, keresi a műfaj megmaradt lehetőségeit a formák torz összevisszaságában. Tegyük hozzá, bevallottan kevés sikerrel.

Valóban: a színház, úgy látszik, nehezebben lábolt ki abból a megrázkódtatásból, amit a technika szédületes fejlődése nyomán jelentkező „eldologiasodás”, a dolgoktól és egymástól való elidegenedés jelentett az emberiség számára. „A dologi világ értékesítésével egyenes arányban növekszik az emberi világ elértéktelenedése” – írta a fiatal Marx, kertelés nélkül mutatva meg az egész probléma rákfenéjét. Robert Musil már harminc évvel ezelőtt arról panaszkodott, hogy: „... a bennünket körül fogó életből hiányzik a rendszer fogalma. A múlt tényei, az egyes tudományágak tényei, az élet tényei vad összevisszaságban borítanak el bennünket”.

„Elidegenedés” – használjuk úton-útfélen a divatos kifejezést és észre kell vennünk, hogy a színház formálójának zöme a század elejétől mást sem tesz, mint eltorzult tézisekbe csonkítva e tünet valóságos tartalmát, egy olcsó és kényelmes végzet-hangulatot prédikál – felelősség nélkül. A dolgok véletlenül következnek be, mindenestre mi nem befolyásolhatjuk mozgásukat; elég csupán a laboránsnök szórakozottsága, és levegőbe repül az egész világegyetem egy véletlenül felrobbant atombombától.

Hát igen. Laboránsnök szórakozottsága és véletlenül felrobbant atombomba. Dürrenmatt gondolatsora választ sejtet a kérdésre is: mit tegyünk tehát? Hol van és van-e egyáltalán kiút? Nem tudhatunk semmit, csupán egy bizonyos: hit, sors, egyéni bűn, egyéni felelősség nincsenek többé. Nem életképes tehát a tragédia sem, a színháznak és a nézőnek groteszk komédiára van szüksége, hogy magára ismerjen, rituáléra és No-dramákra, hogy a kor diktálta hivatását betöltse.

Azt hiszem, William Butler Yeats érthette meg elsőnek „Márciusi telihold”-jának bukása után, hogy egy óra alatt, pusztán szélsőséges formalizmussal képtelen azt az illúziót kelteni, aminek megteremtéséhez egy évezred kellett. A Disznópásztor és a Királynő tragikus szerelmi idillje a maszkok és belső függönyök tengerében végül is üres és zavaros szócsépléssé merevedik; „... a japán szellemnek nem sikerült behatolnia egy kelta lelkébe” – állapította meg O’Casey szárazon.

Reinhardt 1912-es „Mirákel” rendezésében a színház belsejét székesegyházhoz hasonlóra építették át, és a nézők úgy ültek benne, mintha áldozók lennének, mialatt a hajókban vallási körmenetek vonultak fel és alá. Herbert Ichering szkeptikus beszámolója a monstnum látványosságról: „... amikor Reinhardt kórusát szabadjára engedték, több szobalány elájult”.

Jean Genet, a „mártir és komédiás” minden szerzői utasításában hangsúlyozza vonzódását a „keleti színház misztériumaihoz”; színészeinek álarcban, vagy legalábbis nagyon vastag festékréteg alatt kell játszaniuk.

A jámbor és filozófiailag tájékozatlan nézőt mindenestre meghökkenettette a tömjénfüst, a maszkok kiismerhetetlen jelképrendszere, a „félreszólások” lélegzetállító terjedelme. Sejtette, hogy itt alighanem kísérletről van szó, tapsolt és lelkesedett

ezért a kísérletért, csupán egyvalami ébresztett benne némi kétkedést: mintha megfosztották volna attól az illúziótól, hogy a színpadon folyó játéknak ő maga is részese; hogy róla van szó és a körülötte ülőkről, egyszóval, hogy itt embereket, sorokat, küzdést és elbukást fog látni. Ekkor még nem sejtette, hogy ez a „vulgarizált illúzió” hovatovább a saját, mindeddig egészségesnek és talán emberségesnek mondott érzéseit, vágyait, gondolatait kezdi majd ki, sőt azt is kétségbevonja, hogy vannak ilyen gondolatai és hogy ezeket képes kifejezni.

Pedig ez a századfordulón feltűnő betegség, a színház rossz értelemben vett romantizmusa, az adott és meglévő problémáktól, konfliktusoktól való menekülés a rituálé és a misztériumok olcsó látványosságához, egyenes ívben vezetett a másik véglethez, Estragonhoz és Vladimirhez, vagy ha úgy tetszik a Berangerek népes táborához; a beckettii, ionescói emberhez, az abszurd emberhez.

•

Martin Esslin összefoglaló monográfiájában (The theatre of the absurd) Camus szavaival definiálja az abszurditás fogalmát: „... abban a világegyetemben, melyet hirtelen megfosztottak illúzióitól és fényeitől, az ember idegennek (étranger) érzi magát. Gyógyíthatatlan a száműzetése, mert éppúgy megfosztották elveszett otthona emlékeitől, amiként hiányzik az eljövendő ígért földjének reménye is. Ez a szétválás ember és élete között, a színész és diszlete között kelti igazából az abszurditás érzését.” S rögtön ezután idézzük a tárgyalandó témakör mai legilletékesebbjét, Ionescót: „Abszurd az, ami cél nélküli. Elvágva vallási, metafizikus és transzcendentális gyökereitől, az ember elveszett; minden cselekedete értelmetlen, abszurd és hasztalan”.

Camus 1942-ben a „Le mythe de Sisyphe” című esszéjében fejti ki e gondolat-sort: – a világegés kellős közepén, s tudjuk azt is, hogy ugyanakkor a Combat csoporttal bekapcsolódik a fasizmus elleni harcba – esszéjének mitológiai hőse örökös harcra, küzdésre van kárhoztatva. Camus vállalja a harcot, s – egész munkássága bizonyíték rá –, ha sokszor absztraháltan és ellentmondásokkal teli is, de vissza akarja adni az embereknek a boldogság érzését. Van célja. A ionescói oeuvre tizenöt évvel később már nem ismeri a camusi-sziszüphoszi fogalmakat: az akaratot, a küzdést, a célt.

A torz kísérletek végső absztrakciójához érkeztünk tehát az abszurd színházzal, a beckettii-ionescói steril, kilúgozott cél-nélküliséggel? Mielőtt erre válaszolnánk, vessünk egy pillantást a betegség „körtüneteire”:

1. Az emberek kiismerhetetlensége; Ionesco: „La jeune fille à marier” (Eladó lány. 1953). – A nagy készülődéssel várt ifjú lány 30 éves robusztus és dűsbajuszú férfiként lép színre. Lásd még Harold Pinter: „The Birthday Party” (Születésnap mulatság. 1958) és N. F. Simpson: „A Resounding Tinkle” (Visszhangzó csengetés, 1957).

2. Nyelvi banalitások monoton variálása; talán a legáltalánosabb vonás, különösen Ionesco él vele látványosan.

3. Titokzatos és át nem törhető börtön, amelybe az emberek be vannak zárva (Manuel de Pedroló: „Az emberek”, Boris Vian: „A birodalom építői”, Dino Buzzati: „Kóreset”, Brendan Behan: „Reggeli üvöltés”, Harold Pinter: „Szoba”, Samuel Beckett: „A játszma vége”).

4. Az alapélmény szűk, szegényes volta. – A legtöbb abszurd darab egyfelvónásos. Ionesco magyarázata: „A három felvónásos darabban szükségképpen sok a felesleges dolog”.

Nos, egy bizonyos: az abszurd dráma különbözik minden eddigi dramaturgiától, az arisztoteleszítől és a nem arisztoteleszítől, a beleéléstől és az elidegenedéstől egyaránt. Egy felbomló világot tükröz formai artikulációval és tartalmi, értelmi redukcióval. A jellem, a cselekmény, a helyzet leszűkítésével dolgozik, s valójában nem hagy meg egyebet, mint a puszta szituációt, amely esetében „az emberi állapot parabolája” (David Grossvogell). Élményanyaga kétirányú; egyrészt abszolutizálja a nyugati értelmiségiek egy csoportjának életérzését – a bomlás, a hanyatlás élményét.

Különös filozófiát próbál kovácsolni a hanyatlásba való beletörődésből, abból a szálmasan nevetséges magarähagyatottságból, amelyet „emberi szituációnak” nevez. A műalkotás elemeinek végsőkéig történő redukciójával dolgozik, s nem utolsósorban az ember lecsökkentésével pusztá töredékké fizikai, szellemi, morális értelemben egyaránt. A másik élmény; a középpolgár nyelv- és kultúrkritikája. A dialógus az udvarias közhelyek, társas beszélgetések kívánatos lefolyásának monoton variánsaiból áll össze a szenilitásig, örültségig fokozva. Egyáltalán: a dialógusok üresen futnak. Érzés és gondolat nem rejlik mögöttük.

•

Az elmondottakból remélem kiderült, mit értettem „torz kísérleteken”, amikor a modern színházi kísérletekről szóltam. S ezzel kapcsolatban szükségét érzem elszólalni egy esetleges félreértést.

A színház, az epidauruszi őslátványosságtól napjaink körszínpadáig számtalan alakító, formáló kézen ment át. Rengeteg kísérleten, „manőveren”, s hogy e kísérletek túlnyomó többsége egészséges, lendítő mozgás volt, ezt nem vonhatjuk kétségbe. A klasszikus értelemben vett hős, a színház örök főszereplője is sokat változott: palástja, koronája lekerült, látványossága és pátosza megkopott – gyűrött ruhákban, súlyos aktatáskákkal ügynököl, vagy éppen sztrájkot szervez az újkor hajnalán: kevésbé látványos hétköznapi tervekkel, célokkal, konfliktusokkal. Brecht, Csehov, Sztanyiszlavszij, O’Neill, Jean-Paul Sartre, Arthur Miller – és ők csak néhányak a hosszú sorból – alapjában formálták újjá a görög élményt, az arisztoteleszi premisszákat. Csupán – és ezt nagyon kell hangsúlyoznunk! – az abszurd kísérletekkel ellentétes előjellel: Kurázi Mama, Ványa bácsi, Yank, a matróz, Willy Loman alakjában, sorában a mi legszemélyesebb gondjainkat, harcunkat véljük tükröződni; mindennapos kételyeinket és vívódásainkat, az előrelépés, a jövő meghódításának kemény, keserves, de felemelő, szép küzdelmét.

S ezt az alapvető illúziót lehetetlen vulgarizálni, ha színházról beszélünk.

TAXNER ERNŐ

Színházi levél Budapestről

Élő színházat, vagy vissza a könyvtárba? – kérdezi Major Tamás a Népszabadság november huszadiki számában megjelent, Pándi Pálnak egy héttel korábbi, a Nemzeti Színház Vörösmarty-bemutatójával kapcsolatos éles, elvi kritikájával szembeállító vitacikkében. Nem is lehet színházszerető ember, aki ebben a kérdésben nem az élő színházra szavaz; vitathatatlanul igaza van Major Tamásnak akkor is, amikor azt mondja, hogy mi „klasszikusainkat nem a könyvtárban, hanem a színpadon élve akarjuk látni”; és igaza van abban is, hogy a „modern színház nemcsak irodalom, hanem egyenrangú alkotók kollektív munkája”. Mindennek ellentétét azonban Pándi Pál sem állította, sőt ő maga hozta fel a korszerűsítés, a fölfrissítés néhány sikeres példáját, amelyek közül Keresztúry Dezső Mózes „átdolgozása” valóban példamutató lehet; – mindössze a *Czillei és a Hunyadiak* átdolgozásának *mértéke* ellen emelt elvi kifogást. Nem szeretném megsérteni az átdolgozás hálátlan munkájára vállalkozó Benedek Andrást és Mészöly Dezsőt, akik sokszor bebizonyították már kitűnő szaktudásukat, ám ha van értelme ebben az esetben a „klasszi-

kus" jelzőnek – amit Major Tamás is használ –, akkor őket mégsem tekinthetjük a drámaíró Vörösmarty *egyenrangú* alkotó társainak. Nem arról van szó, hogy az irodalmi anyag szent és sérthetetlen; s ha akadt volna drámaíró lángelme, aki remekművet alkot a Vörösmarty-dráma anyagából akár úgy, ahogy azt Brecht tette a Coriolanus esetében, vagyis a szöveg nagy részének változtatás nélküli fölhasználásával; akár úgy, ahogy Shakespeare bánt a Macbeth írásakor Holinshed krónikájával, vagyis a lényeg és szöveg teljes átformálásával – biztos vagyok benne, hogy Pándi Pál együtt lelkesedne e sorok írójával. Mert nem a gáncsoskodás készlet kifogásaink megfogalmazására, hanem a remény, hogy a Nemzeti Színház együttese a jövőben egyre újabb és újabb klasszikusokat, elsősorban is nemzeti klasszikusokat fog kiásni a könyvtárak mélyéről – ami egyébként elsőrendű kötelessége is –, és ezeket még magasabb színvonalon fogja élő színpadra állítani.

És nem üres udvariaskodásból mondom, hogy még magasabb színvonalon, mert ez az előadás, amit most láthatunk valóban igen komoly teljesítmény. A Vörösmarty-drámák ismerőinek nagy többsége sokáig azon a véleményen volt, hogy képtelenség a Czillei és a Hunyadiakat színpadra vinni. Az előadás nagy közönség sikere ezzel szemben; és az, hogy ez a bemutató volt az őszi évad legizgalmasabb vállalkozása; s ezért érdemes vele részletesen foglalkozni; minden szónál tartalmasabb dicséret a Nemzeti Színház teljesítményének javára.

Az eredeti drámának – amely közismerten egy soha el nem készült trilógia első része – a legnagyobb hibája, hogy a cselekmény kissé túlságosan szétágazó, számai nem sűrűsödnek egy drámai csomópontba, hogy a mű eszmei mondanivalójának középpontjában álló egyéniség – Hunyadi László – nem elég hatásos drámai hős ahhoz, hogy íróilag sikerültebb ellenfele – Czillei – fölött aratott győzelme a mélyebb mondanivaló érzelmeit, gondolatokat megindító súlypontjává válják. A dráma középpontjában a nemzeti egység kérdése áll, de a népre támaszkodó Hunyadi János ennek hiányában is győz, László fia pedig apja szűk körének segítségével száll szembe az egyéni érvényesüléseket kereső nagy urakkal, és a legnagyobb ellenséggel, az „idegen” Czilleivel. Vörösmarty fő mondanivalója az, hogy a nemzeti egység csak a népre támaszkodva jöhet létre, s ez a Hunyadiak sikerének titka. E gondolat drámai kifejtéséhez azonban Hunyadi László talán nem is a legmegfelelőbb hős – különösen nem Vörösmarty Hunyadi Lászlója –, s a romantikával, királyillúzióval terhelt történet sem a legszerencsésebb, mert a mellékszálak erősen fékezik a cselekmény gyors, célratörő kifejlődését. Az átdolgozók lemondtak a romantikáról is, a királyillúzióról is, igyekeztek az alapgondolatot előtérbe állítani, és a cselekményt Hunyadi László győzelmének drámai középpontja köré sűriteni. Munkájuk nyomán a cselekmény leegyszerűsödött és *elvilég* fölgyorsult. A király-illúzió eltüntetésével egyetérthetünk, mert egy másik drámának – talán – magja lehetne ugyan a vívódó V. László emberi tragédiája, de itt semmi szükség rá. Egyetértésünket erősen fokozza, hogy a pojacává alakított király-szerepet kitűnően játssza Iglódi István, – ellentétben a szintén fontos szereplővé változtatott Szilágyi Mihályt játszó Kállai Ferencsel, aki idegesítően lassú szövegmondásával valóságos kerékkötője az előadásnak. Hadd jegyezzem meg közbevetőleg: a sok „nehéz súlyú” szereplő amúgyis túlságosan „mél-tóságos” ütemet ad az előadásnak, és erősen lerontja az átdolgozóknak a korszerűség követelményeit szem előtt tartó gyorsítási igyekezetét. Kállainál azonban még ennél is többről van szó, az ő Szilágyi Mihályt az sugallja, hogy a lassúság és nehézkesség, a „keleti méltóság” rokonszenves és dicséretes nemzeti sajátosságok; ez pedig, fölerősítve a darab nacionalista felhangjaival (pl. Griska cseh származásának túlzott hangsúlyozásával, elsősorban öltözetében), bizonyos rég lejárattott magyar faji gondolatok rossz emlékét lopja a nézőtérre. Ugyancsak helytelen volt Mátyás szerepét ennyire előtérbe állítani, mert ő – néha Lászlótól elvett szöveggel – még tovább gyöngíti a főhős amúgyis vékonyka meggyőző erejét. Az átdolgozás ellen a legsúlyosabb érvet azonban a romantikus ág kimetszése adja, noha elvilég az áll a legtávolabb a korszerű szemlélettől. Sajnos, akár tetszik, akár nem, Vörösmarty romantikus volt, a romantika szerves része művészetének. Bármennyire is mesterkéltnek érezzük ma már Henrik és Ágnes szerelmének történetét, Vörösmarty drámájában ennek

lényeges és pótolhatatlan szerepe van. Az átdolgozott változatban Czillei tulajdonképpen egy véletlenül, mégpedig ha jól meggondoljuk egy legalább annyira elképzelhetetlen véletlenül bukik el, mint amilyen elképzelhetetlen Henrik és Ágnes története. Ugyan, hogy gondolhatnánk komolyan, hogy hihetnénk el a Czillei-ügynökké színtelenített Henrik akkora meggondolatlanságát, mint ami itt a nagy cselszövő bukását okozza? Vörösmarty a Hunyadiak erején kívül az *emberséget* állítja szembe Czilleivel a maga romantikus felfogásában. Ágnes is és Henrik is gyűlölik a nagyurat, emberi méltóságuk megsértéséért. Henrik gyűlöletből fakadó bosszúja leplezi le Vörösmartytól Czillei cselszövényét, nagyon is tudatosan, tökéletesen indokoltan. Az átdolgozásban viszont a Czilleihez hűséges Henrik teljesen fölösleges fecsegése indítja el a leleplezés folyamatát, az a képtelen helyzet, amikor a titkos küldetésből éppen megérkező ügynök az ellenséges várban, ahol nyilván fokozottabban kellene vigyáznia, az első, ismeretlen ifjúnak, aki véletlenül éppen Hunyadi Mátyás, rögtön elmondja küldetésének titkát. Így áll aztán elő az a furcsa helyzet, hogy a színészileg is gyengén alakított Hunyadi Lászlóval szemben Czillei mindenképpen hatalmasabb, erősebb egyénisége indokolatlanul marad alul. Érthetetlen, miért kellett eltüntetni Vörösmarty puritánságát, a „módi” ellenes érzelmeit kifejező gúnyolódását az elpuhító idegen szokásokon, noha enélkül Czillei reneszánsz életkedve egyáltalán nem elleneszenves. Czillei fölényét bizonyítja a befejező párbajjelenet is, amelynek tulajdonképpen ő a győztese; a mód, ahogy László mégis megöli őt, az teljesen elképzelhetetlen. Végül Czillei fölényét bizonyítja Sinkovits Imre kiemelkedő színjátszó művészete is. Mindezért az izgalom és a jó ügy diadala némileg kárpótolja a nézőt, de ez nem feledteti az átdolgozás gyengéit és a rendezés elvének alapvető tisztázatlanságát sem.

Ugyancsak könyvdrámának ítélte színművet tett „élővé” a Nemzeti Színház együttese, amikor eljátszotta Németh László *Szörnyeteg* című darabját. Ezen az előadáson Major Tamás rendezői munkáját csak dicsérni lehet (kitűnő színészi alakításával együtt), az ő érdeme a jó színészek kiválasztása, akiknek segítségével aztán sikerült a kissé hosszú, fölösleges ismétlésekkel túlterhelt párbeszédnek ellenére végig mozgásban tartani a drámát. Maga a téma izgalmas, fontos; egy rendkívüli képességű ember belső lehetőségeinek, és az ezek kibontásához szükséges külső feltételeknek egymáshoz való, némileg ellentmondásos viszonyáról van szó. Sárkány professzor a Horthy-Magyarországon él, és nagy művének megalkotásához szeretné megteremteni a jó körülményeket, de ezt erősen akadályozza egyrészt a társadalom, másrészt pedig az, hogy ő is képtelen alkalmazkodni környezetéhez, még szerelmétől is olyan embertelenül sokat kíván, amit nem lehet teljesíteni. Ez a tragédiája. Az író mély belső azonosulása a főhőssel igazgá és fontossá tudja tenni a problémát, aminek kifejtésére azonban a regény művészi keretei alighanem alkalmasabbak lennének a dráma műfaji lehetőségeinél. Nincs igazi magja a tragédiának, aminek egyéni, lírai, önsajnáló vonatkozásairól már úgyis kissé túlsokat hallottunk Németh Lászlótól. Kissé elavultak már azok a nemzetmegváltó gondolatok is, amelyeknek sodrában a Szörnyeteg született, Sárkány professzor súlyos alakja mégis megragad emlékezetünkben, egyéni tragédiája – az előadás jóvoltából – emlékezetes és elgondolkoztató élmény.

Az élő színház követelményeivel nézett szembe Kazimir Károly, a Thália rendezője, amikor színre vitte Bródy *Tanítónőjét*. Az előadás – a cigányzenével és a naturalista díszletekkel – a Móricz Zsigmondon felnőtt színházlátogatókhoz akarta közelvinni azt a ma is meghökkentő, s kissé a szükségesnél is idősebb tragédiát; amikor egy fiatal nő tiszta eszményeinek, eszmény-álmainak össze kell törniük a kisserű hatalmaskodók önző aljasságán. A kis tanítónő megérkezik a faluba, akar valamit, valami mást, mint a többiek, s jönnek a férfiak, a több, kevesebb hatalommal rendelkező kanok, akik rátörnek, nem a testét, még kevésbé a szerelmét akarják megkapni, – csak maguk alá akarják kényszeríteni a legbrutálisabb egyértelműséggel testi, lelki vonatkozásban. Eddig remekmű A tanítónő, innen kezdve azonban érzélgős, lélektanilag és társadalmilag egyaránt hamis fordulattal halad a befejezés felé. Nincs igaza Bóka Lászlónak, aki erősen dicsérte a darab utolsó előtti bemutatóját: A tanítónő végeredményben rossz darab. Abban azonban, hogy Bánki Zsuzsa nagyszerű alakítását dicsérte, abban emlékezetem szerint igaza volt; a mostani ta-

nitő, Polonyi Gyöngyi meg sem közelíti őt. Persze a rendező felfogása is teljesen más, és ez A tanítónő bemutatójának legnagyobb érdeme. Ugyanis, végre olyan előadást láthatunk, ahol fegyelem van a színpadon, és a rendező az összes szerepek belső értelmezését kidolgozta. Így aztán néhány remek színészi teljesítmény segítségével, több rétegben, és bizonyos mértékig elvontabban tárul föl a darab mondanivalója. Különösen Latinovits Zoltán remek ifjú Nagy szerepében. Azzal, hogy az egyéni erőnek kiélését hiába kereső, a gazdagságba szinte belefulladás, tetterre, alkotásra vágyó fiatal férfi nagy belső bizonytalanságát hangsúlyozza, bizonyos mértékig indokoltá teszi a tanítónő furcsa viselkedését vele kapcsolatban. Kiemelkedően jó volt még Kozák András tanítója, és Hacser Józsa remek kántorkisasszonya.

Két olyan bemutató volt az elmúlt hónapokban Budapest színházaiban, amely nem sok gondot okoz a kritikusnak, mert szinte csak jót mondhat róluk. Alekszander Nyikolájevics Osztrovszkijról és Luigi Pirandellóról mindenki tudja, hogy kitűnő drámaírók voltak, s nehéz lenne a József Attila színházban bemutatott *Farkasok és bárányok* című komédiáról, vagy a Katona József színházban előadott *Csörgősipkáról* újat mondani. A József Attila színház ezúttal „csúcsformát” mutatott együtteséből az örökifjú Gobbi Hildát, a szép Almási Évát, a remek Koncz Gábort és Ráday Imrét kell kiemelni, akik a kitűnő színházi este fő részesei. Friss, ötletes, szellemes, s végre gyors ütemű előadás a Csörgősipka, Egry István igazán kitett magáért ezúttal. Már az első képet elindító pantomim jelenet egy kibővített kelléktárú előadást sejtet, s aztán valóban magával ragadó erejű komédiát látunk, elsősorban Kálmán György és Berek Katalin jóvoltából. Kitűnően szórakozunk, s észre sem vesszük, hogy a sok nevetés közben bennünk marad a kérdés: vajon csak a darab félfeudális, dél-olasz társadalmában nézték bolondnak azt, aki kimondta az igazat?

Hálátlanabb feladat két sikertelen bemutatóról beszámolni. Annak talán, hogy a Madách Színház együttese csődöt vallott Tennessee Williams egy kevésbé sikerült „komoly komédiájának” előadásával, nincs általánosabb vetülete. Itt legföljebb arról van szó, hogy a rendező nem értette meg a darab mondanivalóját és a színészek sem tudtak mit kezdeni kissé furcsa szerepeikkel. Az azonban bizonyára nem véletlen, hogy a Vígyszínház sem tudott sikeresen megbirkózni Brecht – fiatalkori – *Egy fő az egy fő* című vígjátékával. Amikor a harsány színek és ríktó ötletek kerülnek előtérbe, akkor jó az előadás; s azok a szereplők, akik ezt következetesen végig is viszik – Bitskey Tibor és Dávid Kiss Ferenc (bár ők sem mindig meggyőzőek) – erősségei az együttesnek; sajnos azonban a rendezés bizonytalanságai, s a színészek tanácsatlansága, az, hogy nem tudják a brechti kereteket étellel megtölteni, erősen közepesé süllyeszti a színvonalat. Pimph Tomi kocsisrakodó átváltozásának történetében (a név a fordító Garai Gábor leleménye) az erőszakrendszerek ember és jellem torzító hatása ellen akart Bertolt Brecht tiltakozni az expresszionista színház sajátos eszközeivel. Az eredeti bemutató expresszionista stílusát persze ma már nem lehet lemásolni, a Vígyszínház együttese azonban nemhogy valami újat adott volna ehelyett, inkább egy még korábbi, még elavultabb stílusba süllyedt vissza, és az előadás helyenkint szinte már érzélgőssé vált. S aki egy pillantást vet a Vígyszínház műsorára, az ezen tulajdonképpen nem is csodálkozhat. Szeretem Heltai Néma *Leventéjét*, szívesen megnézem az olyasfajta siker-darabokat is, mint a *Szerelem ó!*, sőt helyeslem azt is, hogy bemutatták Aldous Huxley detektív-drámáját *A Mona Lisa-mosolyt*, – ha másért nem is, legalább azért, mert a darab a kitűnő Bánki Zsuzsának alkalmat adott egy felejtethetetlen színészi teljesítményre; de egy színháztól, amelyiknek egész műsora ilyen könnyebb műfajú színdarabokból áll, aligha várhatunk mást, mint komoly pénzügyi sikert. A színészek, akik csupa ilyen darabban játszanak, hozzászoknak a könnyű és hálás szerepekhez, s igényesebb, rendkívül feladatokkal – mint például itt, a Brecht komédiában – nem tudnak mit kezdeni.

Az Egy fő az egy fő című vígjáték igen mérsékelt közönségsikere azonban abban a vonatkozásban is figyelemre méltó, hogy még mindig van nálunk egy nagy adag ellenérzés korunk egyik legnagyobb drámaírójával szemben. Az ő könyörtelenül igazmondó színháza nem rokonszenves közönségünk nagy többségének. Itt aztán megint fölmerülhet a kritika bizonyos arisztokratizmusának vádja, ami ellen éppen egy szín-

padi szerző – Tabi László – kelt ki igen hevesen, és nem minden igazság nélkül minap a Népszabadságban. Mintha tényleg egy kicsit túl sokszor kerülnének szembe a közönség ítéletével: a sikerrel. Nem értek egyet Rigó Lászlóval, aki bátor cikkében élesen kikel a színházi giccs ellen (Kritika 1966/XI.), és közben az operettet, a musicalt, a zenés vígjátékot, a színházi krimi stb. egyszerűen a szórakoztató ipar „alegységei”-hez sorolja. Igaz, az irodalomtudomány nem foglalkozhat sem az operettel, sem a többi felsoroltak *szövegével*, mint értékelhető irodalmi alkotással, a színház azonban nem egyenlő az irodalommal – ebben feltétlenül igaza van Major Tamásnak –, a színház része a színész, a rendező, a táncos, az énekes, a díszlet- és jelmeztervező, a zeneszerző, a koreográfus, a karmester (remélem senkit nem felejtettem ki) művészete is. Volt már rá példa (igaz, ritkán), hogy elsőrangú táncművészek léptek föl a szórakoztató ipar különböző „alegységeiben”, láttam már kitűnő színművész teljesítményt az Operett Színházban, vagy nemrégiben irhattam a My Fair Ladyvel kapcsolatban a jelmeztervező Schaffer Judit remek munkájáról. Be kell azonban vallanom, a közönség ízlése néha a legnagyobb zavarba hoz, egyszerűen nem értem, mi a nagy közönségsiker titka. Az igazán jó operettben vannak álmok, van fülbemászó zene, ötletes táncok, szép nők, és néha egy kis szellemesség is. Mindebből azonban semmi sincs pl. a *Tigris a garázsban* című „zenés játékban”, és az előadás mégis nagy siker. A történet bárgyú, a zene rossz és elavult, nincs látványosság és hiányoznak a szép nők; a színészek elképesztően gyengék; egyszerűen érthetetlen, hogy léphet föl az operettszínpadra valaki, akinek annyira nincs hangja, mint Fónay Mártának, és hogy nézhet ki egy „volt diplomata” úgy, mint egy külvárosi hölgyfodrász? Művészi törekvéseket legfeljebb a táncok koreográfiájában fedezhetünk föl, és a régebbi nagy operettsikerek fényét is mindössze az ötletes Rátonyi Róbert csillantja meg néha ezen a színpadon; rajta kívül pedig csak Németh Sándor árul el némi színművész tehetséget.

Végezetül hadd írjak néhány sort az Egyetemi Színpad Shakespeare-bemutatójáról. A fiatal műkedvelő színjátszók Dobay Vilmos irányításával roppant érdekes fel fogásban vitték színre a nagy angol drámaíró egy ritkán játszott művét, *A két veronai nemest*. Dobay fölfogása szerint a darab önmaga paródiájában kapott új értelmet. Csikós Attila egyszerű és szellemes színpadán sziporkázó ötletek keretében ügyesen bontották ki a szereplők a Shakespeare-vígjáték lényegét: a játékosságot. A szerelmek világában minden és mindennek az ellenkezője igaz és lehetséges. Itt nincs értelme az olyan fogalmaknak, mint a becsület, a barátság, a hűség, itt csak a föllobbanó és befolyáshatálatlan szerelemnek van értelme. Aki egyszer valakibe belebolondul . . . – mondja nevetve Shakespeare, és úgy fordítja ezt a korabeli nagy tekintélyeket, a pénzt, a rangot, a lovagságot kicsúfoló történetet, hogy minden jól végződjék. Persze – amint ezt egy remek rendezői ötlet jóvoltából látjuk is – végződhetne minden rosszul is. Mivel láttunk néhány jó színészi alakítást, elsősorban a bohócok szerepében Jordán Tamásét és Halász Péterét, valamint a második részben Súlyom Katiét, hadd említsem meg: a beszédhiba (pöszesség) a műkedvelő színpadon is zavaró! (Ha ez, két szereplőnél is nem születési beszédhiba, hanem „művészi fogás”, akkor súlyos rendezői hiba.)

Közvetlenül e beszámoló megírása után mutatják be színházaink Kállai István: *Csodabogár* Thurzó Gábor: *Az ördög ügyvédje*, Németh László: *Az áruló* című színművét, s a következő beszámolóban térünk vissza Fejes Endre *Mocorgójának* és Karinthy Ferenc két egyfelvonásosának ismertetésére is. Régen játszottak budapesti színházak egyidőben ennyi magyar művet, s ennek mindenképpen örülni kell. Az élő színház irodalmi anyagához természetesen az élő irodalom szállíthatja a legidősebb anyagot. Ám, amint Major Tamás írta, az élő színház egyenrangú alkotók kollektívája, és ezért nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy nemcsak jó darabok kellene a rangos előadásokhoz, hanem elmélyült rendezők, jó, korszerűen felkészült színészek, díszlet- és jelmeztervezők is. Úgy látszik ez utóbbiakkal van mostanában a legkevesebb baj. A rendezői munka azonban gyakran még a legjobbaknál is felületes és ötlet-szegény, a színészi utánpótlás roppant gyenge, az idősebbek nagy része pedig nem tud alkalmazkodni a korszerű követelményekhez. És ami ennél is nagyobb baj: gyakran úgy tűnik, nem is akar. Enélkül pedig az élő színház üres fogalom csupán.

RÓNAY LÁSZLÓ: „Úgy látszik, az egész földön éltem”
SERES JÓZSEF: Illés Lajos: *Tizenkét portré*
TIMÁR MÁTÉ: Várnai Zseni: *Egy asszony a milliók közül*
JENKEI JÁNOS: Rákossy Gergely: *Mondok mást...*
KONDOR LÁSZLÓ: Bárányi Tamás: *Tengerparti nyár*
DANKÓ IMRE: Mario Pei: *Szabálytalan nyelvtörténet*
SZEDERKÉNYI ERVIN: *Folyóirat-szemle*
THIERY ÁRPÁD: *TV-szemle*

RÓNAY LÁSZLÓ

„Úgy látszik, az egész földön éltem“

Jegyzetek Bóka Lászlóról, *Könyvek gondok* című kötete kapcsán

Bóka László első jelentős művei az Apollóban jelentek meg, Gál István folyóiratában, amely a maga módján megpróbálta feltámasztani a „közép-európai humanizmust”. Nem az antik humanizmus örök eszménye nevében született ez a kísérlet, nem is Németh László gondolata nyomán. Az egymásrautaltság, a közös német veszedelem fenyegető réme munkálta az Apolló programját. Az 1934. decemberi számban Bóka László *Délosz szigetén* című írásában így fejti ki ezt a célkitűzést: „Hol van Délosz szigete? Nézz a térképre! Kelet és Nyugat határán. Kik laknak benne? Nyugat exponensei és Kelet leigázottjai. Kié ez a sziget? A Nyugati Birodalomé. Innen viszik rabszolgáikat, de tanítóikat is innen.” – A cikkben szereplő Délosz nem a görög kultúrkör műhelye, azaz nem csak az. Jelképpé emelkedik, az elnyomott, a nyugat vonzásában és hatalmában lévő államok jelképévé. S ilyen államnak számított Bóka pályájának kezdetén – Magyarország is. Az az ország, melyről így írt egyik első versében:

Kapu előtt koldusok rikoltanak,
lázat hozott, pénzt nem kapott a sonkoly.
Az ég lilás, mint messze pusztá föld,
hol nincs búza,
csak csupa-csupa konkoly...

Ez a költemény is mutatja Bóka gazdag nyelvi leleményét. Egy-egy szép szó csillogó bővületében gyakran az egész vers értelmi egészéről hajlandó lemondani. Számára a kimondott szó az első, a hangalakot becézgeti, nem tud betelni vele, akár

első nagy mestere, Gombocz Zoltán. „Emberség, tudás, jóság és tisztaság, magyarság” nagyszerű megnyilvánulását tisztelte mesterében Bóka, s az ő eszményeit vitte magával egész életére, ezek megvalósításán fáradozott. Ezért igyekezett már első műveiben is kifejezni az irodalom és az „írástudó” felelősségét. Az irodalmi műnek, sőt minden leírt szónak a haza állapotán kell segítenie, ez Bóka egyik első tudatos felismerése:

a Bölcs
.. szeme öreg betűkön jár,
a gondja már a Holnapé:
hogy ez a nemzet csinosodjék,
betűt vet: Magyar Agapé!

Ez a korai, még a verssorokon belül feltűnő nagybetűkkel is Adyt idéző felelősségtudat Bóka hivatásának megnyilvánulása. Mert „hivatásnak”, szent kötelességnek érezte az irodalmat, s azon belül is az irodalmi egység megteremtését. Az egységesülés jegyében szölt bele az Apolló hasábjain a Babits és Halász Gábor között kibontakozó nemzedéki vitába. És már ebben a polemizáló írásban kimondja életművének egyik nagy vezérlő elvét: az irodalom jelen helyzetében a nemzedéki tömörülés az egységet veszélyezteti, tehát értelmetlen. Az írónak valóban vállalnia kell a harcot, de nem nemzedéki szempontok alapján, hanem az európai humanizmus eszményeinek nevében. „Európa két legkülönb kultúrájának könyvbástyái mögé kell bújnom. – írja *Beteg századokért lakolva* című híres esszéjében –, hogy nyilazni merjek.” – Nem a „pörosztók” félemlítették meg, hanem a század első évtizedének üres magyarkodása, melynek terheit még abban a korban is nyögte az ifjúság. (Mennyire rokona ez a vallomása Kolozsvári Grandpierre Emil *Tegnap* című regénye keserű végkövetkeztetéseké!) A sok kihamvadt nagyotakarás azt a tanulságot sugallja Bókának, hogy az írónak harcolnia kell igazáért: „Ha ki érzi, hogy most Tavasz van / Álljon az ostorhegy élére / S ne álljon félre. / Ütse magát, / ha hisz, ha él s hal a Tavaszban.”

A magyar irodalmi élet egyik legnagyobb hibájának az igazi értékrend hiányát érezte. *Üzlet és irodalom* című polemikus írásában ezért fordul a népszerűsége teljében álló Zilahy ellen. Ebből az írásából csendül ki először félelmetes gúnyolódó kedve és ereje, mely annyi irodalmi vitán segítette át a későbbiekben is. Ő maga igyekszik tudatosítani a magyar irodalom igazi értékeit. *Ember és stílus* című írásából elsőként kibontakozik ki az a kísérlet, amely később a magyar irodalom huszadik századi történeteszemléletének fő választó vonala lett, hogy irodalmunk legújabb történetében egyfelől József Attila és Ady harcoss humanizmusa áll, másfelől Babitsé, Kosztolányié és Tóth Árpádé. A két irányzat belső polémiajában ekkor még nem foglal állást, de tárgyalási módja már jelzi, hogy a forradalmiságnak nagyobb erőt és több létjogosultságot tulajdonított.

Az irodalmi harcok szüneteiben, egy-egy lírai pillanatban pedig tovább sorjáztak versei. Furcsa költemények ezek. Néhol versbeszedett prózát érez az olvasó, a kifejtett eszmék szuggesztivitása azonban mindenkire hatást gyakorol. Talán ezért is írta az Apolló egyik szerkesztői üzenete, hogy Ady forradalmi pátoszát a mai magyar irodalomban egyedül Bóka László örökölte át. Némelyik versében valóban „eltalálta” a hangot, ilyenkor nagy ereje van látomásainak. A világháború kitörésének veszélyét érzékelve írta:

Rettentő percek: egyszer Európának
majd Ázsiának lendül a nagy inga –
quota hora est? – testvéreim,
ki tud felelni új emberség nyelvén?
Pünkösd nyelvén? Nobilissima lingua?

A „rettentő percek” arra készítetik, hogy fokozott felelősséggel vegye számba a magyar irodalmi múlt nagy értékeit. Az egységes humanista örökség eszményének

nevében száll perbe Farkas Gyula irodalomszemléletével, mely szerint a fejlődés fő vonalát a „fajmagyarok” képviselték a hígakkal szemben. S ezért száll szembe Ady jobboldali kisajátításának kísérleteivel is. „Adyt, mint ma divatozó politikai áramlatok előfutárát ünnepelni, nem lehet” – írta Az Ország Útja című folyóiratban. A hagyományok és az újszerűség nagyszerű szintézisének megvalósítóját látta Bartókban, akiről ekkortájt írta esszéjét.

Bartók búcsúestjén Bóka László is ott volt a közönség soraiban. Katonaruhában ácsorgott a művészszoba bejáratánál, majd elsőnek gratulált a hangverseny után Bartóknak, aki köszönet helyett ennyit mondott válaszul: Legyenek becsületesek! Ez a figyelmeztetés húzódik végig Bóka következő korszakán. Ennek jegyében idézi vissza újra és újra a haza és a szabadság torzítás nélküli eszményét:

Arcul csap a szörnyű tanulság,
egy országvesztő nép a példa,
Haza, Szabadság, ismét Múzsák
és hittel él, aki még él ma.

Nagy erők ütköznek felettünk,
remegünk, jaj, hogy elboritnak!
Hazánk, tanuljuk mit feledtünk:
bástyának épültél, nem hídnak.

Erők, nagyok, de nem nagy eszmék,
(e század patkányokat nemzett!)
Szabadság, hihessük, hogy lesz még
új ezredig te néped e nemzet!

A most következő nagy világégést csak úgy vészelhethi át a magyarság – hirdeti Bóka –, ha „az erkölcs és a szellem babérjait gyűjtögeti”. Ennek első feltétele az, hogy mindnyájan megőrizzük emberségünket („megtesszük kötelességünket és emberek maradunk”). Csak a költőnek kell a nagy eszmények védelmében a harcot is vállalnia:

..... De te költő
ne törd el e század szégyenfoltját.
Bérelt jajok közt tiszta hangod
vád lesz, vigasz és ígéret.
Ha szót emelsz az emberért, igazság,
lesz a szavad. Ez, költő, a te béred!

Első verseskötete, az 1940-ben megjelent *Magyar Agapé* is a felelősség csillagzata alatt született. (Néhány jellemző verscím: *Rettentő percek*, *Magyar Agapé*, *Quere-la Hungariae*, *Itt ország épül*, *Sírató*, *Akkor is!*) Némelyik költeményében kísért a világtól való visszavonulás, a csüggedés, de a zárlat ilyenkor is a feladat vállalása, a közösségre való rátalálás bizodalma:

Nekem most édesizű szó az otthon
kaland már, ha egy kocsmába bebotlom,
babonás szókat mormolok: család . . .
Tudom, nem tart soká e nagy nyugodtság,
megkérem ujjaid, hogy a lámpát eloltsák,
és kitágítom szobám négy falát.

A világháborús években a költőnek rá kellett döbennie, hogy a hagyományos fogalmak elveszítették eredeti jelentéstartalmukat. „A szabadság a magyar századok folyamán mindig azt jelentette, amit sok szóval libertasnak, immunitasnak, autonomiának, asylumnak, otiumnak, emantipationak neveztek – írja Bóka *Néhány szó a szabadság történetéből* című esszéjében. – Nem tudom, hogyan fogják nevezni mind ezt, ha a szabadság szó valóban elveszti hajdani erkölcsi jelentéstartalmát.” A régi fogalmak összeszűkülésével szemben tágra kell nyitni az egységesülés útjában álló kápukat. Újfajta irodalmi koexisztenciát kell teremteni, mert csak ez mentheti át az iro-

dalom értékeit az új korra. Ennek az egységesülésnek volt egyik jele az 1940-től meginduló antológia-sorozat, a *Költészet*, melynek keletkezéséről így ír Bóka: „1940-ben, amikor a törvényessé tett fajgyűlölet egyre nehezebbé tette sok íróársunk működését, az a terv született meg, hogy kevésbé ellenőrzött nem rendszeresen megjelenő antológiák adjanak teret számukra. Az első füzetke számára írta Babits a *Talán a víz-özönt*, s 1941-ben vállalta, hogy a további füzetek szerkesztésében részt vesz...” Az első füzetben publikálta Bóka egyik legszebb költeményét, az *Én láttam őt* címűt, amely az egész magyar irodalom korvallomása:

Engem szekérre kötve hurcoltak a drabantok,
és felszakadt húsomból csobbanva folyt a rőt,
sósízű drága vér! Kiáltani sem tudtam,
kínom nem látta senki. Ő sem. Én láttam őt.

Ekkor született a század humanista költészetének egyik legszebb dokumentuma, a *Jónás könyve*. S Bóka – folytatva Babits gondolatát – egyik legszebb esszéjét írta a műről. Fel-felvillantja ebben az írásban hajdani nyelvi érdeklődésének színeit is, bár az egyre súlyosabb valóság nem hagyott időt az esszéizálásra. „Az ábrándokkal immár végzett a háború – vonja le Bóka a keserű tanulságot –, s a valóság már kéretlen is megmutatja arcát. Leckéjét akarva-akaratlanul meg kell tanulnunk... Mi azonban gyáván hallgatunk, vagy még gyávábban ágálunk egymás ellen. A valóság közben végzi már rettentő munkáját. Nem baj, ha az igazságot látjuk magunk előtt, s szívünk utána indul. Tudod-e mi az igazság, atyámfia, farkas?”

Ebben az írásban is céloz a magyar irodalom még mindig széttagozódott, egymással harcoló belső frontjaira. Holott „manapság csak az olvasót, a versolvasót kellene szolgálni”, s meg kellene teremteni az irodalom igazi egységét. Már csak azért is, mert a magyarságra talán sohasem volt érvényesebb Vajda János komor látomása: „Amerre haladtam, / A düledező romok közt, / Mindenfelé több volt már a halott, / Mint a haldokló...” Ez a kemény figyelmeztetés Bóka *Vajda János*ról szóló könyvének végkövetkeztetése, s ez emeli ezt a művet a kor egyik jelentős irodalomtörténeti alkotásává. Igaza volt Bókának: Mi mást lehetett volna szembeszegezni a sötétülő korrallal, mint a magyarság nagy hagyományait? Ő József Attila emlékét is újra idézi, s a nagy halott leckéjével figyelmeztet: „Az ő hazája már az örökkévalóság. Száritsuk fel gyáva könnyinket s ne sirassuk tovább. Itt az ideje, hogy felépítsük emlékét sirja fölé”.

S a másik menekvés a munka önmérsztő láza:

Dolgozni kell, jaj, dolgozni kell még,
vagy kétszer arculútni a sunyiképu holdat,
kurrogni mint a kandúr, párbajozni a réten,
jajj, a fekete vízár elsodorta a holdat!

A szörnyűségek között Bóka képzeletébe is visszatér a horatiusi látomás, amint a nemzet legjobbjai hazájuk elhagyására kényszerülnek, s valahol másutt kell „modus vivendi”-t teremteniök:

Modus vivendi: ha nincs módja más,
majd keresünk egy másik csillagot,
önvédelem ez, nem támadás,
kezünkben toll volt, nem tör világitott!

Bókának azonban volt ereje arra is, hogy ne csak ironikus felszólítással buzdítsa kortársait. Hiszen kivándorolni, új hazát teremteni illúzió. A hazát itt, nekünk, magunkban, értékeink teljes tudatában kell megteremteni és „átmenteni”. Az emberi lélek legnagyobb ereje a függetlenség, s ezt a gondolatot sugallják a nemzet nagy

hagyományai is. Ezért figyelmeztet újra és újra az irodalmi múlt megbecsülésére és a hagyományok feltárásának szükségességére. Ezért írja figyelmeztetve: „Mit hoz a jövő? Azon kell megdöbennünk most, mit visz el a jelen, ha fel nem ébredünk gyávaságunk és butaságunk rabságából. Az emberi szolidaritás nem csak térben él, nem csak a kortárs nemzeteknek tartozunk, hanem az örök-nemzetnek, az ősöknek, utódoknak.”

Az „örök-nemzet” e labilis koncepciójába illeszkednek bele tanulmányai, melyeket ekkortájt írt a magyar irodalom nagy hagyományairól és a nagy kortársakról, akiknek életműve is a hagyományt gazdagítja majd. Adyról, aki a nyilasok száján „véres gazságok cégére lett” a bátorságot és az igazmondást jegyzi fel, *Babits*ról szólva pedig a nagy költőelőd erkölcsi bátorságát teszi életműve legnagyobb tanulságául. Az írói magatartás változatlanságának és következtességének eszményét *Kassák*ban találja meg. *Móricz Zsigmond* halálára írt költői szépségű soraiból pedig már az új jövőendő megsejditése is kicsendül: „Magam is dadogok, mint funerátorai. Könnyem hull, hiszen meghalt Móricz Zsigmond. De azt dadogom, hogy igazi útjára csak most indul. Egy légitámadás alatt halt meg. A megbékélt Európában fog újjászületni”.

Mi maradt az írónak, a költőnek a vég küszöbén? *Új esztendőre* szóló költeményében. 1943-ban írja Bóka:

Ember – emberséged
szelídfényű holdad
már csak ez világít!

A költői bátorság és az igazsághoz való hűség még utolsó cikkeinek hangját is felforrósítja: „Az eljövendő évek előtti felelősséggel állítom, hogy a XX. század negyvenes éveiben bátrabb volt a magyar honvéd, mint a magyar költő. A jövőhöz elsősorban nem fantázia kell, hanem bátorság. Másodsorban sem fantázia kell, hanem tisztaság és pontosság”.

Ekkori sorsáról (katona volt, majd hadifogoly) kevesebbet tudunk. Csak ironikus regényéből, *az Alázatosan jelentemből* sejtethetjük, milyen szenvedést és menynyi kompromisszumot jelenthetett számára a világháborús katonai szolgálat. A megújult irodalomba visszatérve, talán éppen ezek az emlékek edzették keményebbre hangját, ezért érezzük, hogy vádol, amikor csak figyelmeztetni és emlékeztetni akart, s ezért telt aránylag hosszú időbe, míg rálelt a maga igazi céljára.

*

Nagy tanulmányok, nagy kísérletek sora adja Bóka utolsó korszakának mérlegét. *A Zenekiséret* című regényével mintha kiírta volna magából a múltat. (A regény a nemzedéki önvallomások sorába tartozik, akár a *Fellegjárás*, *Az alkony éve*, vagy a *Hamis pénz*.) Egyetlen figyelmeztető és – sajnos – a jövőben is visszazengő felhangja van a regénynek: a főhős (Gombocz Zoltán alteregója) visszatérő szívbántalma. Akkor azonban még talán Bóka sem sejtette, hogy ő is úgy végzi életét, mint a *Zenekiséret* hőse.

A tanulmányok egyik vonulata *az újra felfedezett orosz klasszikusok*. Dobroljubov, Csehov, Dosztojevszkij emlékét és életművét idézi ezekben, s eredményeiket a megújuló magyar próza elé állítja példaképpen. Magyar irodalomtörténeti tanulmányaiban pedig folytatja a múlt hagyományainak felidézését és értékelését. Így közeledik mindinkább életműve nagy ihletőjéhez, korábbi írásainak vissza-visszatérő hőséhez, *Ady Endréhez*.

A nagy szintézisről álmodott, s mindenki azt hitte, mikor hatalmasra tervezett *Ady* monográfiájának első kötete megjelent, hogy a mű befejezése idő kérdése csupán. Pedig ő tudta, érezte, hogy más teszi majd a pontot *Ady* életművének teljes feldolgozása után.

Ekkor már tanított. „Keserves feladat volt” – írja önvallomásában, keserves,

hiszen inkább egy kutatószoba hűvös magányára vágyott, mint az előadások és vizsgák torkot szorító légkörére, s a növendékek kíváncsi tekintetére. Ez a korszaka irodalmi sikerekben és harcos polémiákban bizonyára nem volt olyan gazdag, mint az előzők. Értékesnek mégis legalább annyira értékes volt, hiszen tanítványainak száza mondhatják el, mit köszönhettek neki: tudásának, szeretetének. Bóka keze nyomát még nagyon hosszú ideig ott érezni majd a magyar irodalomtörténetírás megújult lapjain. Még akkor is, ha azokat a fejezeteket már nem ő írja.

Melyik volt az igazi arca? *A karoling trón* ironikus fintora? Vagy a *Nandu* félszemmel Thomas Mannra figyelmező kísérletezője? Vagy az *Őszi napló* professzora, aki nagy gonddal hajol a fővő húsleves fölé, s azon töpreng, tegyen-e bele nyeltnyi konyakot? Vagy az utolsó percek elszoruló szavú költője? – Egyik sem és mindegyik. Aki önvallomását és legszebb irását, az *Őszi naplót* elolvassa, az érti meg igazán, mennyi minden izgatta, mennyi mindent szeretett volna megoldani, s mennyire nem tudott csak egy feladatra koncentrálni. Ezért maradt torzóban az *Ady-életrajz*, s ezért sorjáztak élete végén a lihegő sietséggel kiadott irodalmi művek.

Mert akkor már érezte, hogy sietnie kell. Előadásai közben gyakran elfulladt, s egyre többet emlegette azokat, akik már elköltöztek, akiknek életművét már csak az emlékezet őrzi. Ennek a mindenre való emlékezésnek a birodalma az *Arcképvázlatok és tanulmányok*. S noha ennek a kötetnek kicsit talán önmaga is a hőse, sajátmagát mégsem ismerte meg sohasem. Ez az önbizalomhiány íratta le csodálatos vallomását:

Nem tudtam egy szót sem írni,
nem tudtam elúzni magányom.
Annyit sem ér versem, mint tánc után
a rét fűvén egy könnyű lányom.

Talán ezért sem törekedett befejezett egészre. Ezért emlékeztettek egyetemi előadásai a tűzijátékra, amint föllötte ötleteinek ragyogó rakétáit, s hagyta őket kihamvadva lehullani. A befejezést legtöbbször tanítványaira hagyta. Azokra, akik késő délután keresték fel szobájában, s elbűvölve hallgatták emlékezéseit. Szobája fala telisteli volt képekkel, ott ismerték meg először a világirodalmat. Bóka együtt élt, együtt lélegzett velük. Mindegyikről volt mondanivalója, amint bizonyítja ezt új kötetete is, a *Könyvek, gondok*, s bizonyította *Évszakok* című költeménye:

nekem a nyár Arany nyara,
a tavasz Petőfi szava
őszöm méléző Berzsenyi
a telem Ady versei
ha Afrikának tele más
olyan mint egy műfordítás
a lombok közt Zrínyi susog
nyers versben ohoriambusok.

Egyszer legyőzte betegségét. Legyőzte, s a halálból visszatérő ámuló tekinté-
vel megint számba vette az irodalom szépségét és gazdagságát. Utolsó tanulmányai
születtek ekkor, amelyek „az emberiség egészségéhez szólnak”. És új tanítványok sere-
gettek újra köré s új előadást hirdetett s elfülő lélegzettel vette számba hagyatékát.
Még életében jelent meg utolsó verseskötete, a *Harag nélkül*, mely azt igazolta, hogy
iróniája mögött mennyi szeretettel figyelte az életet és a megújulás jelenségeit. Tra-
gikus fintora a sorsnak, hogy e kötetének sikerét már nem érte meg. Pedig éppen
ezzel a gyűjteménnyel válaszolt élete egyik nagy kérdésére, ezzel sikerült kiteljesí-
tenie művészetét. Életében, mint irodalomtörténész a teljességre törekedett. (A *Köny-
vek gondok* kötetben közölt s *Bessenyei György* gondosságát dicsérő bibliográfia
a legékesebb bizonyossága ennek.) S ezekben az utolsó versekben sikerült megköze-
litenie a *költői* teljességet is:

A rádió tárcsáját forgatom
és hanghullámról hanghullámra értem
az idegen szót vén magyar vagyok
de úgy látszik az egész földön éltem.

... Az olvasó, a tanítvány behajtja a *Könyvek, gondok* című posztumusz kötet utolsó lapját. Ez hát a vég? Ám ekkor valahol a messzeségben mintha megjelennék egy sápadt, pergamen szemüveges arc, s megcsendülnének a végső tanulságot hirdető sorok:

Most már késő, túl korán elbuktam,
abban a tényben, hogy ember is voltam,
előlről életem nem kezdhetem
öreg vagyok beteg és meztelen.

De valamit még, valami kevés
művet ígért a végső szenvedés
igazról érlelvén még igazibbra,
ahogy szívem megkövül, mint a szikla.

Ez az „igazról igazibbra” érlelődő művészi és emberi nagyság Bóka életműve. S ezt sugallja *Könyvek, gondok* című kötete is, melyet hű tanítványa, Bessenyei György válogatott és rendezett sajtó alá, s *Ortutay Gyula* látott el szép előszóval.

Illés Lajos:

Tizenkét portré

Mély ihletettséggel, a költészet és irodalom iránti hódolattal lehet csak annyira közel jutni az élő, a mai irodalomhoz, költőkhöz, írókhoz, mint Illés Lajos ebben a könyvében. A portrék ugyan már előbb, folyamatosan megjelentek az Új Írásban, de így egybe gyűjtve mégis újszerűek, erősebben megragadják az olvasót.

Újszerűségről beszéltem és nem indokolatlanul. Újszerű mindjárt az, hogy a portrékhoz megfelelő szemelvényeket, mintegy illusztráló válogatást ad, s a szemelvények között mindenütt önéletrajzszerű önvallomást is találhatunk. Ezek kitűnően támasztják alá és erősítik az esszék hitelét. Ilyen például Simon István „Vallomás a falumról – vagyis az út kezdetéről”, vagy Galgóczi Erzsébet „Kútban” című novellaszerű vallomása. De vannak más, átfogóbb jellegű önvallomások is. Ezek közül legjellemzőbb Juhász Ferenc „A gyermekkor asztalánál” című írása. Igaz, a költő maga is ezt írta alá: „Egy vers változata”. Benne van ebben minden, ami Juhász Ferenc költészetére

jellemző. A látomásos képzelet, robosztus erő, ember- és világmegváltó indulat, költői gőg és alázat az étellel, a léttel szemben. És még valami: hatalmas hit a jövőben, amely végül is mozgatja minden indulatát. Lényegében ezt vázolja Illés Lajos is a róla írt portréjában. Nem tekinthetjük negatívumnak, hogy ilyen szuggesztív erejű költőről szólva ő maga is átvesz valamit szemléletmódjából, vibráló, látomásos stílusából. Egészében nézve végül is igen nagy önfegyelmével, rövid, rendkívül jellemző idézetekkel világos portrét rajzol róla. Portrét, amelyben a felvillantott képek során a költői fejlődés minden mozzanata érezhető: a diadalmas indulás lépcsőfokai éppen úgy, mint a megtorpanások, sikerek és balsikerek. Mert hogy Illés balsikereket, vakvágányokra futó kísérleteket is bőven lát Juhász Ferenc eddigi útjában, azt világosan ki mondja: „Vállalkozásai izgalmasak és sajátosak, nem egyszer olyan útra vezetnek, amelyeket világnézeti, politikai, esztétikai vonatkozásban bírálat ért és érhet.” De így is kiemelkedő tehetségnek ítéli, s költői programját „gyönyörű program”-nak.

Ami tehát Illés Lajos élelátását, alapos elemültségét illeti, arról csak elismeréssel szólhatunk. Nemcsak egyik-másik, hanem úgy-

szólván mind a tizenkét portréja magas színvonalról, átfűtöttségéről tanúskodik. Sőt vannak egészen líraian ható telitalálatai is, amikor egy-egy kitűnő képet formálva szinte már az első mondatával feledhetetlenül állítja elének a költőt. Ilyen a Takács Imréről írt portré: „Hangja nehézkes, fáradt, darabos, a mélyből szakad fel, s görcsösen kapaszkodik akárcsak a végtelen messzeségből érkező emberé, aki gönyesztő, derekat-inat rogyasztó terhet hurcol a hátán”. Melyik szobrászt nem ihlethetné ez a kép arra, hogy kőbe, vagy bronzba mintázza! – Mégis, bármennyire imponáló is ez a lírai esszészzerűség, s bármilyen örömmel olvassuk el újból is egy-egy portréját, úgy érezzük ez az erénye, a lírai esszészzerűség egyúttal hibája is ennek a kötetnek, s az egyes tanulmányoknak. Gyakran elmosa vele a költőről, íróról alkotott kritikusi véleményét, s a szépen megrajzolt portrékat olvasva úgy tűnik, mintha a tizenkét kiválasztott költő, író között művészi szint és eredményesség tekintetében nem, vagy csak alig lenne különbség. Jól tudjuk, a portré már műfaját tekintve sem vállalkozhat olyan mértékben a kritikai mérlegelésre, irodalomesztétikai, vagy irodalomtörténeti értékelésre, mint ahogy azt egy kritikai tanulmánytól már joggal elvárunk, de egészen nem is mondhat le erről. Ezt Illés Lajos is érzi. „Ha csak vágyakozom is arra a biztonságra – írja „Az olvasóhoz” címzett előszavában – amivel Montaigne rendelkezett, aki egyetlen mozdulattal emelte ki a korabeli irodalom tengeréből Rabelais-t és Boccacciót, mint a legnagyobb értékeket, mégis hiszem és remélem, hogy elemzéseimmel, ítéleteimmel segíteni tudom én is olvasóimat, hogy megtalálják az igazat, a szépet, az újat mai magyar irodalmunkban.”

Nem volnánk igazságosak, ha tagadnánk, hogy Illés Lajos elemzései valóban segítik az olvasót. Sőt, említett szerkesztési módszerével bizonyos mértékig úttörő munkára is vállalkozott. Mégis éppen tőle, aki a mai magyar irodalom egyik legalaposabb ismerője, még határozottabb, s az olvasó számára is egyértelműbb kritikai értékelést is joggal várunk. Az egy Juhász Ferenc (és talán Nagy László) portré kivételével ugyanis főképp az értékek, elért eredmények kiemelésére törekszik minden írónál. Nem állítjuk, hogy teljesen hiányozna belőlük a kritika, de alaposan befedi a pozitívumok, eredmények és szép biztatások lírai burkával. Így aztin az olvasó

néhezen tudja kihámozni, hogy például Takács Imre paraszti erőt, mélyből felszakadó darabos, de folyton növekvő feszültségű líráját, vagy Garai Gábor „metszően éles pengéjű” intellektusát tartja-e nagyobb értéknek. Avagy Simon István „tisztá, bensőséges hangú, emberi melegséget árasztó” költészetének szépsége bővíli el jobban?

Pedig mindezek mögött valóban ott vannak a kritikus meglátások is, de nem ártott volna, ha a portrékat ebben a tekintetben markánsabban formálja meg. Tudjuk, hogy ez a leghálálatlanabb, legkényesebb feladatok egyike, de a kritikusnak vállalnia kell ennek az ódiáját. Sőt vállalnia kell azt is, hogy esetleg téved. Nem bizhatjuk mindig az olvasóra, hogy döntse el ő *a maga számára*, hogy a megrajzolt portrék alapján kit hol helyez el a ma irodalmában. Még akkor sem szabad erre hagyatkoznunk, ha az esszék alapján nemcsak az válik nyilvánvalóvá, hogy a kiválasztott írók közül jónéhányan már gazdag eredményekre, sikerekre és küzdelmekre tekinthetnek vissza (pl. Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István), mások pedig, ha már határozott művészi arculattal is, de igazán csak most indulnak (Galgóczi Erzsébet, Geregyes Endre, Szakonyi Károly). Úgy hiszem, nem kell bővebben bizonyítani, hogy ez még önmagában nem kritikai ítélet.

Úgy véljük, hogy mindezt el kellett mondanunk Illés Lajos kitűnő könyvével s úttörő jellegű vállalkozásával kapcsolatban. El kellett mondani azért, mert igen sokra értékeljük, s mindenképpen nagyon jónak, örvendetesnek tartjuk, hogy ez a könyv megjelent s várakozással tekintünk a bizonyára várható folytatás elé.

(Magvető)

SERES JÓZSEF

Várnai Zseni:

Egy asszony a milliók közül

Az első fejezetek elolvasása után nem tudtam műfajt találni a számára. Regénynek annyira lírai, hogy szinte prózaversz-számba megy olykor. Önéletírásnak menthetetlenül regény, mert regénysodrása, szerkezete, és regénymondani-valója van. Történelemnek túlon-túl alanyi, Nemcsak azt mutatja meg a felvázolt háromnegyed-századnyi korból, ahogy a világ ese-

ményei hatottak reá, azt is, amint ezekre a saját körén belül visszahatótt. S mindezek mellett valami népmesei báj lengi át, ami külön is kivonja a beskatulyázhatóság lehetőségétől.

Amikor végigolvastam, megmosolyogtam regisztráló igyekezetemet. Mert az *Egy asszony a milliók közül* egyik sem, hanem mindegyik a felsorolt műfajok közül. Egybemosódva, kiegészítve egymást, mint az ábránd és valóság, a hit és a harc, a szándék és a tett. S mindez a gyónás-összintességű számvetés, ez a küzdelmekben, eredményekben – s főleg szenvedésben! – gazdag életvallomás ezzel az akkorddal zárul: Nem volt hiába! Ha pedig így igaz – mert így igaz! – ez, akkor fölösleges a műfajok vizslatása – mégha a regény meghatározást hordozza is az ezeroldalas mű a homlokán –, hanem adózzunk tisztelettel értékeinek, a sorsnak, ami mögötte van, raktározuk el tanulságait, s mutassuk fel mindenkinek az álhatatosság, a következetesség, és az asszonyi hősiesség példája gyanánt.

Mert Várnai Zseni nem „csak” költő, és nem „csak” munkásmozgalmi példa, hanem együtt a kettő. Földessy Gyula időálló meghatározásával: A maradandó költők legszembevetőbb jellegzetessége együttélésük, népük, egész koruk emberiségnevelő, társadalomátalakító törekvéseivel. Ilyen költő Várnai Zseni. Már első verseibe, melyeket az anyaság szent gondolata ihletett, beleszővi a szocializmus eszméjét. Ebből a lelkiségből ered a *Katonatiannak* című verse is, melynek két esetben is történelemformáló szerepe volt... És somnázásképpen: Várnai Zsenit méltán külön fejezet illeti meg a magyar költészet történetében...

Várnai Zseni – életregénye tanulsága szerint is – úgy költő, úgy lett, s úgy maradt költő, hogy ez a kettő, a költészet, és a közélet egybemosódott benne. E két pólus között úgy szikrázott az élete, mint az elektromos kisülés. Nemcsak írásban – tettekben is! Az anyaság költője, ha kellett, testéle is pajzsává változott, s a neve lobogóként lengett az egyik sikeresen működő ellenálló csoport felett...

S az *Egy asszony a milliók közül* minderről hűségesen, szerényen, a volt-dolgok iránti írói alázattal számot ad, s új arccal gazdagítja portréját: A rangos prózáiróval...

Az élete maga is regény. A vándorkereskedő nagymama szinte a vérével táplálja gyermekeit. Édesapja úgy veszi feleségül az édesanyját – a nővérevel kötött házasság után –, mint az őszövetség Leája után Rákhelt, a

kedveset, Jakób. Különben bohém, perzselő optimizmusú ember, ami mellett kedves kálváriajárás az asszonyi sors. Kedvenc leánykája, a költő, még tíz éves sincs, máris menedzseri kíséretben Európa nagyvárosait járja, mint cimbalomművész. Ő a dajkája színészi álmának is. S mindezt körülfollyá a proletári sors, az anya keserves küzdelme a mindennapi kenyérért. Azután meghal az apa, az álmok elfoszlanak, s úgy látszik, Peterdi Andor költő feleségként – csak feleségként – éli le életét, míg az anyaság érzése verssé nem zsongul benne. A *Katonatiannak* című költeményével szinte belerohan a világháború felé tántorgó ország holttengeri állnyugalmába – ennek már ötvennégy éve! –, s azóta nincsen megállás számára. Egyetlen harc az élete – miközben a családja gyakran éheznek, a Népszava hasábjain, a tizennyolc-tizenkilences barrikádokon, a Horthy-évtizedek alatt, a nyílt fasizmus terrorja idején. Hamis igazolványokkal bujkál, éheznek, de neve ellenállási csoportot fémjelez, s verseivel házról-házra jár:

Még itt a német állig fegyverekben,
még torkunkon a gyilkos vasmarok,
de jönnek, jönnek, egyre közelednek
a szabadító Vörös csapatok...
már jönnek, jönnek, érzem, látom őket,
dereng a fény a börtönablakon...
rabtársaim, felsebzett ujjaimmal
a szabadság híret kopogtatom!

Az önéletírás éppen ennek a szabadságnak első napjaiban zárul, amikor az író-hős az új történelem megalapozásához fog hozzá, szinte a legelsőik között...

De nemcsak ennek a bátor életnek krónikája ez a könyv, a harcossá növekedett asszony eposza, hanem hiteles körképe a fel-szabadulás előtti Budapest szellemi gomolygásának is. Lapjain felvillan Ady Endre, Krúdy Gyula, Rudnay Gyula, Jászai Mari arcéle, filmkockákként pereg az Otthon kör élete, a löversenypálya izgalma, a tizes-húszas-harmincas évek Népszava-szerkesztősége, a békebeli, és háborús Páris, egy teljes emlékké halványodott világ...

S mindez egy nehéz asszonysors, egy hősi élet részeként – lírára hangszerezve!

Mély tisztelettel meghajlok előtte, aki élte, s aki ebben a kitűnő könyvében számot is adott róla...

(Szépirodalmi)

TIMÁR MÁTÉ

Mondok mást...

Az író állásfoglalása egyértelmű: „... Kisgyerek is voltam. Akkoriban történt, hogy az első hazugságra való ráeszmélésemkor belehaptam a hazugságtévő bokájába. Mert följebb nem értem. Mosolyogni való? Én igyekszem megőrizni ezt a dühöt magamban minden rendű és rangú hazugságtévővel szemben” – vallja önmagáról, írói habitusáról. A most kötetbe foglalt tizenöt elbeszélésének jórésztében a hazugságtévőnek azt a gyakrabban fellelhető fajtáját tűzi tollhegyre, amelyet irodalmunknak sokszor volt alkalma felfedezni. A mindennapok kis hazugságairól, öncsalásairól van szó, azokról, melyeket az életben ma is mintegy „bocsánatos bűnökként” tartunk számon.

Rákossy Gergely hétköznapi élethelyzetekben éri tetten kispolgár-figuráit. Olykor egészen banális a történet. Az *Utóidényben* például alig-alig történik valami figyelemre méltó. „Három ember jön a gyepe felé. Egy férfi, egy asszony meg egy gyerek.” Kipakolnak a strand koraőszi gyepszönyegére, esznek. Aztán olajoznak. A fiú szeretne elmenni labdázni – nem engedik. Egyszerre csak valami robbanás zaja hasít bele ebbe a hermetikusan zárt mikrovilágba. „A férfi összeszűkül szemmel nézi, s eszébe jut, amit az óvóhelyről, s a tízpercenkénti ájulásról mondani akart. Igen, az emberek sok mindent elfelejtenek.” Csupán ennyi, egy villanásnyi kitekintés jelzi, hogy ennek a zárt világnak a külső eseményekkel szembenálló közönye valójában gyávaság, amit hazug pózzal, életstílussal takargatnak. Egyébként kiderül: csak egy defekt volt. Kissé idegesen indulnak haza. Záróra van.

Valójában az ábrázolt mozdulatlanság, eseménytelenség, a realitások felismerésére való képtelenség, a valóság előli elzárkózás a kispolgári életformának egyik tipikus külső jegye. Remek karakterképeket vázol fel Rákossy Gergely néhány szóban, néhány fintorban. Ki ne találkozott volna olyan unott-közönyös emberi és családi kapcsolattal, mint amelyet például a *Cirkusz*-ban rajzolt meg az író? Vagy éppen ellenkezőleg: olyan kisszerű világlátással, mely „a bolhából is elefántot csinál”, mivel képtelen

magát az elefántot észrevenni? Vagy azzal az apró mozzanatok, alig érzékelhető hangulatok iránti teljes tompultsággal, mely az egymáshoz legközelebb álló emberek életében is hoz keserű órákat? S ha banálisnak tűnik is: „A bizalmatlanság csakis bizalmatlanságot szül” – az ötvenes évek első felének fanyar politikai izeit felidézve, végeredményben egyfajta mai magatartásformáról is vall az író.

A hétköznapijainkkal, a környezetünkkel való azonosítás lehetősége biztosítja ezeknek az egyébként jórészt nagyon is „prózai” történeteknek a hatását. Művészi fegyverzettséggel, tudatosan teszi „semmitmondóvá” ezeket a történeteket Rákossy Gergely. (Ez a csehovi hagyományokon alapuló alkotásmód egyébként tendenciaként jelentkezik mai prózairodalmunk egy részében. Érdemes lenne hatásával is foglalkozni.)

Az író csak ritkán tesz kísérletet arra, hogy lehántsa a kérget a lélekről, belenézzen a redők közé, ellásson a gyökerekig. De ez a mélyebb, sokrétűbb ábrázolás talán inkább regénybe kívánckozó feladat.

A kötet egyik legerőteljesebb írásának a *Kész örület!*-et tartjuk. Nagy Lajos novelláinak nyers realizmusa és szintézisteremtő ereje idéződik fel a kiterjedelmű írás olvasásakor. Nyolc kisformátumú oldalon kevesen irtak mostanában olyan megrázó szenvedéllyel a szelebb körre gyűrűző közöny ellen, mint Rákossy. A dromedár és a fiú összeverekednek az utcán. Az előzményeket nem ismerjük, nem is lényegesek. A lényeg az őket körülvevő embergyűrű passzív, „mi-közöm-hozzá” magatartása, mellyel csupán csak egy, a megalázottság, kítaszítottság érzését jól ismerő gnóm száll szembe.

Egészében úgy érezzük, hogy Rákossy Gergelynek újabb árnyalatokkal sikerült gazdagítania a kispolgár (s másrészt az ajkbiggyesztő sznob, mely végeredményben hasonlóan a külsőségekkel leplezi a belső tartás hiányát) – portréját. Nem ő ugyan az első, aki foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a mi társadalmunkban is újabb rétegekben hódít ez a perspektívtalan szemléletmód, ám azzal, hogy éppen a kis hazugságokban és önámításokban éri tetten a kispolgárt, önvizsgálatra kényszeríti olvasóját.

(Szépirodalmi)

JENKEI JÁNOS

Tengerparti nyár

Bárány Tamás novelláinak közös sajátossága (erénynek is mondhatnók) az a szubjektív elemekkel telített, tárgyilagos személytelenség, amely, bár csaknem minden írása élményszerű közvetlenséggel hat, arra indítja, hogy tárgya és alakjai iránt érzett személyes elfogultságát szinte szemérmesen leplezze. Nem tudjuk, hogy a kötetben található írásai mikor keletkeztek, s hogy időrendi sorrendben követik-e egymást, de a hangvételük közt észrevehető árnyalati különbségből arra kell következtetnünk, hogy fokról-fokra érlelődött meg benne az a változás, amelynek eredményeképp ma már csak mosolyogni tud olyan jelenségeken, amelyek azelőtt bosszantották vagy éppen felhaborították. Azelőtt – úgy véljük – tragédiát látott mindenben, ma azonban már csak komédiát. Ma is bíráló szemmel nézi a világot, de egykori szubjektivitását objektívebb szemlélet váltotta fel, s a kérelhetetlen ítéletet megértő és megbocsátó derű. Ebben a hangnemben talán kevésbé mélyen érinti napjaink problémáit, de annál szórakoztatóbban utal rájuk. Némely írásának esetleges hiánya (Jótett, Idill) aligha csökkentette volna a gyűjtemény értékét.

A kötet címe: „Tengerparti nyár”. Vajon azért választotta ezt az író, mert tetszetősen hangzik, vagy mert azt a novellát, amelytől kölcsönözte, különösen reprezentatív írásának tartja? Ő tudja. Maga a címadó novella érzelmes aláfestésű romantikus cselekményével szinte kéri a többé-kevésbé kimért, tárgyilagos hangú történetek közül; talán éppen ezért áll legközelebb a személyes érzelmeit egyébként szerényen leplező íróhoz? Egy másik novellájának címe: „Előjáték” több joggal lehetett volna névadója a kötetnek, mert az jobbra olyan történeteket tartalmaz, amelyeknek nincs egyértelmű befejezésük, legfeljebb egy ügyes poen erejéig (Gábri), amely azonban inkább csak alternatív megoldást jelent. Van néhány, nyilván régebbi keletű novellája, amelyben a régi világ elesett embereinek sorsuk ellen folytatott reménytelen küzdelméről számol be, leplezetlen, bár ki nem fejezett együttérzéssel. Hangjának emelkedettségével, de már csak terjedelménél fogva is kiemelkedik a gyűjteményből a „Sirás” című elbeszélés, amely megdöbbentő realizmussal áradó, monoton ütemessé-

gével kantátára kívánczó, prózában irt háborúellenes eposz jellegével hat. Bár más hangnemben, ugyancsak a háborús időket idézi a „Házikáplán”, egy vidéki dzsentyer kastélyban ideig-óráig menedéket találó, reverendába öltözött, üldözött fiatalember be nem telt, de tragikus előjelű sorsának drámai aposztrofálásával.

Bárány Tamásnak különös tehetsége van a bizarr helyzetek érzékeltetéséhez. Alakjai nemcsak mindennapi életük áthatolhatatlan falaiba ütköznek, hanem jellemük ingatagságát is gyakran megsínylik. Elég egy pillanat, egy jó vagy rossz szó, egy nem várt fordulat, és máris egészen másképp látják a világot, és mindjárt másképp viselkednek. Az asszony, aki sírva fogad hűséget miatta börtönbe került férjének, az első adandó alkalommal elárulja azt (Átok). Az emberkerülő, magányos öreg, aki egy kóbor kuttyát talál, annak ragaszkodását félreértve, derűs társaslénnyé válik, de mielőtt a természetes ösztöneit követő állapotban csalódik, visszaesik eredeti mizantrop állapotába (Kivert kutya). Vagy: a kis vidéki orvos, aki mérhetetlenül gyűlöli egykori barátját, a nála szerencsésebb, tekintélyes orvosprofesszort, annak egyetlen, leereszkedő szavára büszkén vallja őt barátjának (Egy életen át). Az elvált asszony, aki megaláztatásának színhelyéről más városba menekül, egyetlen kedves emléket visz magával új otthonába, vetélytársának, férje új feleségének könnyes arcát. Vagy más: a volt munkaszolgálatos különös dilemmája, amikor évekkal később, disszidálóban, éjszaka átjut a határon, és napvilágnál felismeri vezetőjében azt a szadista szakaszvezetőt, aki annak idején csaknem halálra kínozta (Úttalan utakon). Még egy példa: a törtető irodalomtörténész előtt, akit elhalmoznak kitüntetésekkel azért, mert kiemel a feledés homályából egy már rég halottnak vélt, jelentéktelen író, egyszerre megjelenik a „haladó hagyomány” elnyűtt képviselője, és részt követel magának felfedezője dicsőségéből (Rendhagyó feltámadás). Csodálkozunk kellene azon, ha Bárány Tamás, aki szatirizáló tehetségét irodalmi paródiáiban annyiszor bebizonyította, válogatott novellái között nem adna helyet ilyen irányú írásainak. Az előbb említett novellák egyike-másika már közel jár ehhez a műfajhoz, de a legjellegzetesebb szatirikus írása a „Szerencsés flótás” című novella, amely szellemes torzítással illusztrálja, hogy akárhányszor milyen nevetséges esetlegességen múlik egy-egy ember karrierje vagy bukása. Sok a monológ novelláiban. Szerencsés for-

ma ez annak igazolására, hogy az emberek, ha számításaikba hiba csúszik, rendszerint kívül-álló okokkal magyarázzák sikertelenségüket, és nem szívesen ismerik el, hogy sorsukért első-sorban ők maguk felelősek.

Bárány Tamás kitűnő jellemábrázoló és nap-jaink problémavilágának jó ismerője, aki akár tragikus, akár tragikomikus történetet mond el, mindig arra törekszik, és – tegyük hozzá – nem is eredménytelenül, hogy mindennapi em-beri gyarlóságokat nem mindennapi helyzetek nézőpontjából világitson meg.

(*Szépirodalmi.*)

KONDOR LÁSZLÓ

Mario Pei:

Szabálytalan nyelvtörténet

A szerző az amerikai Columbia egyetem tanára. Nyelvész, a nagyjelentőségű nyelvészeti munkák egész sorát alkotta, de legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy leszállva a szaktudomány világából, mindenki számára, a közönségnek, az egyszerű embereknek mutassa meg a nyelv nagyszerűségét, lehetőségeit, a vele kapcsolatos kérdések izgalmasságát. A munka eredeti címe: *The story of language*. A nyelv története, de kongeniális fordítója – Fabricius-Kovács Ferenc – helyes érzéssel ezt a címet túl szakszerűnek, tudósnak, szokványosnak vélte és az általa adott új címmel is hangsúlyozni akarta a könyv célkitűzését.

A voltaképpeni nyelvtörténet csak bevezetés benne, s beszél a nem nyelvi kommunikációs rendszerektől kezdve a nyelvek eredetének megvilágításán át a dialektusokról, az írás kialakulásáról, az udvariasság nyelvéről és még sok-sok mindenről, ami történetileg jellemzi az ember nagy lehetőségét, a nyelvet.

A nyelv alkotóelemei című fejezet sem szokványos. A nyelv tagolódásának megszokott sémája helyett ötletes egységekre osztva mutatja be a nyelv részeit, azok tulajdonságait egészen a vulgarizmusokig, a tolvajnyelv sajátsgaiig,

a szakmai zsargonig. Külön részben ír a nyelv esztétikájáról.

A legtágabb fejezet a nyelv társadalmi funkciójáról szól. Külön megmutatja a nyelv és vallás, a család, az anyagi lét, a politikai intézmények, a babona, a türelmetlenség, a tudomány, a nevelés, a műveltség, a pszichológia és nem utolsósorban a nyelv és az irodalom összefüggését, kapcsolatát. Ez a fejezet önma-ga is önálló, kerek egész. Rendkívül sok gondolatot támaszt, szinte provokál. Talán ez a fejezet indokolja leginkább – bár nagyon nehéz eldönteni –, hogy ezt a könyvet minden irodalmárnak ismernie kell.

A nyelv nélkülözhetetlenségének bizonyítása után a világ nyelveinek ismertetése következik. A nyelvek földrajzi elterjedésének, az egyes nyelvcsaládok rendkívül elmés, összefogott, a legjellemzőbb sajátosságokat felfedő ismertetése az ország és népnevek magyarázatával zárul.

Minden fejezet, minden rész a tárgyát a mához kapcsolja, leginkább az utolsó fejezet, amelyben szerzőnk a nemzetközi nyelv problémáit ismerteti. Előljáróban a „könnyű” és a „nehéz” nyelvek kategóriáját felvetve a fordítás érdekességéről, kérdéseiről, furcsa eseteiről beszél. A nemzetközi nyelv problémájára csak azután tér rá, amikor már számos szempontot, érvet és ellenérvet, lehetőséget és lehetetlenséget ismerünk. Az egyetemesen integrálódó társadalom veti fel az egységes mesterséges nyelv igényét, amivel kapcsolatosan azonban mindjárt felvetődik az egyetemesség és a nyelvi imperializmus kapcsolatának kérdése is. Már-már belátjuk, hogy nem lehetséges egyetemes nyelv, hiszen a mesterséges nyelv legnagyobb hibája, hogy nemcsak egy van belőle, hanem több, és számuk bizonyára még szaporodni is fog. Pei a befejezésben rámutat, hogy az egységesülés útja mégis járható. De mivel a nyelv a társadalom produktuma, csak a társadalmak integrációja alakíthatja ki azt a mesterséges nyelvet, amelyik egyetemes is lesz.

A sok érdekes megállapítást tartalmazó, gondolatokat induláló könyvből minden bizony-nyal a nyelvtudomány is sok ösztönzést nyer.

(*Gondolat*)

DANKÓ IMRE

Folyóirat-szemle

JEGYZETEK A LÍRARÓL

Mintha megkevesbedtek volna az utóbbi időkben az egy-egy év irodalmi termését felférő elemző és értékelő kritikai írások. A december és januári folyóiratokat lapozva újra érezzük ezt a hiányt. A februári még hozhat kellemes meglepetést, fordulatot azonban aligha.

A folyóiratok lírai anyagáról 1964 februárjában olvashattunk utoljára értékelést a Kritikában. Diószegi András írta A magyar líra 1963-ban címen. Ebben az 1957 óta eltelt időszak lírájának fejlődési folyamatáról, irányzatairól, csoportjairól nyújtott vázlatos képet, a részletesebben vizsgált esztendő anyagának mozgásirányát pedig abban jelölte meg, hogy: „... az egymással békésen megférő irányzatok között egy éleződő harc kezd kibontakozni. A korábbi ösztartó, humanista centrumtól a pólusok felé irányuló mozgás kezd észlelhetővé válni, s a külön-külön pólusokon kristályosodnak új centrumok. E polarizáció során megnövekszik a súlya a dezilluzionált, polgári humanista attitűdnek; másik oldalon viszont erőteljesebb, karakterisztikusabb lesz a szocialista költői tartás.”

Öt-hat újabb folyóirat szám áttekintése, de még az évi tartalomjegyzék vizsgálata sem pótolhatja természetesen a Diószegiéhez hasonló alapos tanulmányozás szükségességét. Ennek hiányában is megkockáztatható azonban néhány jelenség regisztrálása, és a belőlük adódó következtetések felvetése.

Mindenekelőtt: a Diószeginél vázolt polarizálódási tendencia alighanem még 1963-ban elérte tetőfokát, s azóta ismét az integrálódás irányába fordult a fejlődés. Legalábbis a folyóiratokból úgy tűnik, hogy a tanulmányban Weöressel jelzett egyik pólus ereje éppúgy csökken, mint a másik pólusként megjelölt pártos költői magatartásé. Az átlagra ma is érvényesnek látszik, hogy: „Még az igazán színvonalas költői teljesítményekben is jórészt a humánus általánosságok fogalmazódnak újjá.” A tendenciát tekintve azonban a polgári indíttatású költészet izolációs, vagy az „erkölcsi kommunizmus”-t hirdető szélsőségeivel szemben a szocializmus gyakorlatához közeledő szemlélet és hang erősödését érezzük. Általánosságban ez a tendencia még Weöresnél is kitapintható az utóbbi években. A decemberi és januári Kortársban és Új Írásban egyaránt jelentős helyet elfoglaló Áprily Lajos és Képes Géza versek a legfrissebb részletmutatói ennek a tendenciának.

Sok jel utal rá, hogy az integrálódási folyamat új centruma az utóbbi években a lírai középmezőnek, különösen Juhász Ferenc és Nagy László körül alakul. Nemcsak egyre inkább megerősödő orientáló hatásukban mutatkozik ez meg, melyet a most induló fiatal költőkre gyakorolnak, hanem a programban és attitűdben, melynek megvan a kapcsolata a polgári költészettel csakúgy, mint a pártos szocialista szellemű közéleti lírával, de mindkettőtől különbözik is. Utalhatunk Juhász Ferencnek az Új Írás decemberi és januári számában megjelent írásaira. Ezek a költészet lényegét olyan egyetemes emberi problémák szféráiban keresik, amelyek elválaszthatatlanok a szocialista eszmeiségtől, de költői programként ugyanakkor eltávolodást is jeleznek a humanista általánosságok irányába. Garai Gábor verse (Almomban: csillagok), a januári Új Írásban mintha vitatkozna Juhász szemléletével.

Akarva-akaratlan a belső integrációt erősítette az októberi budapesti Költői Napok nagyszabású nemzetközi találkozásának eszmeköre, légköre s a hozzá kapcsolódó Arion című almanach jellege is. Pontosabban: a 64 óta folyó integráció volt a feltétele annak, hogy ez így létrejöhesse. A rendezvény és a kiadvány hatalmas nemzetközi költői, ideológiai, sőt sok szempontból politikai jelentőségét elismerjük, ugyanakkor a jogos elégedettség mellett nem szabad elfeledni, hogy itt tartalmában nem annak az „erőteljes szocialista szellemű közéleti lírának” az ereje aratott nemzetközi sikert, amelynek kialakulásáról Diószegi írt. A sajtóvisszhangot és a különböző nyilatkozatokat olvasva az az érzésünk, sokan annyira megőrültek a rendezvény „bonyodalom mentes” lefolyásának, hogy a referátumoknak és felszólalásoknak a humanista általánosságokhoz és a szocialista eszmeiséghez való viszonyát, távolságát és arányát nem is vizsgálták. Pedig érdemes lenne lemérni a megrendezéshez szükséges kompromisszum mértékét, forrásait, eredményeit.

Az elmúlt évek lírájának integrálódása természetesen a másik póluson is érezte hatását. Az az erőteljes szocialista szellemű líra, amelyet Diószegi többek között Baranyi Ferenc, Buda Ferenc, Csanády János, Garai Gábor, Ladányi Mihály, Soós Zoltán és Váci Mihály nevével jelzett, nem úgy s nem olyanná fejlődött, ahogy s amilyenné reméltük. Egyesek közülük alig publikáltak az év folyamán, mások mást, mint vártuk.

Az 57 után indult fiatalok skáláján persze más átrendeződést is tapasztalhatunk a folyóiratok utolsó évfolyamában. A legfeltűnőbb s talán legörvendetesebb a költő Csoóri Sándor újjá születése; 1966-ban ő a legtöbbet publikált költő: a Kortársban és az Új Írásban csaknem harminc költeménye jelent meg. A Kortárs külön „listavezetője” Fodor András. Az Új Írás legtöbb szereplő költői között örömmel olvashatjuk Takács Imre nevét. Megbecsülésében a vidéken élő költők megbecsülését is érezhetjük. Hasonló okból is figyelemre méltó Pákolitz István verse a decemberi, Serfőző Simonéi a januári Új Írásban, Csorba Győzőéi a Kortársban. (Ez utóbbinál elgondolkodtató: a szerkesztőségi tisztelgések bizonyára megfontolt hőmérő-skálájába cél szerű-e beiktatni a petít lábjegyzetet?)

Az átrendeződést a vidéken megjelenő folyóiratok leginkább azzal jelzik, hogy igen sok most induló fiatal mutatnak be. Az Alföld és a Tiszatáj legutóbbi számaiban is kiemelt helyen, a lap élén közli tehetséges fiatalok költeményeit. Figyelemmel kísérésük, teljesítményük évi összegzése ugyancsak érdemes feladat lenne.

A szocialista közéleti líra gyengülését nemcsak az „átrendeződés” negatív oldala jelzi. Sokkal aggasztóbban és mélyebb okokra utalva az a hangváltás, amelyet például Váci Mihálynak ebben az évben megjelent költeményei mutatnak. A decemberi Kortársban olvasható *Országos pólya* talán a legmeggondolkodtatóbb.

Váci hitet és lobogást hozott akkor, amikor ebből a költészet igen keveset adott. Költészete tömegek szeretetét, becsülését és ragaszkodását szerezte meg, s egy lényegesen kisebb kör heves gyűlöletét. 57 óta mindenképpen a legnagyobb energiákat szabadította föl a társadalomban. Igaz, a negatív energiákról alig írtak a kritikák, talán csak egy, Héra Zoltáné, néhány éve.

Persze bizonyára nemcsak ez a probléma. Váci az *Országos pólya*-ban pontosan fogalmaz, s amiről ír, az félelmetesebb, mint a gyűlölet. Az okok és összefüggések feltárása nem feladatunk, de nem lehet elhallgatni az aggodalmat. Nem becsüljük túl az irodalomnak, s különösen egy költőnek sem illetékességét, sem társadalmi hatását, de ha egy olyan ember és költő, mint Váci, rosszul érzi magát ebben az országban, ez aggodalmat és szorongást ébreszt.

Hiszen nem is csak róla van szó, hanem a szocialista költészet ügyéről, melyről, reméljük, egy alaposabb felmérés nemcsak sokkal pontosabb, hanem megnyugtatóbb, biztatóbb képet is nyújt.

SZEDERKÉNYI ERVIN

TV-szemle

AZ ÜNNEPI MŰSOROKRÓL

A Magyar Televízió mind sűrűbben találja magát szemben az ellaposodás, a kimerülés veszélyével. Ha figyelembe vesszük, hogy évente több mint kétezer műsorórát sugároz, ezen különösképpen nem is lehet csodálkozni. A legtöbb műsornak valamilyen formában sorozat jellege van, amely iránt az érdeklődés egy idő után érthetően megcsappan. A nézők nem ismerik a belső műszaki, technikai és szerkesztési problémákat, nem is rájuk tartozik. A nézők új attrakciókat, újabbnál újabb prima ötleteket igényelnek, és ha csupán az egymillió előfizetőt vesszük alapul (ami legalább kétfélmillió nézőt jelent), ez az igény nem lebecsülhető, és valószínűleg nem kis problémát okozhat a televízió műsorszerkesztése szempontjából.

Mind ez ideig a két év végi nagy műsor, a karácsonyi és a szilveszteri volt talán leginkább az az alkalom, amikor a közönség igénye és a Televízió maximális erőfeszítése rokonszenves egyetértésben összetalálkozott. A hosszú évek óta oly népszerű ünnepi monstre-műsorok programjában, színvonalában legutóbb azonban már a középszerű meggondolás, az ellaposodás csalahatatlan jeleit lehetett megfigyelni. A korábbi években a Televízió hozzászoktatta nézőit, hogy jóformán egész évben e két ünnepre tartalékolja legjobb ötleteit, művészeit, anyagi erejének egy részét, és ha – kivéve egy-két egyenesadást – meg is látszott e műsorokon, hogy körülbelül október táján „dobozban” voltak már, aktualitásuk helyett pótolt szellemességük, eredetiségük, elfogadható koncepciójuk, humoruk, művészi értékük, és a szimpatikus erőfeszítés ténye, hogy ezen a néhány napon maximálisan a képernyő közönségének a kedvében járjanak.

A mostani karácsonyi műsorkomplexusban ezeknek a törekvéseknek és elemeknek csupán a nyomait fedezhetjük fel. Legfőképpen a laza stílusalanság, a koncepció hiánya és a színvonnallal szembeni csökkent igény tűnt fel a nézőknek. Az ünnep előtti estének még volt valami csöndes, humanista hangulata. A *Ballo Concertante és a C-moll zongoraverseny* közé ékelte, Böll hangjátéka alapján írt *Tea dr. Borsigéknél* – így együtt a három szolid, belső tűnődésre kitűnően alkalmas alaphangulatot adott az emberek, ahogy ezt az ünnep békés jellege megkívánja. A következő nap műsora azonban már széthullott, szinte jellegtelenül, egy folytatólagosan játszó mozi hangulatáig. A *Tessék választani!* című összeállítás, születése éveiben az év legjobb műsorainak ismétléséből állt. Az ember szívesen leült a képernyő elé megnézni, még egyszer. A korábbi nyolc-kilenc órás összeállításoknak volt határozott szándékuk, stílusuk, és ha címükben egy vásár vegyesen gazdag változatosságát ígérték is, a szerkesztők mégsem akartak mindenkiket görcsösen kielégíteni. Céljuk az volt, hogy a legjobb műsorok közül válasszák ki az ismétléseket. Ez most elmaradt. Helyette minden volt, kissé bazárszinten. A következő napi műsor se javított sokat a néző hangulatán. Legfeljebb a nagy magyar szélhámosok egyikének, Strasznov Ignácnak szórakoztató kalandjai alapján készült kétrészes tv-film, és a többé-kevésbé igénnyel összeállított *Világírodalmi Magazin* kárpótolhatott.

Igazságtalanság volna hallgatni arról a törekvéstről, mely nyilvánvalónak látszott, s mely valami ellágyult, szeretetteljes hangulatot akart a képernyőről szétsugározni, de ez a szeretetteljesség végül is nem bensőségesé vált, hanem inkább egy kissé cseppfolyós állapotot öltött, és fárasztott is. Nem járunk messze az igazságtól annak kimondásával, hogy az utóbbi évek talán leggyengébb karácsonyi műsora volt.

A karácsonyi és a szilveszteri műsor hangulataiban kissé összemosódott. A szeretetteljesség, az ellágyulás próbált szétterjedni a nézőben a szilveszteri műsor alatt is. Ennek valószínűleg az is az oka, hogy hosszú évek után a televízió szilveszteri műsorából hiányzott a politikai kabaré. A televízió szilveszteri, újévi műsora nagy részben hangulati kérdés. Ami az egyik nézőnek bosszantóan nehézkes és humortalan, a másiknak csupa szellemes, derűs szórakozás. Az állásfoglalás általában az elfogyasztott italok mennyiségétől és minőségétől függ. Ami azonban eddig minden néző számára egyformán nagy esemény volt, amit minden néző derűs, izgatott várakozással fogadott – a televízió szilveszteri politikai kabaréja, mely néhány év alatt rendkívül nagy népszerűsége tett szert. A „milliók kabaré” azonban ezúttal nem nyitotta ki kapuit, helyette egy homályos oldalterembe terelte a televízió érthetetlen okokból inkább vállalta az ismétlés veszélyeit, és még új témáiban is a sokszorosan bevált, alacsony költségű, sekélyvizi problémákhoz nyúlt, felborsozva egy kis pikantériával. A páfordulásnak több oka lehet, de nagy hiba volna, ha a televízió ezt végleges visszavonulásnak fogná föl, és továbbra is kiüritve tartaná politikai kabaréjának sok sikert aratott szinpadát. Kár volt véget vetni a szilveszteri kabarénak, annál is inkább, mert ez a kabaré a televízió jellegzetes sajátja volt. Kár volt megszüntetni, vagy szüneteltetni, annál is inkább, mert közéletünk nyíltsága szinte természetessé tette, hogy az év utolsó napján körülnézünk egy kicsit a saját portánkon, amely egyébként nagyon szép, tiszta, rendes, jól gondozott és fejlődő porta, és ez nem kis büszkeséggel tölt el bennünket, közösségileg is, meg személy szerint is. Annál is inkább kár volt szüneteltetni a politikai kabarét, mivel nem ijedhetünk meg kicsúfolni saját hibáinkat s önmagunkat, ha arra okunk van. Hisz ezeket a szellemes év végi csúfolódásokat, a telt önironiát sohasem értékeltük túl, még egyetlen mozdulattal sem. Legfeljebb elgondolkodtunk egy kicsit, és ez sohasem baj.

A megszokott kabaré hiánya lehangolta a szilveszteri műsort, és ezt a redukált érzést – a fellépő művészek minden erőfeszítése ellenére – még csak fokozta, hogy a szilveszteresti fő-

attrakcióban egymást érték az ismételtetések, s ami nem ismétlés volt, azt is nagyrészt Sinkovitsék, Rátonyiék mentették meg. A Televízió időben felkérte nézőit, hogy írják meg: mit szeretnének látni szilveszterkor a képernyőn? Ez kitűnő gesztus volt, és kitűnő eredményekhez is vezethetett volna, csakhogy a tapasztalat szerint nem vezetett. Az előfizetők három-négy ezreléke küldte csak be ötletét, kívánságait, ez pedig aligha nevezhető közvéleménynek. Legfeljebb arra figyelmeztet, hogy máskor is előfordulhatnak hasonló statisztikai torzítások.

Gonoszkodás volna azt mondani, hogy a szilveszteri és újévi műsor legjobb hatvan perce a Bavaria filmstúdió összeállítás volt a párizsi Lidó műsorából, de az biztos, hogy – főképpen az újévi program – jóval szellemesebb, oldottabb műsorkezelést kívánt volna. Ötlet pedig van, ezt több példa is bizonyította. Hisz kitűnő ötlet volt a *Slágerkutató*. Kitűnő ötlet volt a krimi-paródia a lehetetlent is mindig lezser félmozdulattal legyőző Simon Templarról. Csak éppen mind a két kitűnő ötlet elmerevedett, görcsösen összecsomósodott ötlethalmazzá vált, különösen a *Slágerkutató*, helyenként már-már fel is bosszantva a nézőt. Volt idő, amikor az összes magyar filmrendező elhatározta, hogy sorozatban „világfilmeket” fog csinálni. Az eredmény közismert. A tv-nézőnek az utóbbi időben gyakran van olyan érzése, hogy ez a betegség székhelyet változtatott, beköltözve a Televízióhoz. A könnyűműfaj ötletei többségükben szellemesek, láthatóan anyagi áldozatokban sincs hiány, csak éppen az egyik tv-revü nemzetközi színvonalon sikerül, mint például a Téli szerelem, a másik pedig modernkedő, „világötletcitől” elértéktelenedik. Nem kell mindenből világrevüt csinálni, legjobban, ha minden megmarad azon a szinten, amire képes, és akkor sohase fog csalódás érni, sem alkotót, sem nézőt.

A szilveszteri és újévi műsor a televíziós készülékek hazai elterjedtségét tekintve népszórakoztatás tömegfokon. A nagyfontosságú labdarúgó-mérkőzések, és a legjobb krimisorozatok mellett szilveszterkor ül a legtöbb néző a képernyő előtt. A Televízió szempontjából épp ezért attrakció ez. Az év folyamán van egy éjszaka és egy nap, amikor a tv-néző könnyed, spicces mozdulattal megbocsájtva minden évközi kisiklást, pohárfenekére-nézés közben elvárja, hogy minden széppel, jóval, viccessel elszorakoztassák – legalább középfokon. Ha ez nem így van, elégedetlen. Szilveszter, Újév egyszer van egy évben, de hogy a Televízió legutóbb miért feledkezett meg erről, ez egyelőre rejtély marad, egymillió előfizető számára.

THIERY ÁRPÁD